

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ARAP DİLİNDE SESLERİN MÂNÂYA DELÂLETİ (KUR'ÂN-I
KERİM'DEKİ CENNET VE CEHENNEM LAFIZLARI
ÖRNEĞİ)**

BİLAL AYDIN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ CEMAL SANDIKCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

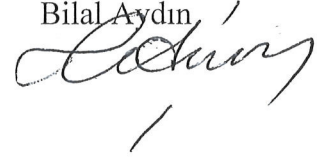
ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Arap Dilinde Seslerin Mânâya Delâleti (Kur’ân-ı Kerim’deki Cennet ve Cehennem Lafızları Örneği)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/06/ 2019

Bilal Aydın

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Bilal AYDIN'ın hazırladığı “**Arap Dilinde Seslerin Manaya Delâleti (Kur'an-ı Kerimdeki Cennet ve Cehennem Lafızları Örneği)**” başlıklı tez 27 /05 / 2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

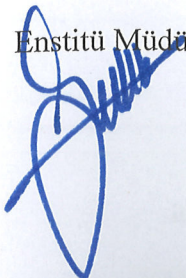
	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Dr. Öğretim Üyesi Cemal sandıkcı	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğretim Üyesi Orhan İyibilgin	Ordu Üniversitesi	
	: Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin Çolak	Giresun Üniversitesi	

ONAY

18 / 06 / 2019

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Yeryüzünde konuşulan bütün dillerin en temel ortak paydası seslerdir. İnsanlar düşünce ve maksatlarını seslendirmişler, harflere ve kelimelere dönüştürmüşlerdir. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği, seslerin mânâlara nasıl delâlet ettiği ise günümüzde dahi gizemini koruyan bir meseledir. Hemen hemen her dilde sesleriyle mânâlarını yansıtan veya çağrıştıran bir takım kelimeler olması dildeki bu gizemi daha da artırmaktadır.

Arap dilinde ses-mânâ arasındaki ilişkinin varlığı, el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, İbn Cinnî gibi ilk dönem Arap dilcileri tarafından farkedilmiş; sonraki dilciler tarafından araştırılmış ve Kur'ân çalışmaları kapsamına da dâhil edilmiştir. Bu araştırma “*Arap dilinde seslerin mânâyâ delâleti: Kur'ân-ı Kerim'deki cennet ve cehennem lafızları örneği*” ismiyle Kur'ân i'câzı kapsamında ses-mânâ ilişkisini konu edinmektedir.

Bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda konu, tarihî ve teorik olarak değerlendirilmiş, Arap dilinde seslerin mânâyâ ilişkisi ve seslerin delâletine değinilmiştir. İkinci kısımda ise Kur'ân'da geçen cennet, cennet nimetleri, cehennem, cehennem azabından bahseden bazı lafızlardaki seslerin mânâyâ delâleti incelenmektedir. Çalışmamızın, Arap dili ve belagatı alanında yapılacak akademik çalışmalara ve Kur'ân i'câzı araştırmalarına katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Yaptığım çalışmada desteklerini esirgemeyen Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Sadık Kılıç beye, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Cemal Sandıkcı'ya, ayrıca tezin içeriği konusunun zengileştirilip geliştirilmesinde desteklerini gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Orhan İyibilgin ve Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Çolak beye şükranlarımı sunuyorum.

Bilal Aydın

Ordu-2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
IV. KULLANILAN KAYNAKLAR	4
V. TEMEL KAVRAMLAR.....	5
A) Lafız ve Kelime	5
B) Mânâ	6
C) Vaz' (Adlandırma)	8
D) Delâlet	8
1. Delâlet Birimleri	9
2. Delâlet Türleri.....	10
E) Ses.....	14
1. Fonem	15
2. Sesli ve Sessiz Harfler	16
3. Harflerin Mahrecleri ve Sıfatları.....	16
BİRİNCİ BÖLÜM	19
ARAP DİLİNDE SESLERİN DELÂLETİ.....	19
1.1. Lafız-Mânâ İlişkisi.....	19
1.1.1. Köken Bakımından Lafız-Mânâ İlişkisi	24
1.1.1.1. İlham ve Tevkîf Teorisi.....	24
1.1.1.2. Uzlaşma Teorisi.....	25
1.1.1.3. Yansıma Teorisi	26
1.1.2. Delâlet Bakımından Lafız-Mânâ İlişkisi.....	28
1.1.2.1. Zorunluluk Görüşü	28
1.1.2.2. Nedensizlik Görüşü	29
1.2. Ses-Mânâ İlişkisi.....	30
1.2.1. Batıda Ses-Mânâ İlişkisi (Ses Sembolizmi).....	31
1.2.2. Arap Dilcilerde Ses-Mânâ İlişkisi.....	34
1.2.2.1. el-Halîl b. Ahmed.....	34
1.2.2.2. Sîbeveyhi	35
1.2.2.3. İbn Cinnî.....	36
1.2.2.4. İbrahim Enîs	40
1.2.2.5. Subhî es-Sâlih.....	42
1.3. Arap Dilinde Seslerin Mânâya Delâleti	42
1.3.1. Arap Dilinin Delâlet Yönüyle Ses Özellikleri	43
1.3.1.1. Mahrec.....	43
1.3.1.2. Ses Uyumu	44
1.3.1.3. Harflerin Mânâ Değeri	45
1.3.1.4. Vezin uyumu	45
1.3.1.5. İ'rab	46
1.3.2. Parçalı Seslerin Mânâya Delâleti.....	46
1.3.2.1. Hareke ve Med Harflerinin Mânâya Delâleti.....	47

1.3.2.2. Sessiz Harflerin Mânâya Delâleti.....	50
1.3.3. Parçalarüstü Seslerin Mânâya Delâleti	55
1.3.3.1. Vurgu.....	55
1.3.3.2. Tonlama.....	57
1.3.3.3. Durak	60
1.3.3.4. Tempo.....	62
1.3.3.5. Ritim.....	62
İKİNCİ BÖLÜM.....	64
CENNET CEHENNEM LAFIZLARINDA SESLERİN DELÂLETİ	64
2.1. Kur'ân'da Seslerin Delâleti İle İlgili Çalışmalar	64
2.2. Kur'ânı Kerim'in Delâlet Yönüyle Ses Özellikleri.....	68
2.2.1. Lafız Tercihleri	68
2.2.2. Tekrarlar.....	70
2.3. Kur'ân-I Kerim'de Seslerin Delâleti.....	71
2.3.1. Kur'ân'da Harflerin Mânâya Delâleti.....	71
2.3.2. Kur'ân'da Hareke ve Med Harflerinin Mânâya Delâleti.....	72
2.3.3. Kur'ân'da Vurgu.....	75
2.3.4. Kur'ân'da Tonlama.....	76
2.3.5. Kur'ân'da Tempo.....	77
2.3.6. Kur'ân'da Durak	78
2.3.7. Kur'ân'da Ritim.....	79
2.4. Cennet ve Cehennem Lafızlarında Seslerin Delâleti	81
2.4.1. Cennet Lafızlarında Seslerin Delâleti	81
2.4.1.1. جنة	82
2.4.1.2. سلام.....	83
2.4.1.3. فردوس	84
2.4.1.4. عدن	85
2.4.1.5. النعيم	86
2.4.1.6. حسنى.....	87
2.4.2. Cehennem Lafızlarında Seslerin Delâleti	88
2.4.2.1. هاوية - جحيم - جهنم	88
2.4.2.2. سقر - سعير.....	90
2.4.2.3. لظى	91
2.4.2.4. حطمة	93
2.4.3. Cennet ve Cehennem Ayetlerinde Seslerin Delâleti.....	94
2.4.3.1. Cennet Ayetlerinde Seslerin Delâleti	94
2.4.3.2. Cehennem Ayetlerinde Seslerin Delâleti	96
2.4.3.3. Cennet ve Cehennem Lafızları Karşılaştırması.....	98
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	102
ÖZGEÇMİŞ	113

ÖZET

ARAP DİLİNDE SESLERİN MÂNÂYA DELÂLETİ (KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ CENNET VE CEHENNEM LAFIZLARI ÖRNEĞİ)

Aydın, Bilal

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Cemal Sandıkcı

Mayıs-2019

Sayfa: 112

Seslerin mânâlar ile olan ilişkisi, lafız-mânâ ilişkisi temelinde tartışılan bir meseledir. Söz konusu tartışmalar, dilin ortaya çıkışının keyfiyeti, lafızların mânâya delâletinin nedensiz mi yoksa lafızların doğasından mı kaynaklı olduğu, lafız ile mânâ arasında bir bağ olup olmadığı arasında geçmektedir. Genel kabul gören düşünce, dilin ve lafızların insanların karşılıklı uzlaşımı sonucu olduğu ise de bütün dillerde mânâlarını yansıtan lafızlar olması, lafızları oluşturan sesler ile mânâları arasında bir şekilde ilişki olduğu, salt seslerin mânâlara delâlet edebileceği düşüncesini akla getirmiştir. Arap dilinin kendine has sessel özellikleri, bazı seslerin bir takım mânâlar çağrıştırdığı düşüncesi daha ilk dönemden itibaren el-Hafîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, İbn Cinnî gibi Arap dilcilerini ses-mânâ ilişkisini araştırmaya çekmeyi başarmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in eşsiz nazmını anlamaya gayret sarfeden Arap âlimler, onda ses-mânâ ilişkisine dair önemli ipuçları bulmuşlar, özellikle lafız seçimlerinde mânâya uygun lafız seçildiğini keşfetmişlerdir. Güçlü mânâlar için güçlü ve telaffuzu zor seslere sahip lafızlar tercih edilirken, zayıf ve yumuşak mânâlar için ise yumuşak sesli lafızların olduğunu söylemişlerdir. Bu çalışma Arap dilinde seslerin mânâya delâletini ele alırken, Kur'ân-ı Kerim'deki cennet, cehennem lafızlarında ve ayetlerindeki sesleri, mânâya delâletlerini, seslerin mânâ ile olan ilişkisini incelemekte ve bu iki zıt olguyu karşılaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ses, Mânâ, Delâlet, Cennet, Cehennem.

ABSTRACT

THE SIGNIFICANCE OF SOUND IN ARABIC LANGUAGE (SAMPLE OF JANNAH AND JAHANNAM WORDS IN QURAN)

Aydm, Bilal

Master's Thesis, Department of Basic Islamic Science

Advisor: Dr. Faculty Member Cemal Sandıkcı

May-2019

Page: 112

The relation between sounds and their meanings is a issue that was discussed on basis of “word meaning relationship” issue. The discussion at hand is going through between questions of source of languages, is the relation between words and their meaning natural or arbitrary and is there any relation between sound pattern and their concepts. Even though the opinion that language and words has been arisen by people's conciliation was generally accepted, the representation of some words its meaning trough sounds in all languages anywise, reminds relation between sounds and its meanings and it's ability to express meaning. The unique sound features of Arabic language and sound representaiton opinion were able to attract linguistics like al Khalil ibn Ahmad al Farahidi, Sibawayh and Ibn Jenni to study relationship between sounds and meaning. Arab scholars who make an effort to undertand great text of Quran, found important clues about relationship between sound and its meaning, they explored especially to be choosed suit words for meanings. They said that it has been chosen strong and rude words for strong and big meanings, soft and leak words for soft meanings. This study is discusses sounds signification, at the same time examines the sounds of jannah-jahannam words and verses, its sound signification, relationship of its sounds their meanings and compares this two terms.

Key Words: Words, Meaning, Sound, Heaven, Hell.

KISALTMALAR DİZİNİ

a. mlf.	: Aynı Müellif
b.	: İbn, Bin
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GÜEFD	: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
M.Ö.	: Milattan Önce
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihî
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	: Vefatı
vb.	: ve Benzeri
[y.y.]	: Yayın yeri yok.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

İnsanın sosyal bir varlık olması diğer insanlarla iletişim kurma, anlaşma ve paylaşma ihtiyacını ortaya çıkarmış ve çeşitli iletişim araçları geliştirmesini sağlamıştır. Bu iletişim araçlarının en başında dil gelmektedir. Meram ve maksat belirten basit bir sözcükten, insanları etkileyen edebi konuşmalara ve ruha hitap eden şiirlere kadar, insanlar kendilerini dil sayesinde ifade etmişlerdir. Dil, harflerin anlamlı sözcüklere, sözcüklerin cümlelere, cümlelerin de konuşma ve metinlere dönüştüğü; evrensel, karmaşık ve sistemli bir bütün; nihayetinde dil, seslerden oluşan bir iletişim aracıdır. Bu nedenle de dil ile ilgilenen herkes, sesleri araştırma konusu yapmıştır.

Dilbilimciler, dilin temel taşı olan sesleri, hem yapı yönüyle (fonetik) hem de mânâ ile olan ilişkisi (fonoloji) yönüyle incelemişlerdir. Seslerin mânâyla olan ilişkisi, gerek batıda gerekse Araplarda tartışmalara neden olmuştur. Esasen, dillerin kaynağı ve ortaya çıkışı ile başlayan tartışmalar, lafız ile mânâ arasındaki ilişki üzerinden çeşitli teori ve tartışmalara kapı aralamıştır.

Yeryüzündeki en eski dillerden kabul edilen Arap dilinde seslere ve ses-mânâ ilişkisine büyük önem verilmiştir. el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi Arap dilbilimcileri, daha ilk dönemden itibaren dildeki seslerin özellikleri, seslerin çıkış yerleri, ses-mânâ ilişkisi gibi konulara temas etmişlerdir. Onların lafız ve sese olan ilgisinde, Arap dilinin ses yapısı ve kelime çeşitliliğinin yanı sıra, Kur'ân'ı Kerim'in kulaklara ve gönüllere tesir eden nazmı ve sesleri başrolde dir.

Bu çalışma, başlığından da anlaşılacağı üzere cennet ve cehennem lafızları örnekleminde; Arap dilinde, seslerin mânâyâ delâletini ele almaktadır. Dolayısıyla araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi, Arap dilinde seslerin lugavî bağlamda mânâyâ delâleti, ikincisi ise cennet ve cehennem lafızlarında seslerin mânâyâ delâletidir. Seslerin mânâyâ delâletinden maksat, dildeki (lugavî) salt seslerin mânâyla olan ilişkisidir. Bu kapsamda, meselenin arka planında yer alan tarihî sürece ve lafız-mânâ ilişkisine değinilmiş; Arap dilcilerin, seslerin mânâyla ilişkisi hususundaki görüşlerinden, Arap dilinde parçalı ve parçalarüstü seslerin delâletinden bahsedilmiş; batıdaki örneklerini de görmek adına Batı literatüründen

konuyla ilgili bilgiler alınmıştır.

Cennet ve cehennem lafızları ile maksat ise Kur'ân-ı Kerim'de cennet ve cehennemin isimleri olarak zikredilen kelimelerdeki sesler ve delâletleridir. Ayrıca cennet nimetleri ve cehennem azabından bahseden ayetler de bu kapsama alınarak seslerin delâleti açısından incelenmiştir. Söz konusu lafızların içerdikleri sesler ve özellikleri, delâletleri, mânâları ile aralarındaki ilişkinin incelenmesi, araştırmanın uygulama kısmını oluşturmaktadır.

Kapsamı ve konusu yukarıda belirtilen bu çalışmada, bazı sınırlılıklar da bulunmaktadır. Lafız-mânâ ilişkisi konusu sadece dil bağlamında ele alınmış, ses-mânâ ilişkisi konusunun alt yapısını oluşturması maksadıyla teze dâhil edilmiş, dilbilimdeki mevcut lafız-mânâ ilişkisi teorilerinin arzı ile kapsamı daraltılmıştır. Dilbilimdeki hece konusu (مقطع), tezin maksadını aştığından çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Cennet ve cehennemle ilgili lafızlar ve ayetlerin tamamı teze dâhil edilmemiş, çalışmanın maksadına uygun şekilde sınırlı örnekler sunulmuştur.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yapılan literatür taramasında, Türkiye'de Arap dili ve belâgatı alanında seslerin mânâya etkisi açısından değerlendirildiği bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu kanısına varılmıştır. Arap dilinde seslerin delâleti isimli çalışmayla, ilgili geçmiş çalışmaların ortaya koymayı amaçladığı teori ve kurallardan yola çıkarak, Arap dilinde seslerin mânâ ile olan ilişkisinin ve seslerin mânâya delâlet biçimlerinin genel çerçevesini çizmek amaçlanmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'den örnek olarak seçilen cennet ve cehennem lafızlarındaki ses-mânâ incelemesi Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu konuda yapılacak ciddi bir çalışmanın, Arap dilinde ses-mânâ ilişkisi konusuna, Kur'ân-ı Kerim'deki ses-mânâ ilişkisinin belâgat açısından daha farklı örneklerle incelenmesine vesile olacağı varsayıldığında ve yapılacak daha kapsayıcı çalışmalara basamak olacağı düşünüldüğünde, bu çalışma önem arz etmektedir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde lafız, mânâ, delâlet, ses gibi okuyucuyu araştırmanın asıl kısımlarına hazırlayacak temel

kavramlar verilmiştir.

Birinci bölümde, dilbilimde lafız-mânâ ilişkisi teorileri, köken ve delâlet açısından ele alınmış; böylece seslerin mânâya delâletinin teorik alt yapısı sunulmuştur. Ayrıca batıda ve Arap dilinde ses-mânâ ilişkisine, Arap dilinin delâlet yönüyle sessel özelliklerine, parçalı ve parçalarüstü seslerin delâletlerine birinci bölümde değinilmiştir.

İkinci bölüm, Arap dili ve belâgatının tatbik sahası kabul edilen Kur'ân-ı Kerim'de, cennet ve cehennem lafızlarının sessel delâlet açısından incelendiği, tezin örnekleme olan bölümdür. Bu kapsamda Kur'ân'ın delâlet açısından ses özelliklerine, Kur'ân'da parçalı ve parçalarüstü ses delâletlerine yer verilmiştir. Ayrıca birinci bölümdeki veriler ışığında, Kur'ân'da geçen cennet ve cehennem lafızlarında seslerin delâletleri incelenmiş, söz konusu lafızlarda ve ayetlerde, seslerin delâleti ve mânâya etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Cennet ve cehennem lafızlarının seçiminde şu düşünce yatmaktadır:

Cennet ve cehennem, Kur'ân'ın en çok bahsettiği konular arasında olduğundan, farklı siyâklarda farklı lafızlar kullanılarak, cennet ve cehennem tasvirleri çizilmiştir. Dolayısıyla cennet ve cehennem lafızları, sessel delâlet incelemesi için geniş yelpazede lafızlar sunmaktadır. Alternatif olarak düşünülen iman-küfür lafızları, Kur'ân'da zıt kelimeler gibi örneklemler, bu çeşitliliği ya da sınırlılığı sunmamaktadır. Tez bitiminde bu seçimin isabetli olduğu görülmüştür.

Lafızların seçiminde izlenen yöntem ise cennetin isimleri, dereceleri, cennet ashabı ve nimetleri; cehennem isimleri, kapıları, derekelerinden ve azabından bahseden ayetler incelenmiş; Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde "Cennetin İsimleri" ve "Cehennem'in İsimleri" maddeleri esas alınarak belirlenmiştir.

Cennet ve cehennem lafızlarının sessel delâlet açısından incelenmesinde izlenen yöntem ise şöyledir:

İlk olarak lafzın Kur'ân'da kaç defa geçtiği verilmiş, lafzı oluşturan sesler özelliklerine göre ayrılmış ve ilgili başlığın sonunda sayısal verilerle gösterilmiştir. Lafızların iştikâk esaslı mu'cemlerden, mastar ve müştaklarının mânâsı açıklanmış, Kur'ân'daki mânâsı ile bağ kurulmuştur. Son olarak da lafzın sesleri ve sessel özellikleri ile mânâsı arasındaki bağ; ulaşılabilen kaynaklardaki

verilerle yorumlanarak lafzın sessel delâletine ulaşılmıştır. Mümkün olduğunca kişisel yorum yapılmamış, her lafız ile ilgili mutlaka ilgili bir kaynağa ulaşılmaya çalışılmıştır.

IV. KULLANILAN KAYNAKLAR

Türkiye’de, Arap dilinde seslerle ilgili pek çok çalışma vardır. Ancak bu çalışmaların pek çoğu Kur’ân-ı Kerim ve Kıraat alanında yapılmış salt sesleri ve sıfatlarını inceleyen veya fıkıh usûlü, mantık, Arap dili gibi alanlarda lafzın delâletini, mânâ odaklı inceleyen çalışmalardır. Seslerin delâletini konu alan fonetik temelli çalışma ise yok denecek kadar azdır. Ulaşılabilen tek kitap Mustafa Kaya’ya ait *Arap Dili Fonetigi-Ses Anlam İlgisi* kitabıdır. Türkçe yazılan makalelerden ise Mücahit Asutay’a ait *El-Hasâis Ekseninde, İbn Cinnî’de Ses-Anlam İlişkinine Bir Bakış*, Sadık Kılıç’a ait *Fahredden er-Razi Bağlamında Dil, Anlam ve Dış Dünya İlişkinine Dair Bir Deneme* ve Kadir Kınar’a ait *Arap Dilinde Seslerin Anlamı Yansıtması* isimli makale çalışmaları sayılabilir.

Tezin içeriği araştırılırken her bir konu için farklı kaynaklara başvurulmuştur. Delâlet konusu için, Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmu’ d-Delâle*; Menkûr ‘Abdulcelîl, *İlmu’ d-Delâle*; Fâyiz ed-Dâye, *İlmu’ d-Delâleti’ l- ‘Arabiyye -en-Nazariyye ve’ t-Tatbîk-*; Ahmed Na’îm el-Kerâ’ ayn, *İlmu’ d-Delâle –beyne’ n-Nazariyye ve’ t-Tatbîk-* İbrahim Enîs, *Delâletü’ l-Elfâz* kitapları ve Mücahid Asutay, *Arap Anlambilimi* doktora tezi;

Arap dili fonetiği için, Ahmed Muhtâr, *Dirâsâtu’ s-Savti’ l-Lugavi*; İbrâhîm Enîs, *el-Asvâtu’ l-Lugaviyye*, Ğânîm Kaddûrî, *el-Medhal ilâ ‘İlmi Asvâti’ l- ‘Arabiyye ve ed-Dirâsâtu’ s-Savtiyye inde Ulemâi’ t-Tecvîd*; Kemal Bîşr, *İlmu’ l-Asvât*, Bessâm Burke, *İlmu’ l-Asvâti’ l- ‘Âmm*; Muhammed Cevâd en-Nûrî, *İlmu’ l-Asvâti’ l-Arabiyye* kitapları

Seslerin delâleti için İbn Cinnî, *el-Hasâis*; Abdulkadir el-Fâhîrî, *ed-Delâletü’ s-Savtiyye fi’ l-Lugati’ l-Arabiyye*; Subhî Sâlih, *Dirâsât fi Fıkhî’ l-Luga* kitapları;

Genel Arap dilbilim konuları için Suyûti, *el-Müzhir fi Ulûmi’ l-Luga ve Envâ’ ihâ*; Muhammed Mubârek, *Fıkhü’ l-Luga*; Ğâzi Muhtâr Tuleymât, *fi Fıkhî’ l-*

Luga; İbrahîm Enîs, *min Esrâri'l-Luga*; Temmâm Hassân, *el-Lugatu'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ, Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga*; Muhammed el-Antâkî, *fi Fıkhi'l-Luga*; Ramazan Abdu'ttevvab, *el-Medhal ilâ İlmi'l-Luga*; Abdulvâhid el-Vâfî, *İlmu'l-Luga* kitapları;

Kur'ân'ın sessel delâleti için Mâcid en-Neccâr, *ed-Delâletu's-Savtiyye fi'l-Kurâni'l-Kerîm*; Muhammed Huseyn Alî es-Sağîr, *es-Savtu'l-Lugavî fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Temmâm Hassân, *el-Beyân fi Ravâii'l-Kur'ân*, Seyyit Kutup; *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, *Meşahidu'l-Kiyame* ve bazı tefsir kitapları;

Mu'cem olarak ise el-Halîl b. Ahmed'in *el-'Ayn*'ı, Ezheri'nin *Tehzîbu'l-Luga*'sı, İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*'ı, Hasan Cebel'in *el-Mu'cemu'l-İştikâkî'l-Muessil*'i sayılabilir.

Bu kitapların dışında sayılmayan ancak araştırmada yararlanılan pek çok eser ve akademik makale bulunmaktadır.

V. TEMEL KAVRAMLAR

Temel kavramlar başlığı altında, çalışmada kullanılan temel kavramlar üzerinde durulacaktır.

A) Lafız ve Kelime

Lafız ve kelime sözlükte işlev olarak aynı şeyi ifade etseler de klasik Arap dili kitaplarında lafız kelimedenden daha geniş mânâda kullanılır. Dil ve dudakların hareketi ile ağızdan çıkan seslere lafız denirken bu seslerin vaz' ile mânâ ifade etmesinden kelime meydana gelir.¹ Lafızda ses icrası varken kelimedede ses ve mânâ birlikteliği vardır. Örneğin “insan” lafzı seslerden oluşur ve medlülü olan bir kelimedir. Aynı seslerden oluşan “nasni” lafzı da seslerden oluşur, ancak herhangi bir medlülü olmadığından sadece lafız olduğu söylenebilir².

Lafzın kelime olabilmesi için tek sesli bile olsa mânâ ifade etme şartı vardır. “*وَيْ*” kelimesinin ikinci tekil şahıs emir kipi) lafzı muhataptan kendisini

¹ İbrahim Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, Mektebetu'l-Anglo el-Misriyye, 7. Baskı, Kahire, 1993, s. 38.

²Sâlih Selîm Abdulkâdir el-Fâhirî, *ed-Delâletu's-Savtiyye fi'l-Luğati'l-Arabiyye*, Mektebu'l-Arabî el-Hadîs, İskenderiye, 2011, s. 21.

korumasını, “ع (وَعِي) kelimesinin ikinci tekil şahıs emir kipi)” ise bilinçli olmasını istemek mânâsını ifade ettiğinden kelimedirler. Modern dönem dilbilimcileri ise lafzın kelime ile eş anlamda olduğunu, lafız veya kelimenin delâlet unsurları olduğunu söylemişlerdir³.

B) Mânâ (Anlam)

Klasik Arap dilbiliminde mânâ (المعنى), herhangi bir aracı olmaksızın bir lafzın zâhirinden anlaşılan, bir şey ile kastedilen şeklinde tanımlanmıştır⁴. İlk dönemlerde, mânâ çalışmaları mu‘cem, sarf, nahiv gibi yapı temelli ilimlere bağlı kalmış; asıl hedef mânâ olmamıştır⁵. Örneğin mu‘cemler, bütün kelimeleri toplamış, fiil ya da harf olduğunu açıklamış, verdiği örneklerle genel mânâsını varsa feri’ mânâlarını belirlemeye çalışmıştır. Sarf kitapları, lafızları mücerred ya da zâid oluşuna göre, harflerinin sayısına, müştak veya camid oluşuna göre değerlendirmiştir⁶. Belâgatta ise mânâ, özel bir başlık altında ele alınmış; kitaplarda bu bölüme ma‘ânî ilmi (علم المعاني) ismi verilmiştir. Ma‘ânî bölümünde, güzel bir kelim söylemenin gerekleri, lafızlar ile mânâlar arasındaki uyum, konuşmanın dinleyenlerin durumuna uygunluğundan (مقتضى الحال) bahsedilmiştir. Ancak belâgat ilmindeki mânâ ile dilbilimdeki mânâ ele alış biçimi olarak birbirinden uzaktır⁷.

Bir lafzın mânâsının bilinmesi için mu‘cemlere bakmak yeterli olacağı düşünülse de mu‘cemlerdeki mânâlar yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle dilbilimciler mânâyı kısımlara ayırmışlardır. Leech mânâyı yedi kısma ayırmakta, Ömer ise benzer bir sınıflandırma ile beş kısım mânâdan bahsetmektedir. Bunlar, temel, yan, üslûbî, öznel ve çağrışımsal mânâlardır⁸.

³ Fâhirî, 2011, 22.

⁴ Abdurrahman b. Ahmed Nureddin el-Câmî, *el-Fevâidu’d-Diyâiyye*, (thk.: Ali Muhammed Mustafa), Daru lhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut, 2009, s. 21; Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürçânî, *Delâilu’l-Î‘câz*, (thk.: Abdulhamid Hindâvî), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2001, s. 263; Abdurraûf b. Munâvî, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti’t-Teârif*, (thk.: Abdulhamid Sâlih Hamdân), Âlemu’l-Kutub, Kahire, 1990, s. 309.

⁵ Temmâm Hassân, *el-Luğatu-l-‘Arabiyye: Ma’nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru’s-Sekâfe, ed-Dâru’l-Beydâ 1994, s. 12.

⁶ Fâhirî, 2011, 26.

⁷ Fâhirî, 2011, 18.

⁸ Bkz. Geoffrey Leech, *Semantics*, 2. Baskı, Penguin Books, Suffolk, 1981, s. 10; Ahmed Muhtâr Ömer, ‘İlmu’d-Delâle, ‘Âlemu’l-Kutub, 6. Baskı, Kahire 2006, s. 36.

Temel ya da kavramsal mânâ (المعنى الاساسي) bir lafzın sözlük mânâsı, bir olguya ait değişmeyen içsel özelliklerden oluşan mânâdır. Örneğin امرأة *kadın* kelimesinin insan ve reşit olan ancak erkek olmayan gibi ayırıcı özellikleri onun temel mânâsı ya da kadının kavramsal mânâsıdır. Bu özellikler onu örneğin insan olan reşit olmayan ve erkek olan ولد kelimesinden ayırmaktadır⁹.

İzâfî mânâ (المعنى الإضافي), temel mânâdan uzaklaşmadan bedensel, psikolojik, toplumsal karakteri yansıtan zaman, kültür ve topluma göre değişen kazanılmış yeni mânâları ifade etmektedir. Örneğin kadın lafzının sözlükte ifade ettiği mânâdan fazla olarak; yemek pişiren, belli bir tür elbise giyen gibi zihinde canlanan ve değişkenlik arz eden bu tür mânâlar izâfî mânâdır¹⁰.

Üslubî mânâ (المعنى الاسلوبي) bir dil ögesinin sosyal koşullara ve konuşmacının duygu ve tutumlarına göre iletildiği, konuşmacının yetkinliğini, dinleyici ile arasındaki ilişki derecesini ve kullanılan dilin sınıfını (edebî dil, resmi dil, avam dili, bayağı dil, şiir dili, hukuk dili, medya dili...) ortaya çıkaran mânâ türüdür. Örneğin İngilizcede “daddy” ve “father” lafızları, kavramsal olarak aynı mânâyı ifade etseler de “daddy” lafzı üslup olarak daha samimi bir seviyeyi gösterir¹¹.

Öznel mânâ, mânânın öznel olması (المعنى النفسي) lafzın kişideki göstergelerden birisini içermesi, tek bir konuşmacıyla sınırlı olup genel ve kişiler arası dolaşan yaygınlığa sahip olmamasıdır. Bu mânâ yazarların yazılarında, şairlerin şiirlerinde, kişilerin sıradan sözlerinde; karmaşık kavram ve lafızlar karşısında psikolojik-öznel mânâların yansıtılmasıyla ortaya çıkar ve toplumun diğer fertleri arasında aynı şekilde anlaşılmaz¹².

Çağrışımsal (المعنى الإيحائي) mânâ, lafzın fonetik, morfolojik veya semantik bir etkenden dolayı şeffaf olması ve mânâsına çağrışım yapmasına denmektedir. Örneğin مواء lafzının kedi miyavlama sesini çağrıştırmasında fonetik etken, kişnemek mânâsındaki صهل ve yüksek ses mânâsındaki صلح lafızlarının

⁹ Ömer, 2006, 36.

¹⁰ Ömer, 2006, 37.

¹¹ Ömer, 2006, 38.

¹² Ömer, 2006, 38.

birleşiminden oluşan *صهصلق* aşırı yüksek ses lafzının iki lafzı birden çağrıştırmada morfolojik etken¹³, yılan lafzının mecazen ise sinsi ve hain kişiyi çağrıştırmada ise semantik etken bulunmaktadır¹⁴. Birden fazla temel mânâsı olan bir kelimenin sık kullanılan bir mânâsı diğer mânâlar üzerine çağrışımsal etki yapabilir ve bu yüzden o kelime ne zaman duyulsa akla sadece yaygın kullanımı gelir. Örneğin İngilizceki intercourse *ilişki* kelimesinin başka mânâları da olmasına rağmen sadece cinselliği çağrıştırması, Arapçadaki *حنوتي* cenazeci kelimesinin ise sadece cenaze çağrıştırmada çağrışımsal mânânın etkisi vardır¹⁵.

C) Vaz‘ (Adlandırma)

Vaz‘ (الوضع) terimi, lafız ya da lafız dışı sembolleri de kapsayan bir terim olup dilbilimde lafzı mânâyâ bizzat delâlet etmek üzere tayin etmek olarak tarif edilmektedir. Bu tarife göre önce mânâ oluşmakta, ardından bu mânâyı göstermek üzere bir lafız tayin edilmektedir. Lafzın vaz‘ yoluyla mânâyâ tayin edilmesi lafız ile mânâ arasında bir delâlet ilişkisi doğurmaktadır. Lafzın mânâyâ zatiyla delâlet ettiğini söyleyenler dışında genel kabul gören görüşe göre lafzın delâleti vaz‘ sayesinde olur. Örneğin kapı lafzının zihinde tasavvur edilen mânâsına vaz‘ edilmesi sayesinde kapı lafzı denildiğinde ilgili nesne akla gelir¹⁶.

D) Delâlet

Delâlet (الدلالة) kavramı, kendisi bilindiği takdirde, başka bir bilgiye ulaşılan zihinsel eylem şeklinde tarif edilmiştir. Birinci biline “dâl” (دال) ulaşılan bilgiye ise medlûl (مدلول) denir. Bu tanım, lugavî delâleti içerdiği gibi dil dışı işaret, sembol, formül ve görüntü gibi delâletleri de içermektedir¹⁷. İlk dönemde ilmi terimlerin dayandığı teorik esaslar Kur’ân ekseninde geliştiğinden delâlet

¹³ Bu türetim şekline naht (نحت) denmektedir. Naht, Arapların iki ya da üç kelimeyi kırparak tek kelime haline getirmesidir (Celâluddîn Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, (thk.: Fuâd Ali Mansûr), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1998, C. I, s. 371).

¹⁴ Ömer, 2006, 39.

¹⁵ Ömer, 2006, 40.

¹⁶ Ramazan Demir, Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 2008, ss. 13-15.

¹⁷ Ebû Bekir Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî, *Mu‘cemu’t-Ta’rifât*, (thk.: Muhammed Sıddık Minşâvî), Dâru’l-Fadîle, Kahire, 2004, s. 91.

teriminin ortaya çıkışı da Kur’ân’ı anlama ve hüküm çıkarma noktasından hareketledir¹⁸. Geçen zamanla birlikte, delâlet lafzı, dil, belâgat, edebiyat, mantık, cedel, fıkıh usûlü gibi ilimleri yakından ilgilendiren ve söz, davranış, yazı, hareket, durum gibi herhangi bir şeyin belli bir bilgi, anlam ve hükümle bağlantısını ifade etmek için kullanılan kuram haline gelmiştir¹⁹.

Arap dilbilimcilerinin delâlet çalışmaları lafzın iştikâk ve tarihî yönü ile sınırlı kalmış, delâletin sosyal ve insanî etkenleri göz ardı edilerek sadece iç unsurlarla; gramer, illet ve kıyaslarla ilgilenmişlerdir²⁰. Modern dönemde ise delâlet, dilbilimde ayrı bir dal olarak kabul edilmiş; Türkçede Anlambilim, İngilizcede semantics veya meaning, Arapçada ise علم الدلالة ve علم المعنى terimleri ile ifade edilmiştir²¹. Klasik dönemde mânâ ile delâlet, yakın terimlerken, modern dönemde delâlet mânâyı kapsar hale gelmiş; dilbilimciler delâleti genel itibariyle mânâ bilimi olarak tanımlamıştır²².

Bu bilimin konusunu sembollerle mânâları arasındaki ilişki, kelimelerin tarihî gelişimi, mânâ çeşitliliği, ses bilgisi, mecaz ve dilin kelimeleri arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır²³. Dolayısıyla delâlet kavramını dilbilimin bu alt başlıkları olmadan ele almak mümkün değildir.

1. Delâlet Birimleri

Mânâya delâlet eden birimler (الوحدات الدلالية) yapısal, küçüklük ve büyüklüklerine göre ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla; cümle, terkip, kelime, morfem ve morfem altı seslerdir²⁴. Cümle diğer birimleri kendisinde toplamaları itibariyle en büyük birimdir. Kelime ise cümleyi oluşturması itibariyle çoğu

¹⁸ Menkûr ‘Abdulcelil, ‘İlmu’d-Delâle -Usûluhu ve Mebâhisuhu fi’t-Turâsi’l-‘Arabî -, İttihadu Kuttâbi’l-‘Arab, Dımaşk 2001, s. 28.

¹⁹ M.Akif Özdoğan, *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 77.

²⁰ Enîs, 1993, 7.

²¹ Fahirî, 2001, 25; Ömer, 2006, 11.

²² Ğazî Muhtâr Tuleymât, fi ‘İlmi’l-Luĝa, Dâru Talas, 2. Baskı, Dımaşk 2000, s. 203; Frank Robert Palmer, *‘İlmu’d-Delâle*, (çev. Mecîd el-Mâşida), 2. baskı, Matbaatu’l-Ummâlî’l-Merkeziyye, Bağdat, 1975, s. 3.

²³ Macid en-Neccâr, *ed-Delâletu’s-Savtiyye fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, [y.y.], İsfahan, 2007, s. 25.

²⁴ Morphem, kelamdaki en küçük anlamlı yapıdır. Fonem ile aralarındaki fark, morfem yapısal birim, fonem ise sesbirimdir. Morphem altı tabiri Muhtar Ömer’in “أقل من المورفيم” ibaresinin çevirisidir (Ömer, 2006, 33).

dilbilimciler tarafından en önemli delâlet birimi sayılmaktadır²⁵.

Cümleden küçük, kelimeden büyük olan terkipler; deyimler ve birleşik ifadelerdir. Kelimeden daha küçük olan bitişik morphem kavramı, mânâ ifade eden en küçük bitişik yapısal birim olarak tanımlanmaktadır. رجالان kelimesinde, tesniye alameti olan ان veya سينجع fiilinde muzari mânâsı veren ي ve gelecek mânâsına delâlet eden س bitişik morfemdir²⁶.

Morfemden daha küçük delâlet birimi ise كتبت كتبت كتبت gibi zamirlerde hareketlerin muhatap, muhataba ve mütekellime delâleti gibidir. Arap dilinde dammenin bedevilik, kesrenin ise medeniyete delâleti de böyledir²⁷.

2. Delâlet Türleri

Delâlet, pek çok disiplin tarafından ele alındığından sınıflandırma konusunda farklılıklar söz konusu olup, ilk dönemde her disiplin kendi sistematığı ve bakış açısına göre sınıflandırmıştır. Örneğin, Arap belâgatçıları lafız açısından delâleti, lafzî ve gayri lafzî olarak ikiye ayırmışlardır. Lafzî delâletin, mutâbakat (مطابقة), tazammunî (تضمني), iltizâmî (التزامي) şeklinde üç kısmından bahsetmişler; bu başlıklar altında hakikat, mecâz, kinâye gibi edebî sanatlardan bahsetmişlerdir²⁸.

Dilcilerden Suyûtî ise lafzın ilk kazandığı delâletin; lafzın kendisinden, Allah tarafından, insanlar tarafından ya da bir kısmı Allah tarafından, bir kısmı ise insanlar tarafından olmak üzere dört türlü olduğuna işaret etmiştir²⁹. Bu sınıflandırma dilin kökenindeki tartışmalar hakkında olduğundan delâlet türlerinde esas kabul edilmemektedir³⁰.

Modern döneme en yakın delâlet sınıflandırması İbn Cinnî'de görülmektedir. Ona göre delâlet lafzî, sînâ ve manevî olmak üzere üç kısımdır.

Lafzî delâlet; lafzı oluşturan seslerin mânâyı aktarmadaki rolüdür. قام lafzının mastarına delâlet etmesi böyledir.

²⁵ Ömer, 2006, 33.

²⁶ Ömer, 2006, 34.

²⁷ Ömer, 2006, 34.

²⁸ Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvinî, *Telhîsu'l-Miftâh*, Mektebetu'l-Buşra, Karaçi, 2010, s. 81; Fâhirî, 2011, s. 42; Özdoğan, 2018, 77.

²⁹ Suyûtî, 1998, I, 18.

³⁰ Fâhirî, 2011, 43.

Sınâî delâlet; kelimenin yapısıyla ilgilidir. مَم örneğinde fiilin yapısı, fiilin zamanı olan maziye; mânâsı da fiilin fâiline delâlet etmektedir.

Manevî delâlet ise, bir fiil duyulduğunda olayın ve zamanın anlaşılması ve bu fiile bir fâil gerektiğinin bilinmesidir³¹.

İbn Cinnî'nin lafzî, sînâ'î ve manevî şeklindeki delâlet sınıflandırması modern dönemde savtî, sarfî ve nahvî delâlet olarak sadece isim değişikliğine uğramıştır³².

İşaret edildiği üzere modern dönemde delâlet; ses, yapı, gramer, siyâk düzeylerinde tasnif edilmektedir.

Savtî/Sessel delâlet (الدلالة الصوتية), bir takım seslerin doğasından kaynaklanan delâlet türüdür. İlk dönem Arap dilcilerinin çoğu tarafından dile getirilen örnekte, نضح kelimesi *hızlı ve tazyikli akmak* mânâsında iken, benzeri olan نضح kelimesinin *yavaş ve sakin akmak* mânâsına gelmesi, ح sesinin birinci kelimeye kuvvet ve şiddet mânâsı kazandırmakta, نضح kelimesini işiten kişi sert ve şiddetli akan bir pınar düşünmektedir. Bu tür delâletlerde sesler doğası ile bir mânâyâ delâlet etmektedir³³.

Belirli mânâyı temsil eden her bir ses ya da hareketin delâleti sessel delâlet kapsamındadır. Bundan anlaşılana ise bazı seslerin mânâsının olduğu, bazılarının ise mânâsının olmadığıdır³⁴.

Sessel delâletin iki türünden söz edilebilir. Birinci tür harf ve hareke gibi sesbirimlerin değişmesine bağlı olarak mânânın değişmesini, mânâyâ etki eden vurgu ve tonlamaları kapsar. Örneğin, رَضُص lafzının harf değişikliği ile رَضُص dönüşmesi veya hareke değişikliği ile رَضُص dönüşmesi mânânın dönüşmesine neden olur. Benzer durum تين incir kelimesi ile طين çamur/balçık kelimelerinde de görülmektedir. Bu iki lafzın farklı mânâlarının olması ت ve ط seslerinin

³¹ Ebu'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I-III, (nşr. Abdulhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 2003, C. III, s. 100.

³² Fâhirî, 2011, 44.

³³ Enîs, 1993, 46.

³⁴ Fâhirî, 2011, 47.

birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kısım insanlar tarafından vaz‘ edilen dil kurallarına göre gerçekleşen ses deęişiklikleridir³⁵.

İkinci tür ise batıda “onomatopoeia” diye isimlendirilen ve dilin kökeninine dair yansıma teorisi ile bağlantılı olan sessel delâlettir. Bu delâlette ses ve mânâ arasında doğal bir ilişki olup, sesler mânâsını yansıtır. İnsan, hayvan ve doğadaki nesnelerin çıkardıkları sesleri anlatan kahkaha, miyavlama, şırıltı gibi lafızlar bu türdendir³⁶.

Sarfî delâlet (الدلالة الصرفية) ile kasıt, sarfî vezinlerden ve yapılardan kaynaklanan delâlettir. Örneğin, konuşan kişinin كاذب yerine كذاب lafzını tercih etmesinde sarfî delâletin rolü vardır. Zira ikinci lafzın mânâyâ delâleti, vezninden kaynaklı olarak birinci lafızdan daha fazladır. قائم ve قام lafızları, sesleri ile aynı kök mânâyâ delâlet etse de vezinleri farklıdır. Birinci lafzın vezni fâile, ikinci lafız ise geçmiş zaman veznine delâlet etmektedir³⁷.

Batılı dilbilimciler sarfî delâleti en küçük anlamlı birim olan *morfem* terimi ile açıklamışlar, kelimenin kökünü oluşturan harfler mahiyete delâlet (دالّ الماهية) ederken, lafzın çeşidi ve sayısını belirleyen fazladan olan harfler ise lafzın ait olduğu mânâyı belirlediğini (دالّ النسبة) söylemişlerdir. إعلم،عالمة،علمون lafızlarının mahiyetine delâlet eden morfem علم köküdür ve üç lafız da bu köke delâlet etmektedir. Ancak hemze, dişilik ta’sı, çoğul vav’ı gibi morfemler ise, lafzın tür, cinsiyet, sayı yönünden ait olduğu mânâyı belirlemektedir³⁸.

Nahvî delâlet (الدلالة النحوية), cümledeki lafızlar arasındaki düzen, diziliş ve ilişkinin anlama olan etkisidir. İlk dönem Arap dilcileri, lafızların bir araya gelmeden önce sadece müfret mânâlar olduklarını, fâiliyet, mefûliyet gibi nispetlerin; haber, inşa, taaccüb gibi mânâların, ancak lafızların bir araya gelmesiyle oluşabileceğini söylemişler; nahvî delâletin önemine vurgu

³⁵ Muhammet Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâ’is’teki Temelleri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, Erzurum, s. 48; Ahmed Na’îm el-Kerâ’ayn, *‘İlmu’ d-Delâle - beyne’n-Nazar ve’t-Tatbîk-*, el-Müessesetu’l-Câmi’iyye, 1. Baskı, Beyrut 1993, s. 96; Fâhirî, 2011, 50.

³⁶ Kerâ’ayn, 1993, 96; Fâhirî, 2011, 50.

³⁷ Enîs, 1993, 47.

³⁸ Kerâ’ayn, 1993, 98.

yapmışlardır.³⁹

Her dilin kendine özgü cümle yapısı ve kelime dizilişi vardır. Kelimeler cümle içinde belli bir görev üstlendikleri için cümle içindeki yerleri ve görevleri değiştiği zaman kastedilen mânânın anlaşılması zorlaşır. Örneğin, ذهب محمد الى صديقه, *Muhammet arkadaşına gitti* cümlesinde Arap dili kurallarına göre fiil-fâil- mefûl şeklinde kurallı bir dizilim var iken, bu cümlenin ذهبه صديق محمد الى şeklinde diziliminde muhatap kastedilen mânâyı anlayamayacaktır⁴⁰.

Sözlüksel delâlet (الدلالة المعجمية), lafızların bir mânânın karşılığında vaz‘ edilirken (الوضع اللغوي) kazandıkları asıl delâletlerdir. Bir başka tanıma göre, lafızların herhangi bir dilde, belirli bir düzende ele alınan sözlüklerdeki müteaddit mânâları şeklinde tanımlanmıştır⁴¹.

Bu delâlet biçimi, lafızların mânâlarını, eş veya zıt anlamlarını, ilk asıl mânâsını, vaz‘ ve adlandırma nedenini, tarihî gelişimini, istikâkını, mecaz ve kinaye gibi bazı cümle içi kullanımlarını ele alır⁴².

Bir başka delâlet türü ise toplumsal veya siyâk delâletidir (الدلالة السياقية - الاجتماعية). Dilin sosyal bir olgu olması insanı içinde bulunduğu şartlara göre kullandığı dildeki lafızların delâletlerini sınırlandırmaya zorlar. Arap âlimler Kur’ân’ın iniş süreciyle birlikte bu tür delâletle ilgilenmişler, ayetlerin mânâsını nüzul sebepleri, hakikat, mecaz, umum, husus, mutlak, mukayyet vb. kullanarak toplumsal düzeyde ve siyâk ilişkisi içerisinde araştırmışlardır⁴³.

Toplumsal delâlet, konuşma eylemi esnasında içinde bulunulan zaman, mekân, statü ve toplumsal şartlar çerçevesinde konuşan kişinin kastettiği ve dinleyenin de anladığı delâlet türüdür. Örnek olarak Arapçadaki توليد kelimesi verilebilir. Kelimenin sözlüksel delâletinde bulunan “türetmek”, “doğum” ve “üretmek” mânâlarından hangisine delâlet ettiği, cümle içerisindeki siyâkî delâletine bakılarak anlaşılır. Dilbilimden bahseden kişi يساهم توليد المعاني في نمو اللغة

³⁹ Kerâ‘ayn, 1993, 99.

⁴⁰ Fahiri, 2011, 45; Kerâ‘ayn; 1993, 98; Enîs, 1993, 48.

⁴¹ Kerâ‘ayn, 1993, 104; Kerâ‘ayn, 1993, 103.

⁴² Neccâr, 2018, 146.

⁴³ Kerâ‘ayn, 1993, 104.

“Anlam türetimi dilin gelişmesine katkı sağlar.” cümlesini söylediğinde türetmek mânâsını kastederken; tıp biliminden bahseden kişi, إن التوليد من اصعب عمليات الطب “Doğum tıbbın en zor işlemlerindendir.” cümlesini söylediğinde doğum mânâsını; elektrikten bahseden kişi ise, يعدّ التيار من اهم عوامل التوليد الكهربائي “Akım, elektrik üretiminde önemli etkenlerden sayılır.” cümlesini söylediğinde elektrik üretmek mânâsını kastettiği siyâk delâleti ile anlaşılır. Üç örnek de konuşan kişilerin farklı toplumlardan olduğu, farklı siyâklarda söylenmiş cümlelerdir. Toplumsal delâlet ne kadar önemli olsa da bu tür delâletin unsurlarını tespit etmek toplumsal unsurların çokluğu ve farklılığı nedeniyle zordur⁴⁴.

E) Ses

Bu başlıkta, sesin tanımı, fonem kavramı, Arap dilindeki harfler, harflerin sıfat ve mahreclerine değinilecektir.

Ses, kaynağı canlı veya cansız olsun, düzenli ve devamlı titreşimlerin oluşturduğu işitsel etki veya havanın konuşma sisteminde içten dışa doğru havanın özgürce geçişini engelleyen tam ya da yarı kapanmanın meydana geldiği bir noktaya sürtünmesi ile oluşan işitsel etki şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵

Dildeki seslerin maddesel ve görevsel olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Maddesel yönü fonetik (ses bilgisi, علم الأصوات), görevsel yönü ise fonoloji (ses bilimi, علم وظائف الأصوات) olarak adlandırılmaktadır⁴⁶.

Fonetik; konuşma eylemi olması bakımından sesi fiziki açıdan ele almaktadır. Fonetikğin sesi incelerken yararlandığı üç yaygın alt dalı bulunmaktadır. Sesin oluşum biçimini ve özelliklerini söyleyiş sesbilim (النطقي), sesin telaffuzu esnasında havadaki titreşim ve dalgalanmaları fiziksel sesbilim (فيزيائي), ses dalgalarının dinleyende yarattığı fizyolojik ve psikolojik etkileri işitsel

⁴⁴ Muhammed Bevâdi, *Elfâzu'l-'Akâid ve'l-'İbâdât ve'l-Muâmelât fi Sahîhi Buhârî* (Doktora Tezi), Abbas Ferhat Setif Üni., Sanat ve Diller Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Setif, 2010, s. 58.

⁴⁵ Temmâm Hassân, *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luğa*, Mektebetu'l-Anglo, Kahire, 1955, s. 58; Muhammed Antaki, *el-Muhît fi Asvâti'l-Arabiyye*, 3.baskı, Dâru'ş-Şarkî'l-Arabî, Beyrut, ts., s. 13.

⁴⁶ Kemal Bışr, *İlmu'l-Asvât*, Dar Garîb, 2000, Kahire, s. 9.

sesbilim (السمعي) arařtırmaktadır⁴⁷.

Fonoloji ise belli bir dildeki, seslerin görevlerini ve değerlerini açıklayan; dil yapısındaki rolleri açısından seslerin sınıf ve çeşitlerini belirleyip ses kuralları koyan bilimdir⁴⁸.

1. Fonem

Her dilde sonsuz sayıda ve birbirlerinden çok ince farklar ile ayrılmış sesler bulunmaktadır. Fakat bu seslerin tamamı iki kelimenin anlamını birbirinden ayırt etmekte kullanılmamaktadır. Sesbirim tabiri, fonem (الفونيم) kelimesinin karşılığıdır. En yalın tanımıyla kelimelerin mânâsının değişmesine neden olabilecek sesbirimlerdir⁴⁹.

Fonemler, parçalı fonemler (الفونيم التركيبي) ve parçalarüstü fonemler (الفونيم غير التركيبي) olarak iki gruba ayrılmaktadır. Parçalı fonemler, sesli harfler (الصوائت) ve sessiz harflerdir (الصوامت). Fasih Arapça, kısa sesli fetha, kesra, damme; uzun sesli vâv, yâ, elif ve 28 sessiz harften müteřekkildir⁵¹.

Vurgu, tempo, tonlama, ritim, durak gibi ögeler ise parçalarüstü fonemlerdir. Fonemlerin mânâya delâletteki işlevi önemlidir. Fonemlerin değişmesi, mânânın değişmesi mânâsına gelir. Örneğin قام *kalktı* lafzı ile نام *uyudu* lafzının mânâları ق ve ن fonemleri ile ayrılmaktadır. عَقْد *anlaşma* ile كَوْلِيَة *kolye* arasındaki mânâ farkı, yine fonemler sayesinde⁵².

Fonem kavramının altında, mânâ ayırmada etkisi olmayan, “Alofon” adı verilen alt sesbirimler bulunmaktadır. Bölgesel ağızlardan veya kişisel sebeplerden kaynaklanan söyleyiş farkları, her dilin yapısına göre kelimelerde ses farklılığına neden olmaktadır⁵³. Örneğin Arap dilinin bazı lehçelerinde سَقَتْ yerine

⁴⁷ Muhammed Cevad en-Nûrî, *İlmu Asvâti'l-Arabiyye*, Menşûrâtu Câmiati'l Kuds el-Meftûha, Amman, 2007, s. 8; Bişr, 2000, 8.

⁴⁸ Bişr, 2000, 9.

⁴⁹ Neccâr, 2007, 196.

⁵⁰ الفونيم غير التركيبي ifadesi segmental phonemes ifadesinin, الفونيم غير التركيبي ise suprasegmental phonemes ifadesinin Arapça karşılıklarıdır.

⁵¹ Neccâr, 2007, 196.

⁵² Neccâr, 2007, 197.

⁵³ Kerim Demirci, *Fonem Teorisinin Önemi Hakkında*, Turkish Studies, International

صقت denmesi س ve ص seslerinin “s” sesbiriminin alt sesbirimi olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁴

2. Sesli ve Sessiz Harfler

Sesli harfler konuşma sisteminde sesin havayla akarken ağızdan çıkana kadar herhangi bir engele maruz kalmadan serbestçe çıktığı harflerdir. Arap dilinde sesli harfler, kısa sesli (حركات) ve uzun sesli (حروف المد واللين) olarak ikiye ayrılmıştır. Kısa sesliler; fetha, kesre ve damme, uzun sesliler; med harfi olan elif, ya ve vav’dır⁵⁵. Arap dilinde sesli harfler sessiz harflere tabi olarak telaffuz edilirler. Fetha telaffuzu sırasında sadece ağız açılıp herhangi bir uzuv kullanılmazken kesrada bir, dammede ise iki uzuv kullanıldığından fetha en hafif hareke damme ise en ağır hareke kabul edilmiştir⁵⁶.

Sessiz harfler ise konuşma esnasında sesin konuşma sisteminde kısmi ya da tam bir engellenmeyle çıkan harflerdir. Bu sesler Arap alfabesinde bulunan med harfleri haricindeki 28 harftir⁵⁷.

3. Harflerin Mahrecleri ve Sıfatları

Ağızdan çıkan kelamın dayandığı iki esas bulunmaktadır. Bunlardan birisi, konuşma eylemini ilgilendiren mahrec; diğeri ise işitmeyi ilgilendiren sıfattır. Sesler arasındaki farklar bu iki esasa göre belirlenmektedir⁵⁸. Her bir sesi diğlerinden ayıran, kendine has mahrec ve sıfatlar vardır. Bu sayede, söylenen bir söz diğlerinden ayrılmaktadır. Harflerin mahrec ve sıfatları için “ayırıcı özellikler (الملامح التمييزية)” terimi kullanılmaktadır. Örneğin سار kelimesindeki س foneminin murakkak, صار kelimesinde ise ص foneminin mufahham oluşu, iki kelimenin ayırıcı

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume C.VI., S. 2, (Bahar 2011), s. 362.

⁵⁴ Ahmet Yüksel, Soner Gündüzöz, *Arap Filolojisindeki İştikak-ı Ekber-Sünaiyye Kuramları ve Müsellest Olgusuna Courtenay'ın Fonem Kuramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Ekev Akademi Dergisi, S. 22, (Kış 2005), s. 217, (46.dipnot).

⁵⁵ Ramazan Abduettevvâb, *el-Medhal ilâ İlmi'l-Luğa*, 3. Baskı, Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1997, s. 42.

⁵⁶ Ebu Ali el-Kâli İsmail b. Kasım, *el-Maksuru ve'l-Memduğ*, (thk.: Abdulmecîd el-Herîdî), Mektebetu'l-Hancı, Kahire, 1999, s. 6.

⁵⁷ Neccâr, 2011, 178.

⁵⁸ Hassân, 1994, 46.

özellikleridir⁵⁹.

Harflerin çıkış yerleri olan mahreclerin adedi konusunda görüşler muhtelifdir. Onyeddi, onaltı, ondört, onbir, on, dokuz, sekiz gibi miktarlar zikredilir⁶⁰. Dilbilimdeki mahrecler ve harfleri şöyledir:

Dudak (ب, م, و), dudak-diş (ف), diş (ظ, ذ, ث), diş- diş eti (ت, د, ط, ل, ن, ض), diş eti (ر, ز, س, ص, ل, ن), diş eti-damak (ج, ش), orta damak (ي), damak sonu (خ, غ, ك), küçük dil (ق, ك), boğaz (ح, ع) ve gırtlaktır (ه, أ)⁶¹.

Seslerin çıkışı esnasında, ses tellerinin, ses çıkış yerlerinin ve ses sahasının durumunu gösteren özelliklere ise harflerin sıfatları (صفات الحروف) denmektedir⁶².

Klasik dönemde ses çalışmalarına ayrı önem verilmiştir. Modern dönemde yapılan fonetik çalışmalar, klasik dönem âlimlerinin, ses çalışmalarının derinliğine ve inceliklerine ulaşamamıştır⁶³. Klasik dönemde tecvit, kıraat ve dil âlimleri harflerin sıfatlarını detaylı biçimde ele almışlardır. Klasik dönemde sayılan sıfatların isimleri şunlardır: Cehr (الجهر), hems (الهمس), şiddet (الشدة), rehâvet (الرخاوة), beyniyye (البينية), isti'lâ' (الإستعلاء), istifâl (الإستفال), istiftâh (الإستفتاح), itbâk (الإطباق), ismât (الإصمات) ve izlâk (الإذلاق), safîr (الصغير), kalkale (القلقلة), inhirâf (الإنحراف), tekrîr (التكرير), istitâle (الإستطالة), tefeşşî (التفشي), lîn (اللين), gunne (الغنة)⁶⁴.

Bu sıfatlardan bazıları kuvvetli ve bazıları da zayıftırlar. Kuvvetli sıfatlar (الصفات القوية) cehr, inhirâf, ismât, isti'lâ, istitâle, itbâk, kalkale, safîr, şiddet, tefeşşî ve tekrîr'dir. Bu sıfatlar da aralarında birbirinden kuvvetli ve zayıf olarak ayrılırlar. Örneğin, en kuvvetli sıfat kalkale'dir. Şiddet, cehr'den, bu üçü de safîr ve tekrîr'den kuvvetlidir. İtbâk da isti'lâ'dan daha kuvvetli bir sıfattır. Zayıf sıfatlar (الصفات الضعيفة) beyniyye, hems, infitâh, istifâl, izlâk, lîn ve rehâvet'dir.

⁵⁹ Nûrî, 2007, 125.

⁶⁰ Ahmet Bulut, *Arap Dilinde Sesler*, UÜİFD, C. V, S. 5, 1993, s. 336.

⁶¹ Bkz. Bişr, 2000, 183-185; Hassân, 1955, 124; Nûrî, 2007, 149.

⁶² Bulut, 1993, 344.

⁶³ Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa, Dâru'l-Melâyîn*, Beyrut, 2009, s. 276.

⁶⁴ Hamed, 2004, 114-132; Bulut, 1993, 345-348; Sâlih, 2009, 280-283; Ebu Muhammed Mekki b. ebî Talib el-Kaysî, *er-Riâye*, (thk.: Ahmed Hasan Ferhât), 3. Baskı, Dar Ammâr, Amman, 1996, ss. 116-135; Alican Dağdeviren, *Kur'ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler*, SÜİFD, S. 17, 2008, ss. 63-77.

Harfler, kendilerinde bulunan sıfatların sayısına göre kuvvetli ya da zayıf olarak ayrılmaktadır. Bir harfte söz konusu sıfatlardan kuvvetli olanlar fazla ise kuvvetli harf, zayıf sıfatlar fazla ise zayıf harf kabul edilmektedir. ق, ص, غ, د, ج, أ, ظ, ط, ض harfleri kuvvetli; ه, ث, ح, ف, ذ, خ, ي, ش, ل, ا, ت, ك, س harfleri orta kuvvette; ز, ب, ع, ر harfleri ise zayıf seslerdir⁶⁵.

Modern dilbilimde ise sıfatlar, ses tellerinin durumuna, havanın geçişine ve kalınlık inceliğe göre sınıflandırılmıştır. Ses tellerinin durumuna göre harfler mechûr (المجهور/sert) ve mehmûstur (المهموس/yumuşak). Mechûr harfler, ء ا ب ج د ذ ر ز ض harfleridir. Sesli harflerin tamamı mechûrdur⁶⁶. Mehmûs harfler ise ه, ث, ح, ت, ث, ح, خ, س, ش, ص, ف, ك, ه harfleridir. Hemze (ء) harfi, mechûr ya da mehmûs olmayan bir harf kabul edilmektedir⁶⁷.

Havanın geçişine göre harfler, inficârî (الإنفجاري/patlamalı), ihtikâkî (الإحتكائي/sürtünmeli) olarak iki kısımdır. İnficârî harfler, ء, ق, ك, ض, ط, د, ت, ب harfleridir⁶⁸. İhtikâkî olanlar ise ه, و, ه, ح, خ, ذ, ز, س, ش, ص, ض, ظ, غ, ف harfleridir⁶⁸.

Kalınlık ve inceliğe göre ise harfler mufahham (مفخم/kalın) ve murakkak (مرقق/ince) olarak sınıflandırılır. Mufahham harfler, ض, ط, ق, ظ sesleri; bunların dışında kalanlar ise murakkak harflerdir⁶⁹. Mufahham seslerden ض, ط, ظ harflerine, murakkak karşılıkları olduğundan mufahham küllî denmektedir. ظ sesinin murakkak karşılığı ت, ض sesinin murakkak karşılığı ذ, ط sesinin murakkak karşılığı ض, ت sesinin murakkak karşılığı د, ص sesinin murakkak karşılığı س sesidir. ح ve ق seslerinin murakkak karşılıkları olmadığından bu seslere mufahham cüzî denmiştir. Mufahham küllî sesler, mânâya delâlet açısından, murakkak karşılıkları ile karışmaması için telaffuz esnasında aralarının ayrılması gerekir⁷⁰.

⁶⁵ Dağdeviren, 2008, 64.

⁶⁶ Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *el-Medhal ilâ 'İlmi Asvâti'l-'Arabiyye*, Dâr 'Ammâr, Amman, 2004, s. 137.

⁶⁷ Nûrî, 2007, 150.

⁶⁸ Bîşr, 2000, 248.

⁶⁹ Nûrî, 2007, 153.

⁷⁰ Nûrî, 2007, 153.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE SESLERİN DELÂLETİ

Konuşmak insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olduğundan Arap âlimler, bu özellik karşısında hayranlık duymuşlar; onu incelemeye, açıklamaya ve hatta lafızların yapısı ile mânâlar arasındaki bağına ulaşmaya çalışmışlardır. Fikir birliğine vardıkları konu ise lafızların, fikirleri içinde bulunduran, akıldan dile, dilden akla taşıyan kaplar olduğudur. Her kelimenin, yazılı ve işitsel bir resmi ve bedendeki ruh gibi o resimde sabitleşen bir fikri mânâsı vardır. Fakat lafızların mânâlar ile arasındaki ilişkinin nasıl olduğu sorusu dilin kökenine dayanan, son derece derin ve karmaşık bir araştırma konusudur⁷¹. *كتاب* *kitap* lafzı ile zihnimizdeki mânâsı arasında nasıl bir ilişki vardır? *طالب* *öğrenci* lafzının sesleri ile delâlet ettiği şey arasında bir ilişki var mıdır? şeklindeki soruların cevabı için farklı kültürlerle ve bilimlere ait kimselerce dillerin kökeni ve lafzın mânâyâ delâletine dair ikna edici bir sonuca ulaşmak için çaba harcanmıştır⁷². Lafızların mânâları ile ilişkisinin anlaşılabilmesi için öncelikle ilk insanların lafızlar ile mânâları aralarında nasıl bir ilişki kurduklarının bilinmesi gerekir. Dolayısıyla lafzın, nasıl mânâ kazandığı sorusu ile dilin nasıl meydana geldiği sorusu neredeyse aynı şeyi ifade ettiği söylenebilir. Bu konu, evrensel olduğu kadar Antik Yunan dönemine kadar giden eski bir konudur. Ancak derinliği ve sonuca varılamaması yüzünden bu konunun araştırılmasının faydasız olduğunu düşünenler de bulunmaktadır⁷³.

Bu başlıkta, lafız-mânâ ilişkisinin tarihî süreci; köken ve delâlet bakımından, dil bağlamında lafız-mânâ ilişkisi teorileri ele alınacaktır.

1.1. Lafız-Mânâ İlişkisi

Bu bölümde lafız-mânâ ilişkisinin tarihî gelişimi ele alınacak, dil bağlamında ileri sürülen lafız-mânâ ilişkisi teorileri, köken ve delâlet bakımından

⁷¹ Tuleymât, 2000, 208.

⁷² Ebû Şerîfe, Lâfî, Gudâşa, 1989, 21.

⁷³ Bkz. Sâlih, 2009, 35; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, (thk.: Hamza b. Züheyr Hâfız), Seriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbbâ' ve'n-Neşr, Cidde, 1992, C. III, s. 9; a.mlf., *el-Menhûl min Ta'likâti'l-usûl*, (thk.: Muhammed Hasan Heytû), Dâru'l-fîkr, Dimaşk, 1980, ss. 70-71; Ebû Nasr Tacuddîn Abdulvahhâb b. Ali b. Abdulkâfi es-Sübkî, *Raf'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk.: Ali Muhammed Muavvez - Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut, 1999, C. I, s. 176.

incelenecektir.

Lafız-mânâ ilişkisinin dil konuları içerisinde yer alması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında olduğu⁷⁴ halde, meselenin tartışılması insanlık tarihî kadar eskidir⁷⁵. Lafız ve delâlet ettiği mânâ arasındaki bağ, asırlar boyunca düşünürlerin aklını hayrette bırakmış, bırakmaya da devam etmektedir⁷⁶.

İnsanoğlu varolup düşünmeye başladığından beri dilin sihirli ve esrarengiz bir güce sahip olduğunu düşünmüş, doğüstü bir kuvvet olarak kabul etmiştir. İlk zamanlarda, hiçbir şeyin büyümlü kelimelere karşı duramayacağına inanırken daha sonraları bu büyüden kendini kurtarmış ve dilin anlambilimsel işlevini de araştırmaya başlamıştır. Bu geçiş Antik Yunan felsefesinin başlangıcında yer almaktadır⁷⁷.

Antik Yunanda dilin sırları sorgulanmış, kişinin aklında olan şeyleri ifade ettiği, diğer insanlarla anlaştığı ve iş birliği yaptığı, kendisini diğer canlılardan ayıran bu ses gruplarına hayret edilmiştir. En çok dikkatlerini çeken ise lafızlar ile nesnelere arasındaki bağ olmuştur. Bazı felsefeciler, ateşin duman için doğal sebep olmasına benzer şekilde lafızlar ile onların dış dünyadaki karşılıkları arasında güçlü bir bağ olduğunu düşünmüştür. Bu yöneliş, M.Ö. IV. yy.'da Platon'un (M.Ö. 430/347), hocası Sokrates'ten (M.Ö. 470–399) söz konusu düşünceye meylettğini rivayet ettiği *Kratylos* diyaloglarından anlaşılmaktadır⁷⁸.

Dillerin doğuşu konusunu ele alan *Kratylos* diyalogu lafız-mânâ ilişkisinden bahseden en eski metinlerdendir. Platon bu diyaloglarda, dilin kökeninde nesnelere adları ilk verenin kim olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Sokrates, Hermogenes ve *Kratylos* arasında geçen diyalogda, Hermogenes, lafız-mânâ ilişkisinde uzlaşmacı görüşü, *Kratylos* ise tabiatçı görüşü savunmaktadır. Platon ise Sokrates'in ağzından konuşarak kendi düşüncelerini dile getirirken doğacı *Kratylos*'un tarafını desteklemektedir⁷⁹.

⁷⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, C. III, s. 140.

⁷⁵ Ömer, 2006, 17.

⁷⁶ Enis, 1993, 74.

⁷⁷ Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (çev. Necla Arat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, ss.136-137.

⁷⁸ Enis, 1993, 62-63.

⁷⁹ Demir, 2008, 36; Bahattin Sav, *Cratylos 'tan Cours 'a, Dil Göstergesinin Felsefi Temelleri*, GÜEFD, C. XXX, S. 2, 2010, s. 620.

Lafiz-mânâ ilişkisi, Yunanlılar kadar belki onlardan daha da önce, Hintli dilciler tarafından da tartışılmıştır. Hintlilerin kutsal kitabı Veda; dil çalışmalarına kaynak olan, dilin kökeni meselesine ve lafız-mânâ ilişkisine dair önemli bilgiler içeren bir kitaptır. Hintli dilciler lafızların delâlet şekillerini dört kısma ayırmışlardır. Buna göre lafızlar genel bir mânâyâ, bir niteliğe, bir olaya veya bir zata delâlet ederler. Lafız ve mânâ arasındaki ilişkiden de bahseden Hintli dilciler bu ilişkinin zorunlu, tabii, ilahi ya da zati olabileceğini tartışmışlardır⁸⁰.

Antik Yunan'dan dilin kaynağı ve lafız-mânâ ilişkisi konusunda, Araplara miras kalan düşünce biçimleri⁸¹, ilk dönem Arap âlimler arasında ihtilafa yol açmıştır. Meşhur müfessir Râzî (ö. 606/1209), Araplar arasındaki bu ihtilafı şöyle özetlemektedir:

“Lafızların mânâyâ delâleti bahsinde dört görüş vardır. Birincisi, lafızlar Allah'ın vaz'ı ile mânâyâ delâlet ederler. İkincisi, lafızlar insanların vaz'ı ile mânâyâ delâlet ederler. Üçüncüsü, lafızların bir kısmı Allah'ın; bir kısmı da insanların vaz'ı ile mânâyâ delâlet ederler. Dördüncüsü ise, lafızlar zatıyla, kendiliğinden bir mânâyâ delâlet ederler⁸².”

Araplarda lafız-mânâ ilişkisi dil, fıkıh usûlü, kelâm, tefsir, usûl, belâgat ve tenkit gibi pek çok alanda tartışılmıştır⁸³. Araplar arasında lafız-mânâ ilişkisine dair farklı görüşler bulunmakla birlikte, ilk dönem Arap dilcilerinin çoğu, lafız ile mânâ arasında doğal bir ilgi olduğu düşüncesine meyletmiştir. Arap dilini aşırı yüce görmeleri, başka dillerde olmayan özelliklere sahip olduğu düşüncesi, onları salt seslere mânâlar yüklemeye, yükledikleri mânâların uymadığı bazı lafızlarda da seslerin mânâsını tevil etmeye sevk etmiştir⁸⁴.

Hicri II. asırda, el-Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi, bazı lafızların sesleri ile mânâsı arasında bağ kurarak, lafız-mânâ ilişkisine işaret eden ilk dilcilerden olmuşlardır. Hicri IV. asırda, iştikâk ekolünden İbn Fâris (ö. 395/1004), *Mekâyîsu'l-Luga* mucemini taklîb⁸⁵ esasına göre sıralamış; örneğin ك-ل-م

⁸⁰ ‘Abdulcelîl, 2001, 14-15.

⁸¹ Enîs, 1993, 64.

⁸² Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, 2. baskı, (thk.: T. Câbir Feyyâz el-'Alevânî), Müessesetü'r-Risâle, Kahire, ts., C. I, ss. 181-183.

⁸³ Tuleymât, 2000, 204.

⁸⁴ Enîs, 1993, 64.

⁸⁵ Taklîb (التقليب), aynı kökü oluşturan harflerin farklı dizilişleriyle elde edilen kökler arasında

maddesini sayarken bu kelimenin seslerinin yer değiştirdiği ك ل م، ل م ك، ل م ك، ل م ك gibi üçlemelerini de saymıştır. İbn Fâris, bir başlıkta verdiği kelimeler arasında mânâ yönüyle de bağ olduğunu ve sayılan kelimelerin genel bir mânâda buluştuğunu söylemiş, bazen de abartıya kaçararak, kelimelerle mânâları arasında zorlama yorumlarda bulunmuştur. İbn Fâris'in mu'ceminde, lafız-mânâ arasında kurduğu ilişkiler ise yöntem olarak, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* kitabına dayanmaktadır⁸⁶.

İbn Cinnî, hicri IV. asırda, lafız ve mânâ arasındaki bağ kavramına netlik kazandıran kişidir. Söz konusu kitabında dört başlık altında lafız-mânâ ilişkisine dair günümüzde halen tartışılan lafız-mânâ ilişkisi konularına değinmiş ve lafız-mânâ arasındaki gizli bağı açıklamaya çalıřmıřtır⁸⁷.

Aynı dönemde İbn Düreyd (ö. 321/933), lafız ve mânâ arasındaki ilişkiye dair tefsirlerinin bulunduğu *el-İştikâk* isimli eserinde, bazı Arap kabile ve mekân isimlerinin nerden geldiğini ve neden o şekilde isimlendirildiklerini açıklamaya çalışmıştır. Araplar kendi kabilelerini isimlendirirken; kimisi düşmanlarına karşı psikolojik üstünlük kurmak için kendisine galip, zalim demiş; kimisi korku salmak için aslan, kurt gibi yırtıcı hayvan ismiyle isimlendirmiş; kimisi ise yeryüzündeki taş, kaya gibi ağır ve sert şeyleri kendisine isim seçmiřtir⁸⁸.

Fıkıh usûlü âlimleri de erken dönemlerden itibaren naslardan hüküm çıkarma noktasında, lafız-mânâ ilişkisi ile en çok ve en hassas biçimde ilgilenenlerden olmuşlardır. Lafızları; vaz' edildiği mânâ, kullanıldığı siyâk, mânâsına delâletindeki açıklık, murad edilen mânâyâ delâlet şekline göre deđerlendirmiřlerdir⁸⁹. Usûl âlimlerinin kitap ve sünnetin anlaşılmasında meydana gelebilecek hatalardan korkmaları, lafızların te'vilinde, ilmi esaslara dayalı kurallar ve şartlar koymaya sevketmiřtir⁹⁰.

Felsefe ve mantıkla ilgilenen Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Hazm,

mânâ ilgisi olmasdır (Hulusi Kılıç, "İştikak", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, XXIII, 2001, s. 439).

⁸⁶ Enis, 1993, 64-67; Abdulkâdir Ebû şerife, Huseyn Lâfi, Dâvud Gudâşa, *İlmü'd-Delâle ve Mu'cemu'l-'Arabi*, Daru'l-Fikr, Umman, 1989, s. 22.

⁸⁷ Ebû şerife, Lâfi, Gudâşa, 1989, 22.

⁸⁸ Ebû şerife, Lâfi, Gudâşa, 1989, 23.

⁸⁹ Ömer, 2006, 22.

⁹⁰ Tuleymât, 2000, 205.

Gazzâli, Kâdî Abdulcebbâr gibi âlimler de lafız-mânâ ilişkisine değinmişlerdir. Farabi (ö. 339/950), lafız-mânâ ilişkisinde, akılla idrak edilen anlam ve kavramların dış dünyada bulunan varlıklara zihinde yapılan nispetin doğal olduğunu söylerken; söz konusu anlam ve kavramların lafızlara nispetinin insanların uzlaşması ile olduğunu söylemektedir. İbn Sina'ya göre de lafzın mânâyla ilişkisini belirleyen insandır. Gazzâlî de (ö. 505/1111) lafız-mânâ ilişkisine yaklaşımda benzer görüşe sahiptir. İsim müsemma ayırımına dikkat çeken Gazzâlî, bir şeyin dış dünyadaki, zihindeki ve dildeki varlığından bahsetmiş, somut ve zihinde var olan şeyler topluma göre değişmezken lafızların değişkenlik gösterdiğini söylemiştir. Dünyadaki dillerin farklılığına bu şekilde açıklık getiren Gazzâlî, lafzın mânâya delâletinin de doğal değil insanların tercihiyle bağlı olduğunu düşünmektedir⁹¹.

Batıda da lafız-mânâ ilişkisi konusu dillerin kökenine paralel olarak hemen hemen her dönemde tartışılmıştır. XIII. yüzyılda Alman düşünürleri Leibniz, Herder ve daha sonraları Humboldt dilin düşünceyle olan ilgisi konusuna eğilmişlerdir. Humboldt (1767-1835) dillerin genel şekliyle lafızlar vasıtasıyla nesnelerin zihinde bıraktığı etkiyi kulaklara da bıraktığını söylemiştir. Bu onun lafız-mânâ arasında doğal ilişki düşüncesini yansıtmaktadır. Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen (1860-1943) dillerin doğuşu ve lafız-mânâ ilişkisine dair sonraları ekol haline gelecek teoriler ileri sürmüştür. Humboldt gibi lafız-mânâ arasında doğal ilişkinin tamamen var olduğunu söylemese de bu ilişkinin varlığını kabul ederek orta yolu bulmuştur. Jespersen'in görüşlerine karşı tez savunan Avrupa yapısalcısı Ferdinand de Saussure (1857-1913) de lafız-mânâ ilişkisinden bahsedenlerdendir. Lafız ve mânâ için gösteren ve gösterilen tabirlerini kullanan Saussure, bu ikisi arasındaki göstergenin (delâlet) nedensizliğini iddia ederek lafız-mânâ ilişkisini başka bir boyuta taşımıştır. Modern anlamda anlambilimi kuran Michel Breal'den (1832-1915) sonra lafız-mânâ arasındaki gizem kaybolursa da lafızların mânâyla ilgili olduğunu söyleyen ve aralarında doğal bağ kuran dilbilimciler her zaman olmuştur⁹².

XIX. yy. ve bunu izleyen dönemdeki Arap dilcilerinin çoğu, lafız-mânâ ilişkisini üzerinde insanların uzlaştığı ve sonradan kazanılmış bir olgu olarak

⁹¹ Demir, 2008, 85.

⁹² Enîs, 1993, 68-73.

görürken bazı dilciler, lafız-mânâ arasındaki gizemi çözme konusunda gayret göstermişlerdir. Bunlar arasında Corcî Zeydân, eş-Şidyâk, ‘Alâyilî, ‘Akkâd gibi Arap dilciler bulunmaktadır. Subhî Sâlih, Muhammed Mubârek gibi dilciler ise bu âlimlerin çalışmalarına hayranlık duymuşlardır⁹³.

1.1.1. Köken Bakımından Lafız-mânâ İlişkisi

Dilin doğuşu ile pek çok teori olsa da lafız-mânâ ilişkisini ilgilendiren, ilham, uzlaşma ve yansıma olmak üzere üç esas teoriden söz edilebilir. Söz konusu teorilerin, araştırmanın maksadına uygun olarak tasviri açıklaması yetinilecektir.

1.1.1.1. İlham ve Tevkîf Teorisi

İlham ve tevkîf teorisi, dilin insana vahyedildiğini ve lafız-mânâ ilişkisinin ilahi kaynağa dayandığını söylemektedir. Bu teori, ilk olarak Yunan filozoflarından Herakleitos (M.Ö. 535/475) tarafından dile getirilmiştir. Platon’un Kratyos diyalogu metninde, Herakleitos örneğin güneş lafzı söylendiğinde onu duyan herkesin dili ne olursa olsun mânâsını anlayabileceğini ve lafızların mânâlarına ilahi bir kuvvet tarafından verilen ilham neticesinde doğası ile delâlet ettiğini ifade eder⁹⁴. Orta çağ Hristiyan düşüncesinde dilin ilahi olduğu ve kaynağının dini olduğu görüşü yaygındır. Ancak söz konusu düşünce akla değil Kitab-ı Mukaddes’ten yapılan nakle dayalıdır⁹⁵.

Bu düşünce, bazı Müslüman âlimlerce de kabul görmüş; dilbilimci İbn Fâris kitabında müstakil bir başlık altında konuyu ele almıştır. “*Allah Âdem’e isimlerin tamamını öğretti*⁹⁶” ayetini delil göstererek Arap dilinin Allah tarafından Hz. Âdem’e öğretildiğini söylemiştir⁹⁷. Eşari kelim ekolü bu görüşü benimserken, fıkıh usûlü, tefsir bilimlerinde de lafız-mânâ ilişkisindeki tevkîfîlik bazı âlimler tarafından dile getirilerek savunulmuştur⁹⁸. Modern dönemde de lafız-mânâ

⁹³ Ebû Şerîfe, Lâfî, Gudâşa, 1989, 23.

⁹⁴ Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, *Fıkhü'l-Lügati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-furkân, Ammân, 2004, s. 36.

⁹⁵ Mahmûd el-Antâkî, *Dirâsât fî Fıkhü'l-Luğa*, 4. Baskı, Dâru's-Şarkî'l-'Arabî, Beyrut, 1969, s. 47.

⁹⁶ Bakara, 2/31.

⁹⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luğa ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ*, 1. baskı, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 13; Tuleymat, 2000, 46.

⁹⁸ Bkz. Suyûtî, 1998, 20; İbn Furek, *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşarî*, (thk.: Ahmed Abdurrahim es-Sâyih), 1. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2005, ss. 153-157; Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, (thk.: Abdulkadir

ilişkisinin tevkîfî olduğunu söyleyen De Bonald, Dom Francis Lami gibi isimler bulunmaktadır⁹⁹.

1.1.1.2. Uzlaşma Teorisi

Vaz‘ ve istilâh (الوضع و الإصطلاح) teorisi dilin vahiy ve ilham değil aksine uzlaşma ve anlaşma neticesinde insanlar tarafından icat edildiğini, nesnelere isimleri üzerinde anlaşarak gelecek nesillere aktarıldığını ve geliştiğini ifade etmektedir¹⁰⁰.

Anlaşma ve uzlaşmanın nasıl gerçekleştiğini İbn Cinnî şöyle anlatmaktadır:

“Dilin kökeninde bir uzlaşma olmalıdır. Bunun için iki, üç veya daha fazla bilge bir araya gelir, nesnelere isimlendirme ihtiyacı duyar, her nesne için bir vasıf ve lafız üzerinde uzlaşırlar, bu isim zikredildiğinde isimlendirdiği nesne akla gelir. Böylece diğer nesnelere ayırt edilmiş olur. Bunun yolu ise herhangi bir insana işaret ederek “insan” derler ve bunu tekrarlarlar. Bu lafız işitildiğinde artık canlılardan bildiğimiz insan anlaşılır. Onun gözünü, elini, ayağını ya da başka bir organını adlandırmak istediklerinde aynı işlemi yaparlar. Böylece bu adlar için konulan lafızlar duyulduğunda sadece anlattığı mânâ anlaşılır¹⁰¹.”

Bu teori ilk olarak Yunanlı filozof Demokritos tarafından dile getirilmiştir. Ona göre dil, ortak bir eylem olup isimler eşyalara insanlar tarafından verilir, ilahi bir güç tarafından verilmez¹⁰².

Araplarda Mutezile kelam ekolü âlimlerinin çoğunluğu bu teoriyi benimsemiş, lafız-mânâ ilişkisinde vahiy reddederek akıl ve mantığın dil üzerinde uzlaşmayı gerektirdiğini savunmuştur¹⁰³. Batıda da John Lock, Adam Smith, Dugald Stewart, Reid gibi modern dönem felsefecilerinden bu teoriyi savunanlar

Abdullah el-‘Avnî), Kuveyt, 1992, C. II, s.248; Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm*, Dârü'l-Hadîs, Kahire ts, s. 29; Ebû Cafer et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire ts, C. I, s. 482; Seyfeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dârü'l-Kütübî'l-Hidiviyye, Kahire, 1914, ss. 104-112.

⁹⁹ Ali Abdulvahid el-Vâfi, *‘İlmü'l-Lüga*, 9. Baskı, Nehda Mısır, Giza, 2004, s. 97.

¹⁰⁰ Tuleymat, 2000, 49.

¹⁰¹ İbn Cinnî, 2003, I, 44.

¹⁰² Antâkî, 1969, 47.

¹⁰³ Suyûtî, 1998, 20; Vedî' Vâsîf Mustafa, *İbn Hazm ve Mevkîfuhû mine'l-Felsefe ve'l-Mantık*, el-Mecmeu's-Sekâfî, Abu Dabi, 2000, s. 262.

olmuştur¹⁰⁴.

1.1.1.3. Yansıma Teorisi

Yansıma ve taklit (المحاكاة الصوتية) teorisini savunanlar, insanın dil bilmediği zamanlardan önce tabiattaki canlı ve cansızların seslerini taklit ettiğini söylemektedirler. İnsan kurdun, devenin, kedinin, şimşeğin, rüzgârın sesine kulak verip kulağında bu sesleri çevirerek ağız ile tekrar etmiştir. Tabii sesin ezgisine benzeyen lafızlar oluşturmuş ve somut lafızlara soyut mânâlar yüklemiştir. İnsan aklının ve medeniyetinin yükselmesine, ihtiyaçlarının artmasına bağlı olarak gelişme yolunda adım adım ilerlemiştir. Bunun sonucu olarak dil meydana gelmiştir¹⁰⁵.

Yansıma teorisinin başlangıcı olarak Yunanlı filozof Lucreituis'un hayvan seslerinin dillerin kökeni olduğu tabiatçı görüşü kabul edilmektedir¹⁰⁶.

Arap dilbilimcisi İbn Cinnî, dillerin aslının tevkifi ya da istilahî olduğu görüşlerini zikrettikten sonra, dillerin aslının rüzgârın uğultusu, şimşeğin çakması, suyun şırıltısı, eşeğin anırması, karganın gaklaması, atın kişnemesi gibi duyulan seslerin taklit edilmesiyle oluştuğu görüşünün “akla yatkın, kabul gören bir görüş” olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁷.

Batıda ise yansıma teorisini, Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen tarafından “Bow-wow Teorisi” adıyla ortaya atılmıştır. Günümüzde doğadaki seslerin taklit edilmesi ile oluşan lafızlar için “Onomatopoeia” terimi kullanılmaktadır¹⁰⁸.

Burada, yansıma teorisini ile ilgisi olan sünâiyye (سُنَائِيَّة) teorisinden de bahsedilmelidir. Arap dili, çoğu âlimin görüşüne göre sülâsî (üç harfli) asıllı olup her kelime, en az üç sessiz harften oluşmaktadır¹⁰⁹. Ancak dilin, seslerin taklidi ile doğduğunu düşünen bazı modern dönem Arap dilbilimcileri, Arap dilinin aslının iki sesli olduğu fikrini ortaya atmışlardır. “Sünâiyye” tabiri lafız köklerinin, iki

¹⁰⁴ Vâfi, 2004, 98; Antâkî, 1969, 49.

¹⁰⁵ Tuleymat, 2000, 47.

¹⁰⁶ Fâhirî, 2011, 37.

¹⁰⁷ İbn Cinnî, 2003, 46-47; Suyûtî, 1998, 14-15.

¹⁰⁸ Burcu İlkey Karaman, *Dilin Kökeni*, Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi, S. 1, (Sonbahar 2017), s. 23.

¹⁰⁹ Fâhirî, 2011, 116.

sessizden oluşan tek bir hece olmasını ifade etmektedir¹¹⁰. Bu iki sesi ve bu seslerden türeyecek yeni lafızları ise insanların tekrarlanan ve yenilenen müşahade ve tecrübeleri belirlemektedir. Örneğin, insan kesme sesini duyunca fitraten o sesi taklit etmiş ve (قط) sesi çıkarmış, bu sesin kesmek, kırmak mânâsına delâletini sağlamıştır. Yeni karşılaştığı durum ve tecrübelerinde de bu seslerden türettiği lafızlar kullanmıştır. Buna göre Arap dilinde sülâsî (üç sesli) ve rubâ'î (dört sesli) olan kelimeler aslında sünâî olduklarından asılları iki harftir ve bu asıl üzere türetilen kelimelerde mânâyı belirleyen, eklenen harflerdir¹¹¹.

Bu teorinin doğruluğunu iddia edenler, Arap dilinde şeddeli ve heceleri tekrar eden fiillerin aslında sünâî olduklarını ve seslerden oluştuklarını savunmuşlardır. Buna göre sülâsî olan أَف ve rubâ'î olan ضَهْضَه fiillerinin aslı, أَفْ sıklıma sesi, صَهْ deveyi yavaşlatma sesidir¹¹².

Mütekaddim dilcilerden bazılarının, mu'cemlerini sünâiyye fikrine göre tasarladığı görülmektedir. Bu dilciler arasında İbn Fâris ve Râgıp el-İsfahânî (ö. 399-1008) sayılabilir. İbn Fâris, kelimeleri sünâî asıllara göre tasnif etmiştir. Örneğin, ق, ط ve bunları üçleyen kelimeler kesmek mânâsını; ف, ر ve bunları üçleyenler açılma ve yarıma mânâsını ifade etmektedir. Bu sistemde bu iki harfin yanına eklenen harf mânâyı belirleyici olmaktadır¹¹³.

Râgıp el-İsfahânî de *Garîbu'l-Kurân* isimli mu'cem eserinde mudaaf (şeddeli) kelimeleri tek hece kabul etmiş, son tekrar eden harfi itibara almamıştır. Örneğin, مَدَّ-مَدَّ-مَدَّ kelime türevlerini zikrettiğinde, sanki bu kelime (mim ve sakin dal) مَدْ lafzından türemiş gibi sondaki dal harfine itibar etmemiştir. Bu durum diğer mu'cem sahiplerinden farklı olarak مَدْ kelimesini مَدَح kelimesinden önce zikretmesinden anlaşılmaktadır¹¹⁴.

Eski dönem dilcilerin verdiği örnekleri inceleyen yeni dönem Arap dilciler, iki harf üzerine eklenen harfin, mânânın türünü belirlediği ve mânâyı ayırt

¹¹⁰ Sâlih, 2009, 148.

¹¹¹ Fâhirî, 2011, 119-131.

¹¹² Sâlih, 2009, 155.

¹¹³ Sâlih, 2009, 156.

¹¹⁴ Sâlih, 2009, 153.

ettiği sonucuna varmışlardır. Bu dilciler arasında, Fâris eş-Şidyak, Anastas el-Karmâlî, Marmarjî ed-Duminîkî, Abdullah el-'Alâyilî, Corcî Zeydân, Hamid Abdulkâdir'dir¹¹⁵.

1.1.2. Delâlet Bakımından Lafız-mânâ İlişkisi

Dilin kökeni tartışmalarının yanı sıra lafzın mânâya zatiyla veya zorunlu olarak mı yoksa nedensiz olarak mı delâlet ettiği; mânânın, lafzın zatından mı kaynaklandığı yoksa sonradan mı kazanıldığı konuları da tartışılmıştır. Dilin tevkîfî, ya da doğadaki seslerin yansıması sonucu oluştuğunu savunanlar, lafzın mânâya zatiyla tabii olarak delâlet ettiği sonucuna varmaktadırlar. Dilin uzlaşma, anlaşma neticesinde meydana geldiğini söyleyen teoriler ise lafzın mânâya i'tibâdî olarak (sebepsiz) delâlet ettiği sonucuna varmaktadır.

1.1.2.1. Zorunluluk Görüşü

Lafız ile mânâ arasındaki ilişkinin zorunlu olduğunu söyleyen bu görüşe göre lafızlar zati ile mânâya delâlet etmektedir¹¹⁶.

Dilin kökeninin ilham olduğunu söyleyen Herakleitos, lafız ile mânâ arasındaki ilişkinin zorunlu bir ilişki olduğunu, isimlerin sesleri ile eşyanın cevherini resmettiğini, mahiyeti ile de hakikatini anlattığını söylemiştir¹¹⁷. Platon, Herakleitos ile lafız-mânâ arasındaki zorunlu ilişki noktasında aynı görüşü paylaşmasa da, aralarında tabii ve nedenli bir ilişki olduğunu söylemektedir¹¹⁸.

Araplarda lafız-mânâ arasında zorunlu ilişki olduğunu söyleyenlerin en meşhuru Mutezile kelim kolünden olan Abbâd b. Süleyman es-Saymarî (ö. 250/864)'dir. Ona göre lafız ile mânâ arasında zâtî bir delâlet ilişkisi vardır. Eğer aksi olsaydı herhangi bir lafzın herhangi bir anlam için konulması sebepsiz bir tercih olurdu¹¹⁹. Abbâd'a Farsça'da taş anlamına gelen "idgâg" "ادغاع" kelimesi sorulmuş, o da kelimeyi oluşturan seslerde şiddetli bir kuruluk gördüğünü ve bu sebeple taş anlamına gelebileceğini söylemiştir¹²⁰.

¹¹⁵ Fâhirî, 2011, 120.

¹¹⁶ Fâyiz ed-Dâye, *'İlmu'd-Delâleti'l-'Arabîyye -en-Nazariyye ve't-Tatbîk-*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 2. Baskı, Beyrut 1996, s. 19.

¹¹⁷ Fâhirî, 2011, 33.

¹¹⁸ Demir, 2008, 39.

¹¹⁹ Suyûtî, 1998, I, 18.

¹²⁰ Suyûtî, 1998, I, 47.

Lübnanlı Dilbilimci Abdullah el-‘Alâyilî (1914-1996)’de Arap dili özelinde, lafzın mânâya zatı ile delâlet ettiğini söylemiştir. ‘Alâyilî’ye göre, Arap dilindeki her harfin kendine has bir mânâsı olup, lafzın mânâsı her harfin kendine ait olan mânâların birleşimidir. Örneğin, *جمل* lafzında *ج* yükseklik, *م* bulut, *ل* dokunmak, yapışmak anlamındadır. Bu üç harfin birleşiminden oluşan lafız o takdirde bulutlara değen yüksek bir şeydir¹²¹.

Batıda da Emile Benveniste (1902-1976), Roman Jakobson (1896-1982) gibi dilbilimciler lafız-mânâ ilişkisinin zorunlu olduğu görüşünü benimsemektedirler¹²².

1.1.2.2. Nedensizlik Görüşü

Nedensizlik, keyfilik ya da “الإعتباطية”, bütün dillerdeki lafızların mânâlarına delâletlerinde bir neden ve bağ olmaması, mânânın lafzı göstermediği gibi lafzın da mânâyı göstermemesi olarak bilinmektedir¹²³.

Bir nesneyi ifade etmek için harflerin dizilişi ile oluşan lafzın, genellikle o nesne ile açıklanabilir hiçbir ilişkisi yoktur. Yani m-a-s-a harflerinin dizimi ile oluşan masa lafzı ile zihnimde oluşan “masa” resmi arasındaki ilişki tamamen nedensizdir. Türkçeyi konuşan herkes zihnindeki masa resmini dile getirmek istediğinde “masa” lafzını kullanır ve o dili kullanan bireyler tarafından anlaşılır. Dolayısıyla o dili kullanan bireyler arasında uzlaşım söz konusu olduğundan dil uzlaşımaldır¹²⁴.

Aristo (M.Ö. 384/322), hocası Platon’un dille ilgili görüşlerine karşı çıkarak lafız-mânâ arasında tabii ilişki olmadığını bunun toplumsal uzlaşma neticesinde meydana geldiğini söylemiş ve isimlerin tahlilinden eşyanın mahiyetine inmenin batıl olduğunu vurgulamıştır¹²⁵.

Arap dilci el-Cürcânî (ö. 471/1079) konuyla ilgili lafzın mânâya

¹²¹ Abdullah el-Alâyilî, *Tezhibu'l-Mukaddimeti'l-Luğaviyye*, Daru's-Suâl, 3.Baskı, 1985, Dımaşk, ss. 44-47.

¹²² Emile Benveniste, *Problems in General Linguistics*, (çev. M. E. Meek), University of Miami Press, Florida, 1971, s. 45, Roman Jakobson, *Sittu Muhadarat fi's-Savti ve'l-Mana*, (çev. Hasan Nâzım, Ali Hâkim Sâlih), el-Merkezu's-Sikâfi el-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1994, s. 146.

¹²³ John Lyons, *el-Luğa ve 'İlmu'l-Luğa* (çev. Mustafa et-Tûnî), 1. baskı, Dâru'n-Nehdati'l-Arabî, Kahire, 1987, s. 26.

¹²⁴ Pelin Önder Erol, *Bir Toplumsal Göstergebilim Alanı Olarak Dil*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C. VII., S. 31, 2014, s. 209.

¹²⁵ Sav, 2010, 623.

delâletinin kullananların uzlaşması neticesinde gerçekleştiğine, bir lafız yerine başka bir lafız tercih edilmesinde herhangi bir neden olmadığına işaret etmiş; “örneğin dili vaz’ eden ضرب fiili yerine رضى demiş olsa bunda herhangi fesad olmaz” demiştir¹²⁶.

Modern dönemde, el-Cürcânî’nin işaret ettiği nedensizlik teorisini ortaya atan, modern dilbilimin kurucusu Saussure, nesne ile ona isim olan sözcük arasında doğal bir bağ olduğunu kabul eden uzlaşmaya dayalı keyfilik ilişkisini benimser. Ona göre lafızla mânâyı bir arada tutan bağ keyfidir, nedensizdir (arbitraire, immotivé). Bir lafzın anlamı, ne o lafzı oluşturan sesbirimlerin (fonem) ses özelliklerine, ne de belirtilen nesnenin doğuştan getirdiği niteliklerine yani özüne bağlı değildir. Saussure, dildeki yansıma kelimelerin (onomatopeia) varlığını da kabul ederken söz konusu lafızların sınırlı olması dolayısıyla böyle bir teorinin dil sistemi oluşturmasının yetersiz olduğunu söylemektedir¹²⁷.

1.2. Ses-Mânâ İlişkisi

Dil, sessel sembollerden oluşan bir sistem, İbn Cinnî’nin ifadesi ile “her topluluğun meramını kendisi ile ifade ettiği seslerdir¹²⁸.” Lafzın mânâya delâletinin nedensiz ve rastlantısal olduğu genel kabul gören ve benimsenen görüş olmasına rağmen¹²⁹, dilin kökenine ait yaklaşımlardan yansıma teorisinin; insanların ilk lafızları sesleri taklit neticesinde elde ettiği ve bu sürecin doğal şekilde devam etmesiyle dildeki kelimelerin oluştuğu iddiası seslerin mânâ ile olan ilişkisini akla getirmektedir.

Hemen hemen her dilde taşıdığı anlamı çağrıştıracak sesbirimlere sahip sözcükler az veya çok bulunmaktadır. Örnek olarak همس lafzı, kısık sesle konuşma ve fısıltı mânâsına delâlet etmekte, safir sıfatına sahip “س” sesiyle de bu anlamı yansıtmaktadır. Bu kelimenin birçok dildeki karşılığı kökünde “s” sesi bulunan kelimelerle anlatılmaktadır. İngilizcede whisper, Almancada Flüstern, İbranicede

¹²⁶ Cürcânî, 2001, 42.

¹²⁷ Ferdinand De Saussure, *İlmu’l-Lugati’l-Âm*, (çev. Yûil Yusuf Aziz), 1. Baskı, Âfâk ‘Arabiyya, 1984, s. 86.

¹²⁸ İbn Cinnî, 2003, I, 33.

¹²⁹ Asutay, 2013, 50.

safsaf صنف, Habeşcede fasaya فاصى, Türkçede “susmak” diye anlatılmaktadır¹³⁰.

Ses-mânâ ilişkisi, Batı’da sound symbolism (ses sembolizmi), phonestheme, phonetic symbolism, phonosymbolism veya motivated expressions gibi içeriği tam olarak birbirinin aynısı olmayan farklı terimlerle adlandırılmakta¹³¹, Arap dilinde ise “علم دلالة الصوت (phonosemantics)” bilim dalı altında araştırılmaktadır¹³². Bu başlıkta, Batı’daki ses sembolizmi ve Arap dilbilimcilerin ses-mânâ ilişkisine yaklaşımları ele alınacaktır.

1.2.1. Batıda Ses-mânâ İlişkisi (Ses Sembolizmi)

Ses sembolizmi ifadesi, lafızdaki ses ve mânâ arasındaki uyum için kullanılan bir terimdir. Lafzı oluşturan sesbirimlerle veya ses dizilimiyle, lafzın insan zihninde beliren mânâ boyutu arasındaki ilişkidir¹³³. Ses sembolizmi, Saussure’nin lafız-mânâ ilişkisinin rastlantısal olduğu düşüncesine kadar sadece bir kaç yansıma kelimeyle sınırlı iken bu düşünceye karşı çıkan Sapir (1994-1939), Köhler (1887-1967), Jespersen, Jakobson gibi dilbilimciler sayesinde daha çok ilgi duyulur hale gelmiştir¹³⁴.

Reklamcılık ve pazarlama gibi bazı alanlarda ses sembolizminden pratik olarak faydaniılmaktadır. Örneğin, marka ismi oluşturmada, ürün içeriği ya da onu temsil eden slogan ile marka ismi arasındaki uyumun, insanların zihninde daha kalıcı etki bırakacağı düşünülmektedir. Bundan hareketle; isim seçiminde, ses-mânâ arasındaki fonetik uyuma önem verilmekte, sert bir ürün için sert, yumuşak ürün için yumuşak ünsüzler, büyük ve kalın ürünler için yuvarlak ünlüler kullanılmaktadır¹³⁵.

Bunun yanı sıra ses sembolizmi, yeni bir dilin kelimelerini öğrenme hususunda da araştırma konusu olmaktadır. Farklı dillerden mânâsı bilinmeyen kelimelerin, sadece ses çağrışım yoluyla, mânâlarının tahmin edilebilirliği

¹³⁰ Abduettevvâb, 1997, 113.

¹³¹ Didem Akyıldız Ay, *Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. LVII, S. 57, 2017, s. 18.

¹³² Kaya, 2011, 15,

¹³³ Akyıldız, 2017, 19.

¹³⁴ Hilke Elsen, *The Two Meanings of Sound Symbolism*, Open Linguistics, S.3, 2017, s. 491.

¹³⁵ Shrum, Lowrey, 2007, 45-55.

üzerinde çeşitli test ve deneyler yapılmaktadır¹³⁶.

Ses sembolizmi ile ilgili çalışmalarda genellikle şu konu başlıkları üzerinde durulmaktadır:

- **Onomatopoeic Words (Yansıma Kelimeler):** Onomatopoeia (المحاكاة الصوتية) teriminin aslı Grekçe olup, doğal sesleri mânâlarını vehmettirecek tarzda yansıma amacına matuf, kelime oluşturma ve bunları kullanma anlamındadır¹³⁷. Türkçede havlama, miyavlama, öksürme gibi kelimeler yansıma sözcüklerdir. Yansıma sözcüklerde ses-mânâ eşleştirmesi yapılabilmesi, lafız-mânâ arasındaki “nedensizlik” ilkesine uygun diğer lafızlardan ayrı bir noktada değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Fakat yansıma lafızların tüm dillerde aynı olmaması, (örneğin, Türkçede havlama, Arapçada نباح, İngilizcede barking) aralarında tabii ve nedenli bir ilişki olduğu da tam olarak söylenememekte, bu durumun o dili konuşanların algılayış biçimiyle ilgili olduğu düşünülmektedir¹³⁸.
- **İdeophone:** Fikir veren sesler anlamına gelen bu ifade ile Onomatopoeiadan farklı olarak görüntü ve hislerin yansıması olan ve o şeyin niteliği hakkında fikir veren lafızlar kastedilmektedir. Ullmann bu türden hareket ifade eden fiziki ya da manevi lafızlara ikincil yansımali (secondary onomatopoeia) ismini vermektedir¹³⁹. Türkçede daha çok zarf ve ikileme olarak kullanılan şırıl şırıl, bingıl bingıl, kımıl kımıl gibi lafızlar bu kısma örnek olur¹⁴⁰.
- **Phonestemes:** Kelime kökünün ilk veya son hecesinde yan yana gelen iki veya daha fazla sesbiriminin oluşturduğu ve farklı köklerde benzer mânâları temsil eden ses topluluklarıdır¹⁴¹. Bloomfield (1887-1949) fi-

¹³⁶ S. J. Parault, P. J. Schwanenflugel, *Sound symbolism: A Piece in The Puzzle of Word Learning*, Journal of Psycholinguistic Research, S. 35, 2006, ss. 329-351; Mutsumi Imai, Sotaro Kita, Miho Nagumo, Hiroyuki Okada, *Sound Symbolism Facilitates Early Verb Learning*, Cognition, S. 109, 2008, ss. 54-65; vb.

¹³⁷ Kaya, 2011, 59.

¹³⁸ Akyıldız, 2017, 22.

¹³⁹ Stephen Ullmann, *Semantics: Introduction to the Science of Meaning*, Barnes and Noble Inc., New York, 1964, s. 84.

¹⁴⁰ Gerd Jendraschek, *Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones*, Turkish Languages, S.5, 2001, s. 91.

¹⁴¹ Akyıldız, 2017, 22.

ile başlayan kelimelerin hareketli ışık (flash, flare, flame), gl- ile başlayanların ise hareketsiz ışık (glow, glare, gloom) mânâsına geldiğini söylemektedir. Ayrıca -sh ile biten kelimelerde de sert ve ani bir hareket (crash, dash, slash) mânâsı bulunmaktadır. J.R. Firth (1890-1960)'te stiff, still, stack, stand, stay vb. st- ile başlayan kelimelerin, uzun olma, sebat ve sağlamlık gibi üst bir anlamda, birleştiklerini söylemiştir. Jespersen, D. Bolinger (1907-1992), H. Marchand (1907-1978) gibi geçen örneklere benzer seslerin farklı lafızlarda benzer anlam taşıması meselesi Arap dilbilimciler başlığında anlatılacağı üzere çok daha erken dönemde İbn Cinnî tarafından dile getirilmiştir¹⁴².

- **Size symbolism:** Size symbolism terimi, sesbirimlerin sesletilme özelliklerine ve akustik özelliklerine göre anlamla olan uyumuna denmektedir¹⁴³. “Sound synaesthesia” terimi de Jespersen ve Sapir tarafından kullanılmış, [i] sesinin incelik ve küçüklükle, [u, o, a] seslerinin ise genişlik ve büyüklükle ilgili olduğu savunulmuştur. Bu savı test etmek için deneklere farklı boyutlardaki iki masa türünün adı olduğunu söyledikleri herhangi bir mânâsı olmayan “mal” ve “mil” sözcüklerinden hangisi büyük/geniş masa, hangisinin küçük/dar masanın adı olabileceğini sormuşlardır. Deneklerden büyük bir kısmı “mal”ın büyük masaya verilen bir ad, “mil”in ise küçük masaya verilen bir ad olabileceği cevabını almışlardır¹⁴⁴.
- **Shape symbolism:** Dildeki sesbirimlerle dış dünyadaki sûretler arasında bir benzerlik sezinlemesi olgusunu ele alan biçim sembolizmi, kişinin herhangi bir dil dışı sûreti lafza çevirmek istediğinde seçmiş olduğu sesbirimler ile sûretler arasında çağrışımsal ilişki olmasını ifade eder¹⁴⁵. Bunun tipik örneği W. Köhler’in birinin kıvrımlı ve yumuşak, diğerinin keskin ve sivri çizgileri olan şekilleri deneklere göstererek “takete, baluma” kelimelerinden hangisinin hangi şekle ait olabileceğini sorduğu deneyi söylenebilir. İnsanların çoğu tereddütsüz takete’nin sert, keskin;

¹⁴² Kaya, 2011, 13.

¹⁴³ Akyıldız, 2017, 23.

¹⁴⁴ L.J. Shrum, Tina Lowrey, *Sounds Convey Meaning: The Implications of Phonetic Symbolism for Brand Name Construction*, Psycholinguistic Phenomena in Marketing Communications, 2007, s. 41.

¹⁴⁵ Akyıldız, 2017, 23.

baluma'nın ise yumuşak, kıvrımlıya ait olduğunu söylemiştir¹⁴⁶.

1.2.2. Arap Dilcilerde Ses-Mânâ İlişkisi

Bu başlık altında, Arap dilinde, ses-mânâ ilişkisine dair dilcilerin görüşlerine değinilecektir. Konuyla ilgili olarak Arapça modern dilbilim ve anlambilim kitaplarında genellikle, Arapların ses ve mânâyı birbirine bağladığı, kelimeleri ve mânâlarını birbirine benzettikleri, zayıf mânâlar için zayıf sesleri, güçlü mânâlar için güçlü sesleri kulları belirtilmektedir. Arap dilinde ses-mânâ ilişkisi temelde el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve İbn Cinnî'nin görüşlerine dayanmaktadır¹⁴⁷. Klasik dönemde İbn Düreyd, Ebu Abdurrahman es-Süheyli ve İbn Kayyim el-Cevziye (ö. 751/1350), modern dönemde Fâris eş-Şidyâk, Subhî es-Sâlih (1926-1986), İbrahim Enîs (1906-1977), Muhammed Mubârek, Mâzin Mubârek gibi Arap dilcileri de ses-mânâ ilişkisiyle ilgili söz söylemişlerdir. Burada önemine binaen, klasik dönemden el-Halîl, Sîbeveyhi ve İbn Cinnî, modern dönemden ise İbrahim Enîs ve Subhî es-Sâlih'in görüşlerine yer verilecektir.

1.2.2.1. el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)

el-Halîl b. Ahmed, ses-mânâ ilişkisine ilk kez değinen kişidir. Arapların circir böceğinin ötüşüne, uzayan bir ses olduğu için, *صَرَ الْجُنْدُبُ Circir böceği öttü* dediğini, şahin için ise kesik kesik ve sert bir biçimde öttüğü için *صَرَصَرَ البَارِيّ Şahin öttü* dediklerini zikretmiştir. Ayrıca *صَلَصَلَ şingirtu* ve *زَلْزَلَة sarsıntı* gibi lafızlarda baştaki iki harfin tekrarı ile söylenmesinde de benzer durum söz konusudur. Konuşan kişi atın geminin şingirtısını taklit etmek istediğinde *صَلَصَلَ اللّٰحَامِ Atın gemi şingirdadı* de diyebilir, hafifleterek *صَلَ اللّٰحَامِ* de diyebilir. Dilerse *صَلَ , صَلَ , صَلَ* diye iki üç kez tekrarlayabilir. el-Halîl hareketin keyfiyetine göre ses taklidi yapmayı Arapların güzel bulduğunu söylemektedir¹⁴⁸.

el-Halîl, ilk mu'cem kabul edilen *el-'Ayn* eserinde; kelimeleri mahrec esasına göre sıralayarak; verdiği kelimenin yanında farklı taklîblerini de vermiştir.

¹⁴⁶ Wolfgang Köhler, *Gestalt Psychology an introduction to new concepts in modern psychology*, Liveright, New York, 1992, s. 225.

¹⁴⁷Asutay, 2013, 49.

¹⁴⁸ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, (thk.: Mehdî Mahzumi, İbrahim Samerrâî), Silsiletu'l-Ma'âcim ve'l-Fehâris, Beyrut, 1988, C. I, ss. 55-56.

Örneğin, ب ت ك kökünden بكت, كتب, بتك, تكب, تبت, كتب kelimeleri ortaya çıkar. Araplar bu türetim metodunda oluşan kelimelerin bazılarını kullanmışlar (المستعمل), bazılarını ise kullanmamışlardır (المهمل). el-Halîl'in uyguladığı, iştikâk esasına dayalı taklîb metodu, lafız ve mânâ arasında doğal bir ilişki olduğuna ve dilin sesleri taklit ettiğine ve seslerin mânâyâ delâlet ettiğine işaret etmektedir¹⁴⁹. Ancak İbrahîm Enîs, bu metodun esas amacının, kullanımda olan veya olmayan, bütün olası kelimeleri saymak ve gözden herhangi bir kelime kaçırmamak olduğunu söylemiştir¹⁵⁰.

1.2.2.2. Sîbeveyhi (ö. 180/796)

Lafız-mânâ ilişkisine dair *el-Kitâb* isimli eserinde “باب اللفظ للمعاني” başlığıyla ilk kez delâlet teorisi ortaya koymaya çalışan Sîbeveyhi, bazı vezin ses yapılarının mânâyâ ilişkisi olduğundan bahsetmiştir¹⁵¹.

الغثيان vezninde gelen masdarların, النقران *sıçramak*, الغليان *kaynamak*, الغثيان *kusmak* örneklerinde olduğu gibi zorlanma ve hareket mânâsında olduğunu, kelimedeki harekelerin peş peşe ve aynı gelmesinin fiildeki harekete, sondan bir önceki harfteki uzatmanın da bir düzensizliğe, iniş-çıkışa işaret ettiğini ve bunun hocası el-Halîl'in de görüşü olduğunu söylemiştir¹⁵².

Sîbeveyhi fiil bablarının binalarını açıklarken إفعول babında el-Halîl'e حشن *kaba olmak* ve إخشوشن *çok kaba olmak* kelimelerini sorduğunu onun da Arapların abartma ve tekid amacıyla böyle dediklerini; örneğin إعشوشبت الأرض dediklerinde otların çok bitmiş olduğunu göstermeyi istediklerini kaydeder. el-Halîl ve Sîbeveyhi yapıdaki seslerin fazlalığının mânâyâ fazlalık kattığına işaret etmektedirler¹⁵³.

¹⁴⁹ Neccâr, 2007, 37.

¹⁵⁰ Enîs, 1993, 64-67.

¹⁵¹ Neccâr, 2007, 39.

¹⁵² Ebu'l-Bişr 'Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, (thk.: 'Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1998, C. IV, ss. 14-15.

¹⁵³ Kamilî Beşîr, *es-Savtu ve'd-Delâletu fi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Yüksek Lisans Tezi), Oran Üni. İslami İlimler Bölümü, Oran, 2013, s. 126.

1.2.2.3. İbn Cinnî (ö. 392/1002)

Ses-mânâ ilişkisi konusunda el-Halîl ve Sîbeveyhi'in çalışmalarının semeresi; seslerin delâleti konusunda çığır açan, ses-mânâ uyumunun analizini ve gerekçelerini ortaya koyan İbn Cinnî'nin el-Hasâis isimli kitabı olduğu söylenebilir¹⁵⁴. İbn Cinnî'de ses-mânâ ilişkisi iki başlıkta incelenmektedir. Birincisi yakın lafızların yakın mânâlara delâleti (تصاقب الألفاظ لتصاقب المعاني) başlığıdır. Bu başlıkta İbn Cinnî sıfat veya mahreclerinde yakınlık olan harflerin bulunduğu kelimelerin benzer mânâlara delâlet ettiğini söylemektedir. Ona göre bu durum Arapçanın önemli ve tamamının bilinebilmesi güç olan bir özelliğidir. Araplar farkına varmasa da Arap dilinde çokça olan bir olgudur. İbn Cinnî bu konuyu kendi içerisinde farklı alt başlıklara ayırmaktadır.

İlk olarak her ikisinin de kökü sülâsî (üç harf) olan iki lafızdan; harfleri birbirine yakın olanların mânâlarında da yakınlıktan bahsetmiştir. Örneğin, *iri* ve *güçlü* anlamındaki ض ي ط ve ض ط ر "ض ي ط" ve "ض ط ر" iki benzer harfe sahiptir. Aynı şekilde رخو ve رخود kelimeleri yumuşaklık ve gevşeklik; لوقة ve لوقة tereyağı, ينحوج ve النحوج tütsü odunu anlamına gelmektedir. Bazen de kökü sülâsî olan lafız ile kökü rubâ'î (dört harfli) olan lafızın; kökü rubâ'î olan lafız ile kökü humâsî (beş harfli) olan lafızın harflerindeki yakınlık sebebiyle mânâda da yakınlık olur. *Kolaylık*, *yumuşaklık* mânâsındaki دمر ve دمر, *kolay taranan*, *yumuşak* anlamındaki سبط ve سبطر sülâsî ve rubâ'î lafızların, çocukları korkutmak için uydurulmuş bir kelime olan الضبَّعُطَى ve الضبَّعُطَى de kökü rubâ'î ve humâsî olan lafızların mânâsındaki yakınlığa örnek olarak verilmiştir¹⁵⁵.

Aynı başlık altında iştikâk-ı ekber dediği taklîb yoluyla türeyen kelimelerin bir üst ortak mânâda birleştiğini söylemiştir. İbn Cinnî iştikâk-ı ekberi şöyle açıklamaktadır: *Sülâsi köklerden bir tanesini alıp, onu ve taklîb yoluyla elde edilen diğer altı kelimeyi, hepsini içine alan ve hepsi için geçerli olacak bir anlama bağlamandır. Eğer içlerinden biri bu anlamdan uzaksa ince bir tevil ile o mânâyâ dâhil edilir*". Örneğin, جر kökünden taklîb yoluyla elde edilecek tüm

¹⁵⁴ Beşir, 2013, 127.

¹⁵⁵ İbn Cinnî, 2003, IV, 147.

kelimelerin (برج, بجر, ربح, رجب, حرب, حبر) güç ve sağlamlık mânâsını taşıdığını söyler. قول kökünden türeyen kelimeler *sürat*, *hafiflik* ve *hareket* anlamında, كلم kökünden türeyenler, *güç* ve *şiddet*, قسو güç, sertlik, toplanma ve bir araya gelme anlamlarında birleşir¹⁵⁶. Bunun yanında İbn Cinnî iştikâk-ı ekberin dilin tamamında uygulanabileceğini iddia etmediğini söylemektedir¹⁵⁷.

Harf-mânâ yakınlığının bir başka türü ise mahrecleri aynı ya da yakın olan harflere sahip lafızların yakın mânâlara delâlet etmesidir. Örneğin ع harfinin ا ile mahrecte kardeş olması dolayısıyla *haksız bir şekilde almak* mânâsındaki عَشْف ve *üzülmek* mânâsındaki أُسْف lafızları yakın mânâdadır; zira üzülmek nefis için bir zulümdür. Bir başka örnekte, *meyletmek* mânâsındaki حنف, *devenin derisinin soyulması* mânâsındaki جرف , *bir şeyin kabuğunu soymak* mânâsındaki حلف lafızlarında, orta harfler olan ن, ر, ل mahrec itibariyle yakın olduğundan, mânâları da yakındır. İbn Cinnî burada meyletmek mânâsının yakınlığını “*bir şeyi soyduğunda ya da kopardığında onu olduğu durumdan meylettirmiş olursun*” şeklinde yorumlayarak diğer mânâlarla irtibat kurmuştur¹⁵⁸.

İki lafzın harfleri arasındaki mahrec yakınlığı, iki ya da üç harfte birlikte de olabilir. Örneğin الصَّهِيل kelimesi *atın kişnemesi*, السَّحِيل ise *insan sesi* mânâsında kullanılır. ص ve س harfleri ile ه ve ح mahrecleri arasındaki yakınlık mânâ yakınlığına sebeptir¹⁵⁹. عَصْرُ kökü *sıkma* mânâsında, أَزْلُ kökü *bir şeyin hapsedilmesi* mânâsı taşır. Bir şeyi sıkma onu hapsetmek mânâsını da taşır. Bu iki lafızdaki ع ile ا, ص ile ز, ر ile ل harfleri arasındaki mahrec yakınlığı, mânâdaki yakınlığın sebebidir. İbn Cinnî bu durumun, konuşmada ve dilde yaygın olduğunu ve kendisine izah edilen birinin de kavrayacağını belirtmiştir¹⁶⁰.

Ses-mânâ ilişkisinden bahseden ikinci başlık ise, lafız-mânâ çağrışımı

¹⁵⁶ İbn Cinnî, 2003, II, 136.

¹⁵⁷ İbn Cinnî, 2003, II, 140.

¹⁵⁸ İbn Cinnî, 2003, II, 149.

¹⁵⁹ İbn Cinnî, 2003, II, 151.

¹⁶⁰ İbn Cinnî, 2003, II, 154.

(إمساس الألفاظ أشباه المعاني) ismini taşımaktadır. İbn Cinnî, önceki bölümden daha garip olduğunu söylediği¹⁶¹ bu bölümde; hareke ve vezin seslerinin mânâ ile ilişkisinden bahsetmiştir. el-Halîl ve Sîbeveyhi'in yukarıda anlatılan bazı görüşlerinin ışığında kendisinin de vezinlerle ve lafız seslerinin seçimi ile ilgili bazı tespitlerinden bahsetmiştir. Bu tespitleri dört maddede sıralayabiliriz.

- Araplar tekrar ifade eden mânâlar için tekrar eden vezinler; akıcılık ifade eden mânâlar için de hareketleri peş peşe aynı şekilde kullanmışlardır.

Örnek:

فعل vezninde gelen زعزعة *sallamak*, قلقلة *sarsmak*; صلصلة *şingirdamak*; قعقعة *silah sesi*; صعصعة *sarsmak*; ررججة *gargara yapmak*; فرقرة *midenin guruldaması* gibi lafızlarda vezin sesi eylemin tekrarlanarak meydana geldiğini ifade eder. فَعْلَى vezninde gelen بَشَكِي *süratli*, جَمَزَى *süratli*, وَأَلْقَى *süratli* gibi lafızlarda vezin sesi sürat ifade etmektedir¹⁶².

- Bazı vezinlere eklenen harflerin dizilişinin mânâyla ilişkisi vardır.

Örnek:

استفعل babının başına eklenen است eki istek mânâsı ifade etmektedir. Gelen fiilden önce olması isteğin fiil gerçekleşmeden olduğunu anlatmaktadır. استخرج fiilinde istek çıkma eylemi gerçekleşmeden önce gerçekleşmiştir. Oysa حرج fiilinde eylem gerçekleşip bitmiştir. فَعْل babında ortadaki (aynu'l-fiil) harfin tekrarı fiilin tekrarına delâlet eder. Ortadaki harfin tekrar edilen harf seçilmesinin nedeni ise ortadaki harfin baştaki (fâu'l-fiil) ve sondaki (lâmu'l-fiil) harften güçlü olmasıdır. Çünkü bu harf arada kaldığından, haziften ve benzeri durumlardan korunmaktadır¹⁶³.

- Lafzın sesleri eyleme uygun olarak seçilir. İbn Cinnî, harf sesleri ile ifade ettikleri eylem arasında uyum olduğunu, Arapların bunda ustalaşarak tahmin edilebilenin üstünde çaba gösterdiklerini ifade

¹⁶¹ İbn Cinnî, 2003, II, 154.

¹⁶² İbn Cinnî, 2003, II, 155.

¹⁶³ İbn Cinnî, 2003, II, 155-157.

etmekte ve bu hususta çarpıcı örnekler sunmaktadır.

Örnek:

قضم ve قضم کelimeleri yeme fiili için kullanılmaktadır. قضم fiili *karpuz, acur gibi yaş ve yumuşak sebzeleri yeme* için kullanılırken, قضم fiili *hayvanın arpayı yemesi gibi sert ve kuru yiyecekleri yeme* anlamında kullanılmıştır. Bunun nedeni خ sesi yumuşak olduğu için yumuşak şeylerde, ق sesi katı olduğu için katı şeylerde kullanılır. Aynı şekilde النضح ve النضح کelimeleri *suyun akışı* mânâsındadır. النضح lafzı daha *yavaş ve sakin akan su* için kullanılırken النضح ise daha *sert ve hızlı akan su* için kullanılmaktadır. ح harfini zayıf ve cılız su için, خ harfini, daha güçlü akan su için kullanmışlardır. Benzer durum الوسيلة ve الوسيلة, سعد ve سعد کelimeleri için de geçerlidir. ص sesinin sahip olduğu istila sıfatından dolayı وصيلة lafzı *daha güçlü bağlantı için*, سعد lafzı ise *daha yükseğe çıkmak* mânâsı için kullanılmaktadır¹⁶⁴.

İbn Cinnî konunun devamında daha zorlama sayılabilecek bir olgudan bahsetmektedir. Örneğin; شدَّ الحبل *ipi bağladı* cümlesinde شد fiilinde ش harfî, tefeşşi sıfatına sahip olduğu için düğüm atılmadan önce ipin çekilmesi esnasında çıkan sese benzemekte, ش harfinden daha güçlü olan د harfî ise ipin çekilerek düğümün atılması ve sıkılaştırılması mânâsını yansıtmaktığını söylemektedir. Özellikle de idgâm edilmiş olduğu için istenen anlama daha açık bir şekilde delâlet etmektedir¹⁶⁵.

- Bazı ses grupları belli mânâlara delâlet etmektedir. İbn Cinnî'nin bu görüşü, Bloomfield, Firth ve Jespersen'in ses sembolizmi¹⁶⁶ ile paralellik arz etmektedir.

Örnek:

ف harfi, ل, ن, ط, د, ت, ر, ط, ن, ل harflerinden herhangi ikisiyle bir araya geldiğinde, *zayıflık ve gevşeklik* anlamı taşımaktadır. Harfin kelimedeki yeri önemli değildir,

¹⁶⁴ İbn Cinnî, 2003, II, 159-163.

¹⁶⁵ İbn Cinnî, 2003, II, 165.

¹⁶⁶ Bkz. s. 33.

nerede bulunursa bulunsun, bu anlam ortaya çıkacaktır. الدالف *yaşlı* ve *zayıf kimse*, الطليف ve التالف, الطليف kelimeleri *değersiz* veya *bedava olan şeyler*, الطنف *binadaki balkon* gibi *çıkıntılar*, الدنف *hasta*, التوفة *çöl*, الترفة *yumuşaklık*, الطرف *bir şeyin uç kısımları*, الفرد *zayıflık*, الفارط *aşırıya kaçan kişi* mânâsında olup, bir şekilde zayıflık ifade etmektedir¹⁶⁷.

1.2.2.4. İbrahim Enîs (1906-1977)

Lafızların mânâlar için simge olmaktan başka bir vazifesi olmadığını, herhangi bir lafzın herhangi bir mânâyaya elverişli olduğunu söyleyen İbrahim Enîs, lafızlar ile delâletleri arasında doğal ilişki olmadığı görüşünü vurgulamaktadır. Ses-mânâ ilişkisi zannedilen olgu, zamanla kazanılmış tesadüfi bir durumdur¹⁶⁸. Enîs, bunları söylerken şu gerçeği de itiraf etmektedir: “*Her şey bir yana bazı dillerde farkettiğimiz ses-mânâ ilişkisi örnekleri, sesler ile delâlet ettikleri arasında bir irtibat olduğu düşüncesini kabul etmeye sevk ediyor. Ancak bütün bu örnekler ses-mânâ arasında mantıklı izah edilebilir bir bağ olduğuna inanmamıza yetmez. Bu nedenle bu bağın sabit mantıkla bağdaşması zordur*”¹⁶⁹.

İbrahim Enîs’in ses-mânâ ilişkisi konusunda ses çağrışımı/ وحي الأصوات ismini verdiği bir başlıkta, mânâsı bilinmeyen lafızların sesleri ile kişinin zihninde bir çağrışım yaptığından bahsetmektedir. Bu olgunun kendisini dehşete düşürdüğünü ifade etmekle birlikte aklına yatan, mantıki açıklamasını yapmaya çalışmıştır. Ona göre bu olgu kişinin anne babasından, çevresinden ve yetiştiği kültürden kazandığı kelime öğrenme tecrübesi ile açıklanabilir. Kişiye uzun bir süreçte yerleşen lafızlar ve lafızların delâletleri onun zihninde lafzî delâlet melekesi oluşturur. Bu delâlet melekesi temelinde yeni duyduğu bir lafzın delâletini çıkartabilir. Ancak bu durum her kültürde her çevrede farklı oranda olur. Orta seviyede ve yakın kültürde olan bir topluluğun lafzın delâletini tahmin etmesiyle üniversite öğrencilerinin tahmin etmesi farklı olur¹⁷⁰.

Enîs bu olguyu test etmek için öğrencilere anket uyguladığını

¹⁶⁷ İbn Cinnî, 2003, II, 168.

¹⁶⁸ Enîs, 1993, 71.

¹⁶⁹ İbrahim Enîs, *min Esrâri'l-Luğa*, 6. baskı, Mektebetu'l-Anglo el-Mısıriyye, Kahire, 1978, s. 148.

¹⁷⁰ Enîs, 1993, 76.

aktarmaktadır. Bunun için mu‘tezilî şair es-Sâhib b. Abbâd’ın, “kendisinin mânâsını bilmekle gurur duyduğunu” söylediği on adet mühmel, garip lafız seçmiştir. Bunlar هبلع *çok yiyen adam*, حرفاس *iri adam*, خيتعور *düzenbaz*, نعتل *ahmak yaşlı kimse*, قهبلس *iri kadın*, قدعملة *kısa ve cılız kadın*, طربال *iri ve uzun*, شنعوف *tepe*, عتلط *mayalanmış ve katılmış süt*, قفندر *çirkin görünümlü* lafızlarıdır. Enîs, bu lafızların çağrıştırdığı mânâları, 24 üniversite, 23 lise öğrencisine sormuş, onları tamamen bilgisiz bırakmamak adına, “هبلع, حرفاس, خيتعور, نعتل kelimeleri erkeğin sıfatları, قهبلس, قدعملة ise kadının sıfatlarıdır” gibi ufak ipuçları vermiştir. Testin bitiminde; iki öğrenci grubunun kendi içinde benzer tahminlerde bulunduğu, fakat lafız seslerinin, iki gruptaki çağrışım oranının farklı olduğu sonucuna varmıştır. Enîs, bu testin yakın tecrübelerle sahip, ortak kültürden gelen insanların zihninde birbirine yakın delâletler bulunduğunu ve benzer çağrışımlar olduğunu gösterdiğini söylemektedir¹⁷¹.

Enîs bu konuyla ilgili son olarak “*Her birimizin zihninde ses öbeklerinin yaygınlık oranı farklıdır. Bu öbekleri hatırlamak hususunda bazı öbekler hatırlamaya diğerlerinden daha yakındır. Örneğin ملع “yarmak” ses öbeği bazı insanların zihninde دلع “azdırmak” şeklinde bazılarında ise ملع “parlatmak” şeklinde çağrışım yapar. Bu nedenle ملع kelimesi birinci gruba دلع “azdırmak”, ميوعة, بريق “akışkanlık”, نختن “kadınlaşmak” gibi mânâlar, ikinci gruba ise لمعان “parlak”, “ışığı”, ضوء “ışık” gibi mânâlar çağrıştırır.*” demektedir¹⁷².

Enîs, ses-mânâ arasında kurulan tüm bu bağların ve ilişkinin sorumlusu olarak edebiyatla uğraşanları, özellikle şairleri görür. Onlar, kelimeleri şeffaflaştırarak o kelimelerin içerisine bir dilcinin göremeyeceği simgeler ve semboller yerleştirdiler, seslerden sadece kendi anlayabilecekleri mânâ ve delâletler üreterek zihinlerindeki gizli mânâlara insanları çekerler. Örneğin, şairler şiirlerinde öyle lafızlar seçerler ki o beyitte, başka bir lafızın kullanımı aynı etkiyi yaratmaz. Enîs, dilcilerin bu konuda ses, lafız, vezin, kelimelerin terkihi gibi konuları sadece bilimsel esaslar ışığında değerlendirdiğini, kalplere ve ruha tesir

¹⁷¹ Enîs, 1993, 75-85.

¹⁷² Enîs, 1993, 85.

eden edebi tarafları reddettiğini ve görmezden geldiğini söylemektedir¹⁷³.

1.2.2.5. Subhî es-Sâlih (1926-1986)

Ses-mânâ ilişkisi konusunu takdim tarzıyla, Arap dilcilerinin çoğunun kendisinden istifade etmesine vesile olan Subhî es-Sâlih, *Dirâsât fî Fıkhı'l-Luga* isimli eserinde, ses-mânâ ilişkisiyle ilişkili görüşlerini şöyle beyan etmiştir: “Bizim burada izah etmek istediğimiz şey, âlimlerimizin fark ettiği Arap harflerinin mânâlarıyla ilişkisi ve Arap harflerinin çağrışımsal ifade değerleridir. Her harfe ses olarak bakmamışlar, o harfin sesinin bir meram ifade ettiğini söylemişlerdir. Arapça kelimeler bir mânâ ifade eden harflerden oluşan ses maddelerinden meydana gelmiştir. Belirli bir sese sahip olan harfin hususi bir mânâsı da vardır ve her harfin gölgesi, yansıması, yankısı ve ritmi vardır¹⁷⁴.

Sâlih, lafız-mânâ arasındaki uyumun, sesin hem yalın şekliyle, hem de terkip olduğu durumlarda var olduğunu belirtmiştir. Yalın olduğu durumlarda tek bir harf ister kelime başında, ister ortasında isterse sonunda olsun lafza uygun bir mânâ çağrıştırır. Örneğin, سعد ve صد lafızlarındaki ilk, وسيلة ve وصيلة lafızlarında orta, نضح ve نضح lafızlarında son harflerin ifade değerleri bu türdendir. Terkip durumunda ise sünâî (ikil) lafızlar için geçerlidir. İki harften oluşan terkip, temel bir mânâ ifade eder ve bu temele başka harfler eklense de temel mânâ kaybolmaz¹⁷⁵. Örneğin, قط ses terkibi kesmek mânâsı ifade eder. Bu kökten türeyen قطع *iki şeyi birbirinden ayırmak*, قطف *meyveyi ağaçtan koparmak*, قطل *bir şeyi kesmek*, قطم *bir şeyi kesmek* gibi kelimelerde temelde kesme anlamı bulunmaktadır¹⁷⁶.

1.3. Arap Dilinde Seslerin mânâya Delâleti

Bu başlık altında Arap dilinin sessel özellikleri ve seslerin delâlet düzeylerinden bahsedilecektir. Arap dilini diğer dillerden ayıran sessel özellikleri olarak¹⁷⁷ mahrec, ses uyumu, harflerin mânâ değerleri, vezin uyumu ve i'râb

¹⁷³ Enîs, 1978, 149.

¹⁷⁴ Sâlih, 2009, 142.

¹⁷⁵ Sünâîyye için bkz. s. 27.

¹⁷⁶ Sâlih, 2009, 156.

¹⁷⁷ Burada sayılan özellikler Muhammed el-Mubârek'in *Fıkhı'l-Luğa*, Abdulmecit et-Tayyib Ömer'in *Menziletu'l-Lugati'l-Arabiyye beyne'l-Lüğâti'l-Muâsıra* ve Muhammed

başlıklarında ele alınacaktır. Devamında giriş bölümünde bahsedilen parçalı ve parçalarüstü iki tür sesbirimlerin bir lafzın delâletini nasıl belirlediği ya da delâleti pekiştirdiği ve kolaylaştırdığı ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. Arap Dilinin Delâlet Yönüyle Ses Özellikleri

Arap dili her dilin sahip olduğu kendine has özelliklere sahiptir. Özellikle sesin kelimelerdeki ahengi ve nazım yapısındaki musiki uyum, Arap dilinin çoğu beşeri dillerde olmayan özelliklere sahip bir dil kılmıştır¹⁷⁸. Onun bu özelliklere sahip olmasında Kur'ân'ın payının büyük olduğu söylenebilir. Kur'ân sayesinde kendi kendini muhafaza eden zaman ve mekân üstü bir dil haline gelmiştir¹⁷⁹.

1.3.1.1. Mahrec

Arap dili seslerin çıkış yerine göre en geniş ses aralığına sahip dildir. Boğazdan başlayarak dudaklara kadar ölçülü bir şekilde dağılmış 28 sabit sese sahiptir. Ses aralığındaki adil dağılım diğer dillerde görülmesi nadir bir özelliktir. Bu ses dağılımında güçlü, ağır, telaffuzu zor sesler bulunduğu gibi ince, yumuşak ve telaffuzu kolay sesler de bulunmaktadır¹⁸⁰.

Ahmed el-Ahdar Gazal (1918-2008), bu olguyla ilgili iki düşünce olduğundan bahsetmektedir. Birincisi insan aklının şiddeti, sert tonlu seslerle; yumuşaklığı ise yumuşak tonlu seslerle ifade etme isteğidir. Buna örnek olarak هف *esmek* ile قض *yıkmak* kelimelerinin telaffuz ve mânâ açısından fark gösterilebilir. İkincisi ise insanın güzel şeyleri kulağa güzel gelen seslerle, kötü şeyleri ise telaffuzu zor, ağır seslerle ifade etme duygusudur. Bu düşünceye göre, insanlar güzel, hoş, ince, mutluluk ve huzur veren mânâları, hoş ve yumuşak seslerle, kaba, çirkin, ağır, endişe ve hüznü veren mânâları da benzer özellikte seslerle ifade etmişlerdir. Güzel kelimesinin karşılığı olan حسن kelimesinde, telaffuzu kolay olan ح sesi varken; kaba kelimesinin karşılığı olan حشن kelimesinde

Abduşşâfi el-Kûsî'nin 'Abkariyyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye kitaplarına dayanmaktadır.

¹⁷⁸ Abdulmecit et-Tayyib Ömer, *Menziletu'l-Luğati'l-'Arabiyye beyne'l-Lüğâti'l-Muâsıra*, el-Bahsu'l-İlmi ve İhyâu't-Turasi'l-İslamî, 2. baskı, Kahire, 2016, s. 230; Beşir, 2013, 178.

¹⁷⁹ Muhammed Abduşşâfi el-Kûsî, 'Abkariyyetu'l-Luğati'l-'Arabiyye, ISESCO, Rabat, 2016, s. 59.

¹⁸⁰ Abdulmecit Ömer, 2016, 28.

telaffuzu zor خ sesi bulunması bunun en bariz örneğidir¹⁸¹.

Buradan hareketle, Arap dilinde güçlü sesler güçlü mânâ, zayıf sesler zayıf mânâ içeren mevkilerde, güzel mânâlar için telaffuzu güzel sesler, sert mânâlar içinse sert sesler kullanıldığı söylenebilir.

Arap şairler ve yazarlar, yazınlarında Arap dilinin bu yönünü kullanmışlar, duruma delâlet açısından en uygun olan lafızları seçmişlerdir¹⁸². Örneğin, şair Buhterî, aşkı ve sevgiyi anlattığı bir şiirde, harflerin inceliği ve dağılımı ile o havayı yansıtmaktadır:

مِيلُوا إِلَى الدَّارِ مِنْ لَيْلَى مُحَيِّهَا، نَعَمْ، وَنَسَأُهَا عَنْ بَعْضِ أَهْلِهَا

“Leyla'nın evine uğrayın selam verelim, evet.. ve soralım kim var diye¹⁸³.”

م, ن, ل, ه, ل gibi murakkak seslerin çokluğu ile insanın zihninde yumuşak ve sevgi dolu bir resim çizmektedir¹⁸⁴.

Soğuktan ve açlıktan titreyen bir kurdu anlatırken de o havayı benzer şekilde yansıtmayı başarmıştır.

يُفَضِّضُ عُصْلًا، فِي أَسْرَتِهَا الرِّدَى، كَفَضِّضَ الْمَقْرُورِ، أُرْعَدَهُ الْبَرْدُ

“Ölümün eşiğinde dişleri titreyerek takırdıyor, soğuktan dişleri takırdayan kimse gibi¹⁸⁵.”

Bu beyitte ق, ص, ر seslerindeki tefhîm ile o sert hava yansıtılmaya çalışılmıştır¹⁸⁶.

1.3.1.2. Ses Uyumu

Harfler tek başlarına mânâ ifade etmeyeceğinden, kelimenin içerisinde yer alır ve dizilirler. Araplar kelimedeki harflerin bir araya gelmesi, harflerin dağılımı ve dizilimine önem vermişlerdir. Bazı sesleri bazılarıyla birleştirmemişler,

¹⁸¹ Ahmed el-Ahdar Gazâl, *Felsefetu'l-Harekât fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Mecelletu'l-Lisâni'l-'Arabî, S.10, 1973, s. 67.

¹⁸² Kûsî, 2016, 73-75.

¹⁸³ el-Buhterî, *Dîvan*, (thk.: Hasan Kâmil es-Sayrafi), 3. Baskı, Daru'l-Ma'ârif, Kahire, 1963, s. 950.

¹⁸⁴ Muhammed el-Mubarek, *Fıkhul-Luğa ve Hasâ'isu'l-'Arabiyye*, 2. Baskı, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1960, ss. 282.

¹⁸⁵ el-Buhterî, 1963, 743.

¹⁸⁶ Mubarek, 1960, 283.

birleşen kelimelerin ise Arap dilinden olmadığını söylemişlerdir. Örneğin ط , ج ile , ج ile ق , س , ذ ile س , ز ile ج , ص ile ن , د , ر ile ز gibi bazı sesler bir araya gelemez; bu nedenle, مهندز , سهريز , سذج , مجردة , صولجان , فئرس , طاجن gibi kelimeler ise Arap dilinden değildir¹⁸⁷. İbn Düreyd bununla ilgili “*Kelamda aynı kelimedede aynı cinsten üç harfi yan yana gelmesi zor geldiğinden neredeyse yok gibidir.*”demektedir. Araplar hafif olduğu için en fazla و , ي , seslerini kullanmışlar, ağırlığından dolayı ظ sesini en az kullanmışlardır. Ayrıca mahrecleri yakın olan iki harfi yan yana getirmemek için ibdâl, idgâm, hazf gibi farklı dil kuralları benimsemişlerdir¹⁸⁸.

1.3.1.3. Harflerin mânâ Değeri

Arapça bazı kelimelerin seslerini işitmeye mânâsının ya da genel mânâsının anlaşıldığı sabittir¹⁸⁹. Ancak bu durum sadece harflerin mânâlarıyla arasında ilişki olduğunu söyleyenler için geçerlidir. Arapların işaret etmiş olduğu kulağa his bırakan, ruha tesir eden harflerin mahrec ve sıfatlarının sessel sırrını bilmeyenlerde böyle bir şey söz konusu değildir¹⁹⁰. Bu olguyu kabul edenlere göre her harfin bir ifade değeri vardır. Her harf, kelime ya da metnin bütününde genel bir mânâyâ delâlet eder. Harflerin ifade ettikleri mânâlar harf düzeyinde seslerin delâleti başlığında verilecektir.

1.3.1.4. Vezin uyumu

Arap dilindeki kelimeler tek başlarına değildir, ortak ve beraberdirler. Her kelimenin kendi nevinden türevleri ve benzerleri bulunmaktadır. Örneğin -أقطع-قاع gibi fiil ve isimler asıllarını oluşturan قطع kökünde ortaktırlar. Dildeki diğer kelimeler de kelimenin aslını oluşturan kökün kalıplara, vezinlere dökülmesiyle oluşur. Kökün anlamı ne olursa olsun her kalıbın delâlet ettiği bir mânâ vardır. Fâiliyete delâlet eden kalıp, daima فاعل kalıbı, mefûliyete delâlet eden kalıp, مفعول kalıbıdır. Bunun yanında her kalıbın nağmeli sabit bir musikisi vardır. Duyan kişi kolayca diğer kalıplardan ayırıp ifade ettiği mânâyı anlar. Örneğin fâil, mefûl, alet ismi, mekân ve zaman ismi gibi sadece kelimenin

¹⁸⁷ Fâhirî, 2011, 157.

¹⁸⁸ Beşîr, 2013, 181-182.

¹⁸⁹ Kûsi, 2016, 61.

¹⁹⁰ Sâlih, 2009, 277.

kalıbını duymakla bile mânâdan bir parçayı idrak edebilir. Bu durum pek çok dilde bulunmayan bir olgudur¹⁹¹.

Arap dilinde vezinler ile delâlet arasında da bir tevafuk ve uyum söz konusudur. فَعَال kalıbı mübalağa ismi fâil kalıbıdır ve harfin şeddesi şiddet ve fazlalığa delâlet eder. Med harfi olan “elif” ise yapılan işin uzadığını ve nesnel bir iş olduğunu gösterir. صَدِّيقِ *güvenilir*, سَكَّيرِ *ayyaş* gibi فَعِيل kalıbı da şedde ile şiddet ve fazlalığa delâlet eder. Med harfi olan “yâ” içsel ya da öznel bir sıfat olduğunu gösterir¹⁹².

1.3.1.5. İ‘râb

Amil tarafından kelimenin sonunda meydana gelen zahir ya da takdiri bir eser olan i‘râb, mânâya delâlet açısından önemli bir yer teşkil eder. Kelimede meydana gelen ses değişimleri ile kelimenin cümle içerisindeki mânâsının tespiti mümkün olur. Hangi kelimenin fâil, hangisinin mefûl olduğu i‘râb sayesinde anlaşılır. Bu nedenle i‘râb, Arap dilinin delâlet yönüyle önemli bir ses özelliğidir¹⁹³.

İbn Fâris Arap dilindeki bu özelliği en iyi anlayan dilcilerden olup i‘râbı şöyle tanımlamıştır. “*Araplara mahsus yüce ilimlerden birisi de i‘râbtır. İrâp lafızdaki denk mânâlar arasındaki ayırıcıdır. Eğer i‘râb olmazsa fâil mefûlden, merfû mansûbtan, taaccub istiḥâmdan, sıfat tekitten ayrılmazdı*¹⁹⁴.” İbn Fâris böyle diyerek i‘râb hareketlerinin mânâya delâlet ettiğini, rastgele kelama dâhil olmadığı gibi ikincil ya da fazlalık da olmadığını, dilde temel bir vazifesi olduğunu kastetmiştir¹⁹⁵.

1.3.2. Parçalı Seslerin mânâya Delâleti

Parçalı sesler ya da fonemler, herhangi bir siyâkta kullanılmayan müfret kelimenin yapısında temel parçayı oluşturmaktadır¹⁹⁶. Parçalı seslerin hareketler, med harfleri ve sessiz harflerden oluştuğundan tezin giriş bölümünde

¹⁹¹ Beşîr, 2013, 184.

¹⁹² Beşîr, 2013, 185-186.

¹⁹³ Kûsî, 2016, 71.

¹⁹⁴ Sâhibî, 1997, 43.

¹⁹⁵ Fâhirî, 2009, 182.

¹⁹⁶ Fâhirî, 2009, 199.

bahsedilmişti¹⁹⁷. Bu başlıkta Arap dilinde parçalı seslerin mânâya delâletleri (دلالة (الوحدات الصوتية التركيبية) ele alınacaktır.

1.3.2.1. Hareke ve Med Harflerinin mânâya Delâleti

Harekeler yaygın kullanımlarından dolayı delâletleri hususunda söyleyiş kolaylığı göz önünde bulundurulmuştur. Araplar fethanın hafifliği, dammenin ağırlığından; konuşmada güçlü mânâları dammeli zayıf mânâları fethalı, orta mânâları ise kesralı söylemişlerdir. Örneğin, عَزَّ-يَعَزَّ fiili fethalı olduğunda *katılık* mânâsına, kesralı olduğunda *vazgeçmek*, *geri durmak*, dammeli olduğunda ise *üstün gelmek* mânâsı taşır. Üstün gelen geride durandan, geride duran da katı olandan kuvvetli mânâdadır. Zira bir şey katı olsa da onu kıracak kimseye mukavemet gösteremez. Geride duran da kendini korusa da başkasına üstün gelmez. Benzer durum حَمَلَ *hafif taşımak* – حَمَلَ *ağır taşımak*, ذَبَحَ *kesmek* - ذَبَحَ *kesilen şey* fiillerinde vardır¹⁹⁸.

Araplar bu prensipten hareketle konuşmada cümlelerin öğelerinden en az kullanılan fâile damme, en çok kullanılan mefûle ise fetha i‘râbı vermişlerdir¹⁹⁹.

İ‘râbın cümledeki mânâ ayırma işlevinde hareketlerin rolü önemlidir. Cümlelerin öğelerini tespit için i‘râb hareketlerine bakılmaktadır. كيف انت و محمدٌ ile كيف انت و محمداً cümleleri arasındaki mânâ farkı sadece Muhammed kelimesinin sonundaki i‘râb hareke sesi ile ayrılır. İlk cümledeki mânâsı “*Sen ve Muhammed nasılsınız?*” iken ikinci cümledeki mânâsı “*Sen ve Muhammed’in arası nasıl?*” gibi farklı bir mânâya delâlet eder²⁰⁰.

İ‘râbın yanı sıra vezinlerde de hareketlerin mânâ belirleme görevi vardır. Yazılışları aynı olan ancak mânâları farklı olan kelimeler hareketleri sayesinde ayrılırlar²⁰¹.

ف: فُرْجَة harfinin fethası ile *hastalıktan ya da üzüntüden rahata çıkmak*

¹⁹⁷ Bkz. s. 15.

¹⁹⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebu Bekr İbn Kayyım el-Cevziyye, *et-Tefsiru'l-Kayyım*, (thk.: M.Nedvi), 1949, s. 209.

¹⁹⁹ Ahmed Muhtâr Ömer, *el-Bahsu'l-Lugavi 'İnde'l-'Arab, Âlemu'l-Kutub*, 2003, s. 148.

²⁰⁰ Kûsî, 2016, 71.

²⁰¹ Fâhirî, 2011, 178.

mânâsındadır. ف: ف harfinin dammesiyle *kapıdaki ya da duvardaki açıklık* mânâsındadır. أمة: Hemzenin dammesiyle *insan topluluğu* mânâsındadır. أمة: Hemzenin kesrası ile *nimet, bolluk* mânâsındadır. أمة: Hemzenin fethası ile *yarık* mânâsındadır. ح: ح harfinin fethası ile *güvercin* mânâsındadır. ح: ح harfinin kesrası ile *ölüm* mânâsındadır. ح: ح harfinin dammesi ile *deve, binek* mânâsındadır²⁰².

Arap dilinde bazı fiil ve isim kalıplarının mânâları hareke değişikliği ile değişmektedir. Malum binaya sahip fiillerin hareke değişikliği ile meçhul fiil olduğu durum böyledir. كَتَبَ ile كُتِبَ arasındaki mânâ farkında hareketlerin rolü bulunmaktadır²⁰³.

ف' nın kesrasıyla فَعَلَة kalıbı sarf ilminde, fiilin durumunu (وقفة, *oturma şekli*) gösterirken, ف' nın fethasıyla fiilin yapılış sayısını (جلسة, *bir oturma*), ف' nın dammesi ile de renk ve ayıp mânâsı (حُمْرَة, *kırmızılık*) ifade etmektedir. فَعِل kalıbı geçmiş zaman fiil kalıbıdır ve geçişlidir (رَكِبَ *bindi*). Orta harfin dammesi ile فَعَلَ kalıbı ise doğa ve yaratılış ifade eder (حَسَّنَ *güzelleştirdi*). Örneklerde görüldüğü gibi hareketler, mânâyı belirleyici konumdadır²⁰⁴.

Sîbeveyhi ve İbn Cinnî'nin bahsettiği; hareketleri peş peşe gelen فَعَلَان ve فَعَلِي vezinlerinin hareket ve akıcılık ifade etmesinde hareketlerin delâleti söz konusudur²⁰⁵.

Konuşmada ve edebi eserlerde hareketlerin ifade edilmek istenen mânâyı delâleti pekiştirme ve lafız-mânâ uyumunu sağlama rolü bulunmaktadır. Arap şairlerin şiirlerinde hareketlerin peş peşe kullanımı ile şair istediği mânâyı delâlet sağlamaktadır. Örneğin, atın üzerinden düşen Ebû Alkame en-Nahvî'nin etrafında toplanan insanlara söylediği şu sözde, benzer hareketlerin tekrarı insanların her taraftan yardıma koşmasına ve bu durumun kendisini bunalttığına delâlet

²⁰² Fâhirî, 2011, 179.

²⁰³ Memduh Abdurrahman, *el-Kıymetu'l-Vazifiyye li's-Savâit -Dirâse Luğaviyye-*, Dârü'l-Ma'rife, İskenderiye, 1998, s. 114.

²⁰⁴ Fâhirî, 2011, 180.

²⁰⁵ Bkz. ss. 30-32.

etmektedir:

ما لكم تكا كاتم علي كتكأ كككم على ذي حنة، إفرقعو اعني

*Ne oldu da delinin başına toplanır gibi başıma toplanıyorsunuz. Dağlın başımdan...*²⁰⁶

Harekeler gibi med harflerinin de delâlet açısından mânâ ayırmadaki görevi önemlidir. Bazı kelimelerin mânâsı med harfi ile sağlanırken med harfinin olmaması o mânânın da kaybolmasına neden olur. Örneğin, قاتل kelimesi *savaştı* mânâsında iken med harfi olan elifin kaldırılması durumunda قتل öldürdü mânâsına dönüşür²⁰⁷.

İ'râbı harflerle olan bazı kelimelerde, med harfleri mânâ ayırma vazifesi görmektedir. Esmâ-i hamse, tesniye ve cem'i müzekker sâlimlerin i'râbı med harfleriyle olduğundan, cümledeki hangi ögeyse ona göre i'râb almakta ve mânâsı belirlenmektedir. Örneğin, يحب المعلمون المجتهدين من الطلاب *Öğretmenler çalışkan öğrencileri sever* cümlesinde, fâil ile mefûlû i'râb alameti olan med harfleri ayırmaktadır. Şayet المجتهدين kelimesi, المجتهدون şeklinde vâv med harfi ile olsa mânâ *çalışkan öğretmenler* olur.

Bunun yanında med harflerinin açık ve belirgin telaffuzları, geniş mahrecleri, söyleyişteki kolaylıkları; şiir gibi edebi türlerin sessel yapı güzelliğinde, müzikal yönünde ve ahenksel etkenliğinde önemli bir unsur kılmıştır. Sesli harflerin mânâ oluşturma ve müzikal etki yaratmada zati delâleti vardır²⁰⁸.

ليالي بعد الظاعنين شكول ... طوال وليل العاشقين طويل

*“Ayrılıktan sonra gecelerim uzamaya başladı.. Aşıkların gecesini uzun olur.”*²⁰⁹

Mütenebbî'ye ait bu beyit şairin hüzün, hayal kırıklığı ve hicranının bir

²⁰⁶ Menâl Muhammed Hâşim, *Asvâtu'l-Harekati'l-Arabiyye*, el-Mecelletu'l-Urduniyye, C. VI., S. 3, (Temmuz 2010), s. 141.

²⁰⁷ Abdurrahman, 1998, 110.

²⁰⁸ Tamar Sellûm, *Nazariyyetu'l-Luğa ve'l-Cemâl fi'n-Nakdi'l-'Arabî*, Dâru'l-Hivâr, Lazkiye, 1983, s. 53.

²⁰⁹ Mütenebbî, *Dîvân*, (nşr. Abdülvehhâb Azzâm), Kahire, 1944, s. 355.

duygu yansımasıdır. Bu duruma med harflerinin çokluğu delâlet etmektedir²¹⁰.

1.3.2.2. Sessiz Harflerin mânâya Delâleti

Arap dilinde harflerin özel bir çağrışımı vardır. Kesin bir şekilde olmasa da mânâya yönelik çağrışımsal bir delâlete sahiptir ve insan ruhunda o mânâyı kabullenmeyi kolaylaştıran, çağrışım yaptıran bir etkisi vardır²¹¹.

Dilin tamamında olmasa da pek çok harfin belli mânâlarla irtibatı olduğu mülahaza eden araştırmacılar, bu konuda güçlü deliller sunmuşlardır²¹². İlk olarak İbn Cinnî'nin ortaya attığı bu fikir, bazı modern dilbilimcilere “ القيمة التعبيرية للحرف في العربية الألفاظ العربية *Arapça lafızlarda harfin ifade değeri*” şeklinde bir teori ortaya koymalarına ilham vermiştir²¹³. Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd (1889-1964), Hasan Abbâs, el-‘Alâyilî, Mahmud Şâkir, Ahmed Zerkâ (1907-1999), Muhammed Cebel²¹⁴ gibi âlimler; İbn Fâris, İbn Cinnî gibi âlimlerden etkilenecek harflerin ifade ettikleri mânâları, farklı boyutlarıyla tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak bu araştırmacıların, harflerin ifade değerleri hakkında ortak düşüncelerinden söz edilemez. Örneğin س sesi için ‘Alâyilî çağrıştırdığı anlamın *genişlik* ve *rahatlık* olduğunu, Abbâs *yumuşaklık*, *kayganlık* gibi anlamlar taşıdığını, Ahmed zerkâ ise *ardışıklık*, *silsile* anlamı olduğunu söylemiştir²¹⁵. Fâhirî'nin bahsettiği Arap dilcilerin bazı sessiz harflerin delâletlerine dair açıklamalar şöyledir:

ت: Kelimenin ikinci harfi olduğunda *kesmek* mânâsına delâlet eder. بت köiünden koparmak, بتر keserek koparmak, بتك kesmek, حت soyulmak, حتم sona ermek, حتن sünnet etmek, رتع otlamak, رتب sabitlemek, ستر örtmek, شتان uzak olmak²¹⁶.

ث: kelimenin ikinci harfi olduğunda *yayılma* ve *ayrılma* mânâsı ifade eder.

²¹⁰ Sellûm, 1983, 53.

²¹¹ Mubarek, 1960, 263.

²¹² Fâhirî, 2011, 148.

²¹³ Mubarek, 1960, 103.

²¹⁴ Hasan Abbâs, *Hasâisu'l-Hurûfi'l-'Arabiyye ve Maânihâ*, İttihadu'l-Kuttabi'l-Arab, Dımaşk, 1998; Alâyilî, 1975, 63-67; Abbas Mahmud el-‘Akkâd, *Eştât Müctemeât*, 3. Baskı, Dâru'l-Maârif, 1970, Kahire, ss. 32-36; Ahmed Zerkâ, *Esrâru'l-Hurûf*, Dâru'l-Hasad, 1. baskı, Dımaşk, 1993, ss. 123-135, Mahmud Muhammed Şâkir, *Cemheratu'l-Makâlât*, Mektebetu'l-Hânci, 2003, Kahire, ss.708-734; Muhammed Hasan Hasan Cebel, *el-Mu'cemu'l-İştikâki'l-Muassil li-Elfâzi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Adab, Kahire, 2010, ss. 25-40.

²¹⁵ ‘Alâyilî, 1975, 210; Abbâs, 1998, 111; Zerkâ, 1993, 128.

²¹⁶ Fâhirî, 2011, 148.

بث yayılmak, بثق fişkıрма, أثنخن düşmanı perişan etmek, أثري fazla malı olmak.

ح: Kelimenin sonunda olduğunda çoğunlukla genişlik ve yayılma anlamına gelir. إرتباح rahatlık, سماح hoş görmek, فلاح kurtuluş, نجاح başarı, مراح neşe, إنبطاح yere serilmek, بوح sırrın ifşası, مزاح muziplik, فرح ferahlamak, ریح kâr, ساحة alan, صحيفة sayfa.

خ: Kelime başında çoğunlukla düşme ve düşüklük mânâsına delâlet eder. خرب yıkılmak, خاب muhtaç olmak, باشامامak, ختر ihanet, سخم sönmek, خسر hüsrana uğramak, خضع boyun eğmek, خس değersiz olmak, خص aç olmak, خدم hizmet etmek, خوف korkmak, خشع itaat etmek, خان ihanet etmek, خبا sönmek, خبت kirlenmek.

د: Çoğunlukla incelik ve yumuşaklık mânâsı içermektedir. دبع deri tabaklamak, دمٹ yumuşak ahlaklı olma, دمع göz yaşı akıtmak.

ذ: Kelimenin ikinci harfi olduğunda kesmek mânâsına gelmektedir. أذي eziyet etmek, أذاع ifşa etmek, أذاق tattırmak, أذكي yakmak, اذل zelil etmek, بذخ yüksek olmak, بذر tohum atmak, حذف düşürmek, حذق ustalaşmak, نذل hakir olmak²¹⁷.

ر: Tekrar sıfatına sahip bu harf, kelimenin neresinde olursa olsun tekrara ve eylemin devamlılığına delâlet eder. جر çekmek, رج sarsmak, مر geçmek, در bol akmak, رسا demir atmak, سري yayılmak, قرع vurmak, ركد hareketsiz olmak, رقص dans etmek, رجف sallanmak, رقع yamamak, رحل ayrılmak.

س: Kelimenin neresinde olursa olsun yumuşaklık, kolaylık ve noksanlık mânâsına delâlet eder. خس aşağıda olmak, خسر kaybetmek, خسف noksanlık, كسف kararmak, كسر kırılmak, تعس sefalet, سهل kolaylık, سرق çalmak, سحب para vb. çekmek, ساب akmak, سلم esenlik, سعي çabalamak, لمس dokunmak, ملمس yumuşak, خرس dilsiz, سرح salıvermek.

غ: Kelimenin baş tarafında örtmek, gizlemek ve kapalılık anlamı vardır.

²¹⁷ Fâhirî, 2011, 149.

غاب kaybolmak, غار görünmez olmak, içine girmek, غاض dalmak, غيب gecenin ilk karanlığı, غيبش karanlık, غبن aldatma, غرب uzaklaşmak, غطش kararmak, غطا örtmek, غط daldırmak, غفل gaflet, غلق kapatmak, غيم bulut²¹⁸.

ف: Kelimenin başında açıklık ve belirginlik mânâsı vardır. فتح açmak, فضح kusurunu ortaya çıkarmak, فرح ferahlama, فلق çatlak, فجر tan vakti, فسر açıklama, فاض fişkırmak, فلج çatlak, فاز kazanmak, فقه kavramak, فهم anlamak, فشا ortaya çıkmak, فك çözülmek, فلت serbest kalmak, فوق yukarı.

ق: Kelimede yeri neresi olursa olsun ayrılmak, kesmek, çarpışma mânâsı ifade eder. قتل öldürmek, قبح çirkinleşmek, قبر gömmek, قبع gizlenmek, قحم kendini tehlikeye atmak, قد kesmek, قذع kötölemek, قضی hüküm vererek ayırmak, قطر damıtmak, عقر kısır olmak, رقم numaralamak, دق vurmak, طق kapı çalmak, شق yarılmak, فلق yarılmak, غرق boğulmak.

ك: Kelimenin neresinde olursa olsun yerleşme mânâsı ifade eder. كب ters dönme, كبت öfkesini vb. sindirmek, كبح zapt etmek, كبر yaş, makam, şeref vb. yüce olmak, كبل zincire vurmak, كتم saklamak.

م: Kelimenin sonunda genellikle koparmak ve sökmek mânâsına gelir. حتم hüküm vermek, حسم kesip koparmak, حزم kırpma, حطم paramparça etmek, ختم bitirmek, عزم karar vermek, قضم kemirmek, قسم parçalamak, قطم koparmak, لطم tokatlamak.

ن: Kelimenin neresinde olursa olsun belirgin olmak ve yayılmak mânâsına gelir. نبح havlamak, نبع fişkırmak, kaynamak, نبع dikkat çekmek, نصر zafer kazanmak, نض net olmak, نضح sızdırmak, نض kalkmak, نبأ haber vermek, نيس telaffuz etmek, نبض çarpma, atmak, نثر saçmak, نجم parlamak, نشر yaymak, سند desteklemek, صنع zil

²¹⁸ Fâhirî, 2011, 150.

çalmak, خنع teslim olmak, خنق boğmak²¹⁹.

Sayılan harflerin ve mânâların dışında, Arap dilciler harflerin sıfatlarına ve kuvvet derecesine göre mânâ ile olan ilişkisinden bahsetmiştir. Tespit ettikleri harfler ve mânâlardan bazıları şöyledir:

Güçlü ve mufahham sesler, güçlü ve büyük mânâlara, zayıf ve murakkak sesler, zayıf mânâlara delâlet etmektedir²²⁰. Altı tane güçlü sıfata sahip (cehr, şiddet, isti'la, itbak, ismat, kalkale) en güçlü ses olan ط sesi, belirme, yükselme, dayanma, kaplama, sarma, engel olma, sallama gibi güç içeren mânâlara delâlet etmektedir²²¹. Aksi durum ف sesi için de geçerlidir. Arapçadaki en fazla zayıf sıfata sahip (hems, rehavet, istifal, infitah, izlak) seslerden olmakla, düşüklük, gevşeme, çözülme, açılma, gibi zayıf mânâlara delâlet etmektedir²²².

Tekrîr sıfatına sahip ر sesi, eylemdeki harekete ve tekrara delâlet etmektedir²²³.

Tefeşşî sıfatına sahip ش sesi yayılma ve dağılma mânâlarına delâlet etmektedir²²⁴.

Arap dilciler kelimeyi oluşturan harflerin mânâsı bilindiği takdirde, kelimenin icmali mânâsının anlaşılabilceğini söylemektedirler. Örneğin, كم lafzı ifşa etmeyip gizlemek mânâsındadır. ك harfi yerleşmek, ت harfi, kesmek, م harfi koparmak mânâsına delâlet eder. Bu üç harfin birleşimi كم lafzının mânâsı ile örtüşmektedir. قم lafzını oluşturan ن harfi belirginlik, ق harfi çarpışma ve kesme, م harfi sökmek mânâsına delâlet eder. Kelimenin mânâsı olan öç alma fiilinde belirginlik, çarpışma ve kesilme durumu söz konusudur²²⁵.

Her harfin tek başına bir delâleti olduğu gibi bazı sesler birleştiğinde genel

²¹⁹ Fahirî, 2011, 151.

²²⁰ Na'îm Ulviye, Buhûs Lisâniyye, 2.baskı, el-Müessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsat, Beyrut, 1986, s. 13.

²²¹ Sevdî, 2013, 184

²²² Sevdî, 2013, 184

²²³ Sevdî, 2013, 200; Ferâkîs Muhammed, *ed-Delâletu's-Savtiyye li's-Sifâti'l-Âmme ve'l-Hâssa fi'l-Kur'ân*, Mecelletu Ceyli'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye, S. 34, (Ekim 2017), s. 43.

²²⁴ Sevdî, 2013, 202; Ferâkîs Muhammed, 2017, 45.

²²⁵ Fahirî, 2011, 153.

mânâlara delâlet ederler. Bir kelimenin parçası olan bu birleşimler o kelime hakkında genel bir mânâyâ delâlet ederler. Bu olguya ilk kez “*Mekâyîsu’l-Luga*” isimli kitabında İbn Fâris şöyle değinmektedir:

“Allah’ın her şeyinde bir sır ve güzellik vardır. Bu kısmı başından sonuna kadar düşünürsen *د* harfinin *ل* ile birleşimi üçüncü hangi harf ne gelirse gelsin bir harekete, geliş gidişe bir yerden bir yere gidişi ifade eder²²⁶.”

İbn Fâris’in bahsettiği metodu kullanan modern dönem âlimleri de tespit ettikleri bazı terkiplerin muayyen mânâları olduğu kanısına varmışlardır²²⁷. Bu terkiplerden bazıları şöyledir:

ا-ب: Bu iki ses bir araya geldiğinde nefret ve ayrılık mânâsı ifade eder. ابي yüz çevirmek, ابد vahşileşmek, ابن ölümünden sonra yad etmek, ائب fakirleşmek, أبر gıybetini yapmak, ابر سıçramak, ايس haksızlık yapmak, ابق firar etmek.

ج-ر: Bu iki sesin birlikte delâleti çekmek, uzamaktır. جراً atılmak, جرب tecrübe etmek, جري akmak, جز kırmak, جرف süpürmek, جرع yutmak.

د-ل: Bu ikili hareket mânâsına delâlet eder. دل yol göstermek, دلي kuyuya kova atmak, دلع dil çıkarmak, دلف hızlı ya da yavaş yürümek, دلك masaj yapmak, دلق sıvıyı dökmek.

س-خ: Bu birleşim de düşüklük ve alçalma mânâsı ifade eder. سخي adi olmak, سخر kaybetmek, سخر alçalmak, سحس ayıp olmak.

خ-ر: Bu iki sesin birleşimi yumuşaklık ve kolaylık mânâsına delâlet eder. رخ yumuşaklık, رخص ruhsat vermek, رخم konuşmada vb. yumuşaklık, رخي gevşek olmak.

ل-س: Bu sesler bir şeyin çıkması mânâsını ifade eder. لسان talan, لسل zorla çıkarmak, لسللي oyalamak, لسلق haşlamak, لسللا gönlünü boşaltmak.

²²⁶ Ebu Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mekâyîsu’l-Luğa*, (thk.: A.Muhammed Harun), Dâru’l-Fikr, Kahire, 1979, C. II, s. 298.

²²⁷ Fâhirî, 2011, 153.

ر-ض: Bu birleşim eziyet vermek, kötülük yapma mânâsı taşır. ضرب *vurmak*,
ضرح *kana bulamak*, ضرح *yaralamak*, ضرس *ısırmak*, ضرع *boyun eğmek*, ضر *zarar vermek*,
ضراط *yellenmek*, ضم *ateş almak*.

ر-ف: Bu terkip ise yarıma ve ayrılma ifade eder. فرت *yarmak*, فرج *açmak*, فرد
yalnız olmak, فرش *kaplamak*, فرك *ovalamak*, فرق *ayırarak*, فرع *parçalara ayırmak*, فرص
yakalamak.

Bu terkiplerden başka;

ط-غ *kaplama*, غ-غ *gizlilik ve örtme mânâsı*, ب-ش *uzama*, ve kesilme mânâsı,
ف-ل *yarılma ve ayrılma*, ط-ق *kesme ve koparma*, م-ق *toplanma ve*
kesilme, ط-م *uzama*, ط-ل *çarpma ve bitişme*, ب-ن *çıkma ve çıkarma*, ض-ن *belirme*
*mânâlarını ifade ettiği söylenmiştir*²²⁸.

1.3.3. Parçalarüstü Seslerin Delâleti

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki en büyük fark işitsellik-görsellik farkıdır. Konuşma dili, dilin işitsel; yazı dili ise dilin yazılı göstergelere atanmış görsel tarafını temsil etmektedir. Parçalarüstü sesler dilin yazıya aktarılamayan ya da kısmen aktarılabilen, yalnızca söyleyiş esnasında ortaya çıkan biçimini temsil eder. Bunlar parça özelliği taşımayan, görsellikten uzak işitsel dil unsurlarıdır²²⁹. Ses delâletinin bir parçası olan parçalarüstü sesler; vurgu, tonlama, durak, ritim, tempodur. Bu başlıkta parçalarüstü seslerin delâletleri (دلالة الوحدات الصوتية غير التركيبية) ele alınacaktır.

1.3.3.1. Vurgu

Arap dilinde vurgu için kullanılan ن-ب-ر kökünden gelen نر kelimesi sesin yükselmesi mânâsındadır. نيرة المغني *şarkıcının tize çıkması*, منبر *hatibin yükseldiği yer* mânâsında kullanılır²³⁰. Dilbilim terimi olarak, “herhangi bir hece ya da kelimeyi

²²⁸ Fâhiri, 2011, 154-156.

²²⁹ Kaya, 2011, 73.

²³⁰ İbn Manzûr, *Lisanu 'l-Arab*, 3. Baskı, Dâr Sadr, Beyrut, 1985, C. V., s. 189.

diğer hece ya da kelimelere göre baskılı söylemektir” şeklinde tarif edilen²³¹ vurgu, ses delâleti için önemli bir unsurdur. Türkçede **güldü** kelimesinde ikinci heceye vurgu yapılırsa geçmiş zaman fiili kastedilirken **güldü** şeklinde birinci heceye vurgu yapıldığında çiçek mânâsında “o bir güldü” denmiş olunur²³². Vurgulu söylenen kelime ya da heceye “منبور, (stressed)” denmektedir. Dünyadaki bütün dillerde vurgu olgusu bulunmaktadır. Her konuşan konuşmasında bazı hece ya da kelimeleri baskılı söylemektedir. Ancak bazı dillerde vurgu sabitken (ثابت, fixed) bazı dillerde ise serbest (حرّ, free) şekilde olmaktadır. İngilizce ve Rusça serbest vurgulu iken Fransızcada son hecededir²³³.

Arap dilinde ise vurgu belirli kurallara tabi olduğundan sabittir. Her kelime için yapısına ve oluşumuna göre vurgu yapılmaktadır. Örneğin sülasi mazi fiilde daima ilk heceye vurgu yapılırken eğer kelimenin son hecesi نَسْتَعِينُ uzun kapalı ve sessizle biten bir heceyse son heceye yapılır. Vurgu kelime düzeyinde ve cümle düzeyinde olmak üzere iki düzeyde yapılmaktadır²³⁴.

Kelime düzeyinde vurgu kelimenin ilk orta ya da son hecesine vurgu yapmaktır. Eğer kelime tek heceli ise sesli harf, eğer iki, üç ya da dört heceli ise sondaki uzun ses vurgulanır²³⁵. mânâyâ delâlet açısından bakıldığında çekime uğrayan kelimenin aslına vurgu yapılır. Örneğin, كَتَبَ fiilinde vurgu baştaki ك hecesinde, كَتَبْتُ fiilinde vurgu ekten önceki ikinci hecede, كَتَبْتُهُ fiilinde ise vurgu zamirden önceki üçüncü hecededir²³⁶. Heceye yapılan vurgu mânâyâ delâlet için önemlidir. Bir hece üzerinde yapılan vurgu mânâyâ delâleti tamamen değiştirebilir. Örneğin كَرِيمُ الْخَلْقِ ile كَرِيمُو الْخَلْقِ arasında ilk heceye yapılan vurgu ile üçüncü heceye yapılan vurgunun mânâdaki farkı şöyle gösterilebilir²³⁷.

ك-ري-مل-خ-لق : كَرِيمُ الْخَلْقِ

ke-ri-mul-hu-luk (yüce ahlaklı)

ك-ري-مل-خ-لق : كَرِيمُو الْخَلْقِ

ke-ri-mul-hu-luk (yüce ahlaklılar)

²³¹ Hassân, 1955, 160.

²³² Kaya, 2011, 83.

²³³ Fâhirî, 2011, 192.

²³⁴ Neccâr, 2007, 214.

²³⁵ Kaya, 2011, 84.

²³⁶ Bişr, 2000, 518.

²³⁷ Kaya, 2011, 85.

Cümle düzeyinde yapılan vurgu cümlede belirli bir kelime üzerinde yapılmaktadır. Her cümle önem oranı birbirinden farklı kelimeler içermektedir. Konuşan kişi vurguyu bu önem oranına göre bir kelimeye tahsis eder ve o kelimeyi baskılı söyler. Bu nedenle de vurgu delâlet açısından önem arz eder. صَلَّيْتُ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ “Dün sabah namazını Mescid-i Haram’da kıldım.” cümlesinde eğer dinleyen kişinin namaz hususunda şüphesi olduğu düşünülüyorsa صَلَّيْتُ kelimesine, eğer namaz değil de mekânında şüpheleniyorsa فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ kelimesine, zamanda şüphe varsa da امْسَ kelimesine vurgu yapılır. Başka bir örnek ise, هَذَا مَا قُلْتَهُ cümlesinde vurgu yapılan kelimenin mânâyı olumlu ve olumsuz yönde değiştirmesidir. Şayet vurgu مَا üzerinde olursa مَا olumsuzluk edatı olur ve cümlenin mânâsı *bunu ben demedim* şeklinde olumsuz mânâ olur. Ancak vurgu قُلْتَهُ üzerinde olursa o zaman مَا ismi mevsul kabul edilerek mânâ *bu benim dediğim* olur ki mânâ olumluya döner²³⁸.

1.3.3.2. Tonlama

نَعْم kökünden gelen tonlama (تنغيم) kelimesi, lugatte *kelimenin tınısı, okuyuştaki ses güzelliği* demektir²³⁹. Terim olarak تنغيم (intonation) ise cümle ya da cümlenin parçaları üzerinde uygulanan, düzenli ve birbirini izleyen farklı ses perde çeşitleridir. Bu birbirini izleyen düzenli ses perdeleri, ses tellerinde gerinim oranındaki değişiklik neticesinde kelamdaki sesin derecesindeki yükseklik ve alçaklıktır²⁴⁰.

Başka bir ifadeyle tonlama, konuşma esnasında tek bir cümlede farklı mânâlara delâlet etmesi için sesin yükseltilip alçaltılmasıdır. Tonlama; sözün müziğidir²⁴¹.

Konuşmada normalin dışında düşük tonlama (النعمة الهابطة), yüksek tonlama (النعمة الصاعدة) olmak üzere iki tür tonlama bulunmaktadır. Yüksek tonlama, genelde

²³⁸ Neccâr, 2007, 221.

²³⁹ İbn Manzûr, 1985, XII, 590.

²⁴⁰ Neccâr, 2007, 224.

²⁴¹ Kaya, 2011, 89.

sorularda olurken, sesin perdesi aşağıdan yukarıya çıkar. Düşük tonlama ise genelde açıklayıcı cümlelerde cümlenin bittiğine delâlet için kullanılırken, sesin perdesi yukarıdan aşağıya doğru iner²⁴².

Tonlama dillerin büyük kısmında olup, her dilin kendine ait tonlama biçimi bulunmaktadır. Bir dildeki lehçeler arasında değişiklik gösterdiği gibi, bir lehçeyi konuşan kişiler arasında dahi değişmektedir. Çince de tonlama sesli harflerin sahip olduğu delâlet değerine sahiptir. “Fu” kelimesi Çince de dört farklı tonda telaffuz edilmekte ve birbirinden bağımsız “adam, iyi şanslar, valinin karargâhı, zengin” mânâlarına gelmektedir. İngilizcede ise “yes” tonlama biçimine göre onaylama ya da soru mânâsına, “devam et dinliyorum” mânâsına, “şüpheliyim” mânâsına delâlet eder²⁴³.

Arap dilinde de diğer diller gibi tonlamanın mânâyâ delâlette rolü bulunmaktadır. Bazen bu delâlet siyâk delâleti olabildiği gibi bazen de gramatik bir delâlet de olabilmektedir. Tonlama cümlenin siyâk delâletinde rol oynayan yardımcı bir etkidir. Bazen soru veya seslenme edatı yokken soru ve seslenme işlevi görürken bazen de soru edatını işlevsiz kılar ve şaşırma, alay, tazim, azarlama gibi mânâlara delâlet eder. نجح محمد *Muhammed başardı.* cümlesi orta bir tonlama ile haber ifade ederken yüksek bir tonlama ile soru mânâsına dönüşür. كيف فعل هذا *Bunu nasıl yaptı?* cümlesinde ise düşük bir tonlama mânâyı soru olmaktan çıkarıp yapılan şeye karşı dehşete ve şaşırma dönüşür²⁴⁴.

ماذا تقرأ عاكف cümlesi “*Akif ne okuyorsun?*” mânâsına gelebileceği gibi tonlama farkı ile *ne okuyorsun Akif mi?* şeklinde bir mânâyâ da delâlet edebilir²⁴⁵.

أأنت مسلم؟ *Müslüman mısın?* cümlesi soru cümlesi olabildiği gibi düşük bir tonlamayla alaycı ve dalga geçer bir delâlete dönüşür. قف مكانك *“Olduğun yerde dur!”* cümlesi ise bir polisin hırsıza karşı yüksek tonlaması ile sakin olmaya ve yavaş hareket etmeye delâlet eder. Tonlamanın siyâk delâleti olduğu gibi, gramatik delâleti de bulunmaktadır. Ferezdak’ın beytinde; كم edatının tonlama

²⁴² Bişr, 2000, 534-537.

²⁴³ Nûrî, 2007, 274.

²⁴⁴ Fâhirî, 2011, 199-203.

²⁴⁵ Kaya, 2011, 90.

farkıyla mânâya ve i'râba tesiri şöyledir.

كم عمّة لك يا جرير و خالة فدعاء قد حلبت علي عشاري

“*Senin kaç halan ve teyzen benim develerimi sağmaktan elleri tutmaz oldu ey Cerir.*”²⁴⁶”

Bu beyitteki عمّة ve خالة kelimeleri üç farklı i'râb harekesi ile rivayet edilmiş; كم edatı adet mânâsında olduğunda ref, istifham olduğunda nasb ve haber olmakla cer olarak hareke verilmektedir. Hangi hareketin geleceğini ise tonlama şekli belirlemektedir²⁴⁷.

Klasik dönemde Arap dili âlimleri terim olarak ortaya koymasalar da kelamdaki tonlamaya işaret etmişlerdir. Örneğin İbn Cinnî tatvih, tatrih, tazim ve tafhim gibi terimler ile farklı tonlamayı kastetmiştir²⁴⁸. İbn Cinnî cümleden sıfatın kaldırılıp mânâya hal ile delâlet edildiğine سِيرَ عَلَيْهِ لَيْل “*Uzun bir gece geçirdi.*” cümlesini örnek vermiştir. Bu cümlenin aslı سِيرَ عَلَيْهِ لَيْل طَوِيل olup sıfat hazfedilmiştir. Bu kelamı söyleyen kişi لَيْل kelimesinde yaptığı tonlama ile gecenin uzunluğunu karşı tarafa hissettirmektedir. Araplar bu kelimeyi yüksek ses tonuyla, ي harfini uzatıp sonunu ref ederek لَيْسِيلٌ (leyyyyyylun) şeklinde gecenin uzunluğunu ifade etmektedirler. Başka bir örneği ise كَانَ وَاللَّهِ رَجُلًا “*Vallahi adamdı.*” cümlesidir. İbn Cinnî bu cümlenin açıklamasında; “*Bir kişiyi methetmek istediğinde, bu cümledeki Allah lafzını kuvvetlice söyler, ل sesini uzatarak ve üstüne bastırarak söylersin ki bu onun faziletli, cesur, cömert vb. olduğuna delâlet eder*”²⁴⁹.

Belâgatçılar da tonlama demeseler de meâni başlığında tonlama olgusuna değinmişlerdir. Kelamın mânâ açısından ihbarî ve inşaî olarak iki kısmından bahseden meâni ilminde, kelamın bazen hakiki mânâsının dışındaki bir mânâya delâlet ettiğinden bahsetmişlerdir. Böyle bir delâlet ise ancak tonlama ile gerçekleşmektedir. Örneğin, emir cümlesi bazen tehdit ifade etmekte, istifham

²⁴⁶ Ferezdak, *Dîvân*, Dâr Beyrût, Beyrut, 1984, C.I, s. 361.

²⁴⁷ Mahmûd Ukkâşe, *et-Tahlîlu'l-Lugavî fî Dav'i İlmi'd-Delâle*, Dâru'n-Neşr li'l-Câmiât, Kahire, 2011, s. 51.

²⁴⁸ Neccâr, 2007, 225.

²⁴⁹ İbn Cinnî, 2003, II, 373.

cümlesi ise tazim ifade etmektedir. *إعمل ما شئت* “*Ne istersen yap.*” cümlesi yapı olarak emir olsa da tehdit ifade etmektedir. *من اعطاك* “*Sana kim verdi?*” cümlesi istifham olsa da mânâ itibarıyla ihbaridir. Tonlama vurgu ile aynı şey değildir. Tonlamada vücut hareketleri, jest ve mimikler geniş yer tutarken iken vurguda dar ölçüde kullanılmaktadır. Vurgu tonlamayı hazırlayan unsurdur²⁵⁰.

1.3.3.3. Durak

Parçalarüstü seslerden olan durak (الوقف), bazı dilbilim kitaplarında fasıla (فاصلة) ismi ile ele alınmakta ve konuşma bitimindeki duraklarla (stop, وقفة) konuşma esnasındaki sekteleri (pause, سكتة) kastetmekte iken; bazı dilbilim kitaplarında ise mafsil (مُفْصِل, juncture, transition) ismiyle kelimeler arasındaki geçiş esnasında yapılan duraksamayı kastetmektedir²⁵¹.

Duraklar tek başlarına delâlet belirleyici olmayabilirler, mânâyâ delâlet için diğer parçalarüstü seslerle birlikte kullanılmaları gerekir²⁵².

Konuşma sonunda durmak(وقفة), konuşma yapı ve mânâ olarak bittikten sonra düşük tonlama ile bittiğini belli etmektedir²⁵³. Örneğin, *زارني حسن ومحمد وإخوتك غائبون*, “*Hasan ve Muhammed beni ziyaret etti. Kardeşlerin yoklar.*” cümlesinde eğer *حسن* kelimesinden sonra durulursa Hasan ve kardeşlerin olmadığı mânâsı anlaşılırken *محمد* kelimesinde durulursa sadece kardeşlerin yok olduğu anlaşılır²⁵⁴.

Konuşma esnasında yapılan sekteler (سكتة); öncesi ile sonrası arasında kuvvetli bağ olan kelamın tamamlanmadığını belli etmek için yüksek tonlama ile konuşma seyrini değiştirmektedir²⁵⁵. Bu duraksamaların yapıldığı yerlerden bazıları; şart cevap cümleleri arasında, bazı *لما, كلما, بينما* gibi edatlarla birbirine bağlanan cümleler arasında, marife olan müpteda ve haber arasında, *بل* ve *لكن*

²⁵⁰ Kaya, 2011, 90; Ukkâşe, 2011, 52.

²⁵¹ Bkz. Bişr, 2000, 553; Ukkâşe, 2011, 52; Nûri, 2007, 278; Ahmed Muhtar Ömer, *ed-Dirâsetus 'Savti'l-Luğavî, Âlemu'l-Kutub*, Kahire, 1997, s. 231; Hamed, 2004, 249.

²⁵² Ukkâşe, 2011, 53.

²⁵³ Bişr, 2000, 554.

²⁵⁴ <http://shamela.ws/browse.php/book-433/page-459> (Erişim Tarihi: 22.10.2018)

²⁵⁵ Bişr, 2000, 557.

edatları öncesindedir²⁵⁶. Örnek vermek gerekirse من يأتي معي “Kim benimle geliyor?” cümlesi soru cümlesi olursa cümle bitiminde soru tonlaması ile durulur. Ancak من أتى معي أكن ممتنًا له “Kim benimle gelirse ona minnettar olurum.” cümlesi şart cümlesi olduğu durumda ise o zaman duraksanarak cümlenin devamının olduğu tonlama ile belli edilir²⁵⁷.

Mafsil ise konuşma eylemi esnasında kelimeler ya da heceler arasında bir lafzın veya hecenin bitip diğerinin başladığına delâlet etmek için yapılan hafif duraksamadır²⁵⁸. Mafsil İngilizce gibi bazı dillerde küçük ikili (minimal pairs) yapıları ayırmak için kullanılır. Örneğin a name *bir isim* ile an aim *bir hedef*, a notion *bir kavram* ile an ocean *bir okyanus* gibi okunuşları aynı olan kelime gruplarını ayırmak için iki kelime arasında hafif duraksanmalıdır²⁵⁹. Arap dilinde de benzer örnekler söz konusudur. Örneğin أمت *öldürdü./öldü mü?* kelimesi hem mazi fiil hem de soru cümlesi olabilir. Bunu ayırmak için tonlamayla birlikte istifhâm hemzesinden sonra hafif duraksanmalıdır. Şu beyitte benzer durum söz konusudur.

إذا ملك لم يكن ذاهبة... فدعه فدولته ذاهبة

“Eğer bir padişah ikram sahibi değilse terket, onun saltanatı gider²⁶⁰.”

Beyitte geçen ilk ذاهبة kelimesi *ikram sahibi* mânâsında ذاهبة+دا kelimelerinin birleşimi, ikincisi ise *giden* mânâsında tek kelimedir²⁶¹. Bu nedenle ذاهبة ile ذاهبة arasında hafif duraksanmalıdır²⁶².

Mafsillere dikkat edilmemesi tarihî değişikliklere de neden olabilmektedir. Ammicede kullanılan جاء بـ kelimesinin aslı *getirdi* anlamına gelen جاء بـ fiilidir. Ancak iki kelime arasındaki hafif duraksamanın terk edilmesi zamanla fiilin جاء بـ

²⁵⁶ Bişr, 2000, 558-559.

²⁵⁷ Ammâr Rebîh, *el-Vakfu ve's-Sektu fi'l-'Arabiyye ve Eseruhumâ fi'n-Nahv*, Mecelletu'l-Eser, S. 28, 2017, s. 219.

²⁵⁸ Mario Pei, *Üsûsü İlmi'l-Luğa*, (çev. A.Muhtar), Alemu'l-Kutub, Kahire, 1983, s. 95.

²⁵⁹ Nûri, 2007, 279.

²⁶⁰ Ebu'l-Feth el-Bustî, *Divân*, (thk.: Dürriyye el-Hatîb), Lutfî Es-Sakkâl, Matbûât Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dımaşk, 1979, s.40.

²⁶¹ Belâgatta, bediî' sanatında bu tür yazımı aynı olup mânâları farklı olan lafızlar arasındaki benzerliğe cinas et-terkib denmektedir.(Kazvini, 2010, 131.)

²⁶² Ukkâşe, 2011, 54.

şekline dönüşmesine neden olmuştur²⁶³.

1.3.3.4. Tempo

Dilbilimde tempo (التزمين) kavramı, ister cümle ister kelime olsun, kişinin konuşurken seçtiği ve dinleyenin hissettiği hızdır. Bu hız yavaş, orta, hızlı şeklinde vasıflandırılabilir. Bu tür söyleyiş biçimi konuşan kişinin duygu ve heyecanını yansıtan bir ayna görevi görür. Dolayısıyla tempo, kelamın mânâsının anlaşılmasında ve delâletinin belirlenmesinde, dinleyicinin konuşan kişinin ruh halini anlamasında rol oynar²⁶⁴.

Tempo, delâlet açısından diğer parçalarüstü seslerle birlikte görev yapar. Dolayısıyla tonlama ve vurgu olmadan konuşmanın hızlı ya da yavaş olması tek başına mânâya delâlette etkin değildir²⁶⁵.

Her insanın bir konuşma hızı vardır. Bu konuşma hızındaki alışılmadık bir değişiklik bir durumun değiştiğine delâlet eder. Örneğin, *فوراً اقبل*, *acele et*, *لا* *hayır* gibi kelimelerin alışıldık hızından hızlı söylenmesi konuşanın kızgın olduğunu, daha yavaş söylenmesi de alay, rıza göstermeme gibi mânâlara delâlet eder²⁶⁶.

Cümlede bazı öğeler önem sırasına göre diğerlerinden daha hızlı veya yavaş eda edilebilir. *الرجل أمين؟* “*Adam Emin mi?*” cümlesinde haber mübtedadan daha yavaş söylenirken soru edatı olmayan istifham-ı inkarî cümlelerinde inkar makamında olan kelime diğerlerinden daha yavaş söylenir. *ياسر ضرب أحمد؟* “*Yasir Ahmed’i dövdü?*” cümlesinde şayet fâil yavaş tempoda söylenirse mânâ; *Yasir mi Ahmed’i dövdü?*, eğer mefûl yavaş tempoda söylenirse mânâ; *Yasir Ahmed’i mi dövdü?*, fiil yavaş tempoda söylenirse *Yasir Ahmed’i dövdü mü?* şeklinde anlaşılır²⁶⁷.

1.3.3.5. Ritim

Dilbilimde ritim (الإيقاع); benzer ve birbirini takip eden ses olayları içeren

²⁶³ Ömer, 1997, 232.

²⁶⁴ Hamdân Rıdvân Ebû Âsî, *el-Edââtü'l-Musâhıbe li'l-Kelâm ve Eseruhâ fi'l-Ma'na*, Mecelletu'l-Camiati'l-İslamiyye, C. XVII, S. 2, (Haziran 2009), s. 75.

²⁶⁵ Kaya, 2011, 86.

²⁶⁶ Ebû Âsî, 2009, 75.

²⁶⁷ Kaya, 2011, 87.

söz içi grupların düzenli ve ahenkli tekrarlar yardımı ile karşı tarafa hissettirilmesidir. Sözdeki ahenk hecelerın ses yapısına bağlı kalarak sıralanmasına, sesli ve sessizlerin kaynaşmasına, bu hecelerın oluşturduğu sözcüklerin cümle ya da dize içine uyumu bozmayacak şekilde yerleştirilmesine, cümle ya da dizeler arasında ses uygunluğunun gözetilmesine baęlıdır²⁶⁸.

Ritmi diğer ses birimlerinden ayıran ise bir ya da birden fazla unsurda düzenli ve ince bir tekrarın oluşu, ritmin daha çok duygu ve hislerle ilgili oluşudur. Bir ritim üzüntü etkisi yaratırken, diğer bir ritim sevinç ve neşeyi başka bir ritim coşku, canlılık ve cesaret ifade eder²⁶⁹. Örneğin bir tasvir yapılırken hafif kelimelerle anlatılıyorken, anılar hatırlanıp ve acı hissediliyorsa inleme ve acı ifade eden uzun sesleri tercih edilir²⁷⁰.

²⁶⁸ Kaya, 2011, 91.

²⁶⁹ Ebû Âsî, 2009, 76.

²⁷⁰ Kaya, 2011, 92.

İKİNCİ BÖLÜM

CENNET CEHENNEM LAFIZLARINDA SESLERİN DELÂLETİ

Bu bölümde Kur'ân'da seslerin delâleti araştırmalarının tarihî gelişimi, parçalı ve parçalarüstü seslerin delâleti ele alınacak, cennet ve cehennem lafızlarında seslerin mânâya delâleti incelenecektir.

2.1. Kur'ân'da Seslerin Delâleti İle İlgili Çalışmalar

Kur'ân'da seslerin delâleti konusu, klasik dönemde, dil ve belâgatın çeşitli meseleleri altında ele alınmıştır. er-Rummâni (ö. 384/994), el-Hattâbî (ö. 388/998), İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve Bâkılânî (ö. 402/1012) gibi belâgat âlimlerinin; İbn Cinnî, İbn Kayyım, es-Süheylî (ö.581/1186) gibi dilcilerin, Kur'ân'da seslerin delâletine, dolaylı olarak değindiği görülmektedir. Söz konusu belâgat âlimleri, Kur'ân'da seslerin delâleti için *ائتلاف, التلاؤم uyumluluk* tabirlerini kullanmakta²⁷¹, bu ifadeyle Kur'ân'daki kelimelerin fesâhatını, harflerin birbirleriyle uyumunu, akıcılığını, dile kolaylığını kastetmektedirler. Ancak bu ifadelerden, seslerin mânâyı olan uyumu veya seslerin mânâyı delâleti, sadece işaret yoluyla anlaşılmaktadır²⁷².

er-Rummâni, belâgatın kısımlarından bahsettiği *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân* risalesinde, Kur'ân-ı Kerim'in harfleri arasında uyumluluk olduğunu ve bunu düşünen her kişinin anlayabileceğini ancak herkesin his seviyesinin farklı olduğunu söylemiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki uyumluluk, Arap ya da acem bütün insanlara meydan okumaktadır. Harflerin mahreclerinde ve seslerin şiddet seviyesindeki farklılık, Kur'ân'da dile kolaylık, kulağa hoşluk ve tabiata uygunluk olarak meydana çıkmaktadır²⁷³.

Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân risalesinde el-Hattâbî, i'câzın lafız, mânâ ve nazım

²⁷¹ Bu tabir Rummani, Bakillânî, İbnü'l Esîr tarafından kullanılmıştır. Bkz. Ali b. İsa er-Rummânî, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân* (Selâsü Resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'ân içinde, thk.: M. Halefullah - M. Zağlûl Sellâm), Dârü'l-maârif, Kahire, 1976, s. 94; Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*. (Selâsü Resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'ân içinde, thk.: M. Halefullah - M. Zağlûl Sellâm), Dârü'l-Ma'rife, 1976, s. 27; Kadî Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib Bakillânî, *İ'câzi'l-Kur'ân*, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990, s. 270; Ebû'l-Feth Ziyaüddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dârü'l-Kütübi'l-Asriyye, Beyrut, 1995, C. II, s. 213.

²⁷² Beşîr, 2013, 106.

²⁷³ Rummânî, 1976, 107

şeklinde üç unsuru olduğunu söylemiştir. Kelam, bu üçü arasındaki ince ölçü ile sağlanır. Bu üç unsurundan lafız ve nazım sesleri ilgilendirmektedir. Kur'ân iyi bir şekilde düşünülürse, bu üç unsurun asil ve yüce bir biçimde; en fasih lafızlarla, en güzel şekilde bir araya gelen nazımlarla ve en doğru mânâlarla ortaya konduğu görülür. Örneğin; ﴿فَاصْدَعْ بِمَا تُأْمُرُ﴾ “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!*”²⁷⁴ ayetinde “صدع” kelimesi kırma mânâsını çağrıştırdığından, bu kelimenin kullanımı, emredilen şeyde mübalağa amacı taşımakta, cam vb. kırılmasının yarattığı etkiyi ruhta aynı şekilde yarattığını söylemiştir²⁷⁵.

İ‘câzu’l-Kur’ân isimli kitabında, Kur’ân’ın nazmı ile mucize olduğunu söyleyen Bâkılânî, Kur’ân’daki nazımın kullanım şekli, söyleyiş metodu ile bilinen, alışılmış nazım ve hitaplardan farklı olduğunu dile getirmiştir. Bâkılânî seslerin delâleti çerçevesinde, sûre başlarındaki mukatta harflerinin yapısal özelliklerinden, sıfatlarından, delâletlerinden ve i‘caz özelliklerinden bahsetmiştir²⁷⁶.

İbnü’l-Esir, *el-Meselü’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’ş-Şâir* kitabında Kur’ân-ı Kerim’in tüm lafızlarının kulağa hoş geldiğini ve fasih olduğunu söylemiştir. Ona göre, Kur’ân’ın sessel delâletinde; lafız seçimindeki ses uyumu, harflerin sıfatları nedeniyle takdim ve tehir, lafzın tınısının siyâka uygunluğu gibi bazı kıstaslar bulunmaktadır²⁷⁷. Örneğin, ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرِجَالٍ مِنَ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ﴾ “*Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır*”²⁷⁸ ayetindeki جوف (*göğüs*) boşluğu kelimesinin delâleti ile ﴿كَارِنًا مَّا فِي بَطْنِي﴾ *Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım*²⁷⁹ ayetinde بطن *karın* kelimesinin delâletinde içerdikleri seslerin delâletinin etkisi olduğunu söylemiştir. جوف içerdiği seslerle derinlik, gizlilik, boşluk ve geri çekilme mânâsını çağrıştırdığından kalp için kullanılmış , بطن kelimesi de belirme, yükselme ve açıklık mânâsını çağrıştırdığından mide boşluğu mânâsı için kullanılmıştır²⁸⁰.

²⁷⁴ Hicr, 15/94.

²⁷⁵ el-Hattâbî, 1976, 44.

²⁷⁶ Neccâr, 2007, 251.

²⁷⁷ Bkz. İsa el-Akûbî, *Cemâliyyâtu’l-Müfredeti’l-Kurâniyye ‘inde İbni’l-Esîr*, Mecelletu’t-Turasi’l-Arabî, S. 44, (Temmuz 1991), s. 7.

²⁷⁸ Ahzab, 33/4.

²⁷⁹ Âli İmran, 3/35.

²⁸⁰ İbnü’l-Esîr, 1995, I, 164.

Dilcilerin yaklaşımları da belâgatçılardan farklı değildir. Meseleyi dağınık başlıklar altında dolaylı olarak ele almışlardır.

İbn Cinnî *el-Hasâis* kitabında, ses-mânâ ilişkisini ele aldığı bölümlerde bazen Kur'ân'dan örnekler vermiştir. Örneğin, lafızların yakınlığının mânânın yakınlığına delâlet etmesinden bahsederken şu ayeti delil göstermiştir:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُذُهُمْ أَوْلًا﴾

“*Kâfirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?*”²⁸¹

İbn Cinnî, ayette geçen تَؤُذُهُمْ أَوْلًا kısmının مَنَّا مَنَّا mânâsında olduğunu ا ile ه kardeş harf olduğundan mânâlarının da yakın olduğunu söylemiştir. Bu ayet güçlü mânâ ifade ettiğinden, daha kuvvetli bir harf olan hemze kullanılmıştır²⁸².

İbn Kayyim *Bedâi'u'l-Fevaid* isimli kitabında, rubâ'î fiillerden bahsettiği bölümde, Arapların bir şeyin mânâsındaki tekrarın anlaşılması için lafzında da tekrarın yaptıklarını söylerken Kur'ân'dan ﴿فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْعَاوُونَ﴾ “*Oraya (cehenneme) onlar ve azgınlar atılırlar*”²⁸³ ayetini zikretmiş, ك fiili yüz üstü atmak mânâsında olduğundan ككب fiili atma fiilinin tekrar tekrar yapıldığına delâlet ettiğini söylemiştir²⁸⁴.

es-Süheylî, *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv* isimli kitabında, muzari fiili kısmında, lafızların mânâları andırdığından bahsetmekte, mânâların lafızların ruhu olduğunu söylemektedir. Akıllı olan, hissi ve tabiatı ile lafzın mânâsını anlayabilir. Örneğin, ن olumsuzluk edatında ses uzadığından, mânâsındaki olumsuzluğun da süre olarak uzadığını, ن olumsuzluk edatında ise ses kesildiğinden, mânâsındaki olumsuzluğun da kısa süreli olduğunu söylemiştir²⁸⁵.

Bu iki edatın ses delâlet farkını Kur'ân'dan verdiği örnekle şöyle

²⁸¹ Meryem, 19/83.

²⁸² İbn Cinnî, 2003, II, 148.

²⁸³ Şuara, 26/94.

²⁸⁴ İbn Kayyim el-Cevzi, *Bedâi'u'l-Fevaid*, (thk.: Ali M. Umran), Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, ts., C. II, s. 251.

²⁸⁵ Ebu'l-Kasım Abdurrahman es-Süheylî, *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 101.

açıklamaktadır:

﴿إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا﴾

“Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım)! Ama onlar, ölümü asla temenni etmezler²⁸⁶.”

Bu ayette şart edatından sonra gelen fiil, umum ifade ettiğinden şartın cevabında umum ifade eden لا edatı gelmiştir.

﴿إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا﴾

“Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım), de. Onlar hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir²⁸⁷.”

Ancak bu ayette şart edatından sonra nakıs fiil olan كان geldiğinden, şartın cevabında da uygun şekilde ل edatı gelmiştir²⁸⁸.

Modern döneme geldiğinde, Kur'ân'da seslerin delâleti konusunda daha belirgin çalışmalar yapan âlimler çıkmıştır. Bunlar arasında er-Râfî (1881-1937), Seyyit Kutup (1906-1967), Abdulhamid el-Hindâvi, Hâlid Kâsım Benî Dûmî, Mâcid en-Neccâr, Muhammed Hüseyin Ali es-Sağîr, Ahmed Ebu Zeyd gibi isimlere ait kitaplar²⁸⁹ ve de akademik pek çok makale sayılabilir²⁹⁰.

²⁸⁶ Cum'a, 62/7.

²⁸⁷ Bakara, 2/95.

²⁸⁸ es-Süheyli, 1992, 101.

²⁸⁹ Bkz. Mustafa Sadık er-Râfî, *Î'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, 8. baskı, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 2005; Seyyit Kutup, *et-Tasviru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, 17. baskı, Daru's-Şurûk, Kahire, 2004; Abdulhamid el-Hindâvî, *el-Î'câzu's-Savti fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru's-Sikâfiyye, Kahire, 2004; Hâlid Kâsım Benî Dûmî, *Delâlatü'z-Zâhireti's-Savtiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs, Ummân, 2007; Neccâr, 2007; Muhammed Hüseyin Ali es-Sağîr, *es-Savtu'l-Luğavi fi'l-Kur'ân*, Daru'l-Muverrihi'l-Arabi, Lübnan, 2000; Ahmed Ebu Zeyd, *et-Tenâsubu'l-Beyâni fi'l-Kur'ân*, Matbaatu'n-Necâhi'l-Cedide, Rabat, 1990.

²⁹⁰ Örneğin Bkz. İsa Müttekizâde, Kava Hudarî, *Delâletü'l-Asvât fi'l-Kur'ân (Sûratu'n-Necm ve'l-Kamer Nemûzecen)*, Mecelletu Âfâki'l-Hadârati'l-İslamiyye, S. 2, (Nisan 2013); Necib Ali Abdullah es-Sevdî, *ed-Delâletü'l-Îhâiyye li-Sıfati's-Savti fi'l-Kur'ân*, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-İctimâiyye, S. 36, (Mart 2013); Hafız Kûzî Abdu'l-Ali, Halid Tefvik Muzil, *Delâletü'l-Ceras ve'l-İka' fi'l-Müfredeti'l-Kur'âniyye*, Mecelletu Kulliyeti'l-Fıkh, S. 11, (Kasım 2010); Said Amir, *ed-Delâletü's-Savtiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim-et-Tecelliyât ve'l-Musteveyât*, el-Mumârasâtu'l-Luğaviyye, 2014, C. V., S. 29.

2.2. Kur'ânı Kerim'in Delâlet Yönüyle Ses Özellikleri

Kur'ân'ın nazmı ile Arapların kullandıkları lafızlar, harfler, terkipler ve üslup aynı olduğu halde harflerinin uyumu, ifadelerinin zarafeti, üslubunun hoşluğu, ayetlerinin tınısı vb. sessel özellikleriyle döneminde zirve olmuş, Arapları benzerini söylemekten ve yazmaktan aciz bırakmıştır²⁹¹.

Kur'ân Araplara okunduğunda, kelimelerdeki harfler, cümlelerdeki kelimeler kulaklarına harika bir melodi gibi gelmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'la ilk tanışmaları harflerin sesleri ve kelimelerdeki ahenkle olmuş ve bu sestən çok etkilenmişlerdir. Hatta Hz. Ömer'in sert karakteri Kur'ân'ın ayetleri ile yumuşamıştır²⁹². Kur'ân'ın bu sessel tesirini anlayabilmek için delâlet yönüyle ses özelliklerine bakmak gerekir. Bu özellikler; lafız tercihleri ve tekrarlardır.

2.2.1. Lafız Tercihleri

Kur'ân'da tercih edilen kelimelerin ses delâleti açısından önemli bir yeri vardır. İyi bir gözle incelendiğinde Kur'ân'da kelimelerin rastgele kullanılmadığı görülmektedir. Bir mânâ birçok lafızla ifade edilebilecek iken Kur'ân'da çoğunlukla, mânâyaya uygun sesler içeren lafızlar seçildiği fark edilmektedir²⁹³.

Kur'ân'da, kelime tercihlerindeki özellikler birkaç maddede sıralanabilir:

- Güçlü ve mufahham mânâlar için güçlü ve mufahham seslerden oluşan lafız, zayıf ve murakkak mânâlar için zayıf ve murakkak seslerden oluşan lafızlar görülmekte; bu durum, mânâyı en belîğ şekilde yansıtmaktadır²⁹⁴. Kur'ân'da tehdit, korkutma makamında sert ve güçlü sesler; müjde, teşvik makamında yumuşak ve ince sesler; teşrî makamında sakin ve durgun sesler bulunmaktadır²⁹⁵.

Örnek:

﴿ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ﴾

²⁹¹ Menna' b. Hafîl el-Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, 3. baskı, Mektebetu'l-Maarif, Kahire, 2000, s. 274.

²⁹² Râfîf, 2005, 212-213.

²⁹³ Neccâr, 2007, 349

²⁹⁴ Bkz. Lebîb es-Saîd, *el-Mushafu'l-Murattel*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, Kahire, 1967, s. 326; Yahyâ b. Hamza, *ed-Dırâz li Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'caz*, Mektebetu'l-Unsuriyye, Beyrut, 2002, C. III, s. 80.

²⁹⁵ Abdulazim İbrahim Muhammed el-Mut'inî, *Hasâisu't-Ta'bîru'l-Kur'ânî ve Simâtuhu'l-Belâğıyye*, Mektebetu'l-Vehbe, Kahire, 1992, C. I, s. 266.

“Sûr'a üflenince, göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir²⁹⁶.”

Ayetin mânâsındaki ağır senaryo lafızlara da yansımakta, okuyan kişiye o havayı yaşatmaktadır²⁹⁷. Söz konusu mânânın yerleşmesinde خ, ص, ق gibi güçlü sesler içeren lafızların seçilmesi etkili olduğu söylenebilir.

- Kur'ân'da, mânâsında bulunan bir hareketi, ses ya da niteliği sesleri ile yansıtan lafızların tercih edildiği görülmektedir. Edebi sanatlardan olan yansıma, tabiattaki seslerin harfler halinde aksetmesi, sesin kelime kalıbına dökülmesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu sanata oldukça fazla yer ayrılmıştır. Kur'ân, lâfza, ifade ve manâ ile beraber derin bir ses, yüce bir musikî vermiştir. Bu yönüyle Kur'ân kelimeleri, daha iyisi bulunamayacak şekilde seçilmiştir²⁹⁸.

Örnek:

Kur'ân'da, taşların çatlayıp içlerinden suların akışı يَشَقُّقُ *parçalanır*²⁹⁹ ifadesiyle şakırtı nağmesi içinde duyulur. Fısıltı ve şakırtısı ile hâdisе gözümüzün önüne getirilir³⁰⁰. ﴿ وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً نَّجَاحًا ﴾ “Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik³⁰¹.” ayetinde نَجَاحٌ lafzı ile dolu bulutlardan bir anda, bol miktarda yağın yağmurun yağış biçimi yansımaktadır³⁰².

- Kur'ân'da bazen, dile ağır gelen, telaffuzu zor olduğu düşünülen lafızların tercihi ile kastedilen mânânın yansıtıldığı görülmektedir³⁰³.

Örnek:

﴿ أَنْزَلْنَاهُ كُؤُوهَا ﴾ “Biz sizi ona zorlayacak mıyız?³⁰⁴” lafzı, hareketleri, telaffuz zorluğu, bir fiilin iki bitişik mefûl alması gibi lafzî zorluklar içermekte; mânâsındaki zorluğu en iyi şekilde yansıtmaktadır³⁰⁵.

²⁹⁶ Zümer, 39/681.

²⁹⁷ Mustafa Müslim, *Mebâhis fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Dımeşk, 2005, s. 147.

²⁹⁸ Mustafa Yıldırım, *Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine*, İstem Dergisi, S. 16, 2010, s. 164.

²⁹⁹ Bakara, 2/74.

³⁰⁰ Yıldırım, 2010, 164.

³⁰¹ Nebe, 78/14.

³⁰² Abdu'l-Hak b. Temmâm b. Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, C. V, s. 424.

³⁰³ Râfiî, 2005, 158.

³⁰⁴ Hûd, 11/28.

³⁰⁵ Râfiî, 2005, 158; Abdusselam Ahmed er-Râğıb, *Vazıfetu's-Sûrati'l-Fenniyye fi'l-Kur'ân*,

- Kur’ân’ın lafız tercihlerinden birisi de dil kurallarına aykırı (العدول الصوتي) olduğu görülen lafızlardır. Aykırılık bazen hareke ya da harf değişikliği ile olabilirken bazen de hareke ya da harfin eklenip hazfi ile de olur³⁰⁶.

Örnek:

﴿ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴾ “(Her şeyi karanlığı ile) örttüğü an geceye³⁰⁷” ayetinde يَسْرِ lafzından ي harfi hazfedilerek; gecenin çabucak karardığı mânâsı muhataplara hissettirilmiş ve ayetin son ses uyumu sağlanmıştır. Ancak buna karşılık ﴿ مَا أَغْنَىٰ عَنِّي سُلْطَانِي ﴾ “Malım bana hiç fayda sağlamadı; Saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti.³⁰⁸” ayetlerinde ise مَالِي سُلْطَانِي lafızlarının sonuna hâ-i sekt ilave ederek kıyâmet günü, insanın derinden gelen pişmanlık duygusu yansıtılmış ve de diğer ayetlerle olan son ses uyumu sağlanmıştır³⁰⁹.

- Kur’ân’da süreklilik ve tekrar mânâsı içeren lafızlar için hecelerinde ya da hareketlerindeki tekrar olan lafızlar tercih edildiği görülmektedir³¹⁰.

Örnek:

Heceleri tekrar eden صَرَصَرَ (Hakka, 69/6), *şiddetli rüzgar*, الْوَسْوَاسِ (Nas, 114/5) *vesvese veren*, سَلْسَبِيلًا (İnsan, 76/18) *Selsebil, cennette bir pınar adı*, كُنُكِيُوا (Şuara, 26/94) *tepetaklak (cehenneme) atılırlar* gibi lafızların vezinleri tekrarlayan hecelerden oluşmaktadır ve mânâlarında da süreklilik ve tekrar bulunmaktadır³¹¹.

2.2.2. Tekrarlar

Günlük konuşmada yapılan tekrarlar, konuşmada zorlanma ve endişe hissi verirken, bilinçli ve arka planında edebi bir mânâ içerdiği zaman sanat haline dönüşür. Kur’ân’da çok sık tekrarlar bulunmaktadır. Bu tekrarların biçimlerini ve

Fussilet li’l-Dirâsât ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Haleb, 2001, s. 391.

³⁰⁶ Defa Belkâsım, *Nemûzec mine’l-İ’câzi’s-Savtî fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mecelletu Kulliyeti’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye (Muhammed Haydar Üni.), S. 5, 2009, s. 11.

³⁰⁷ Fecr, 89/4

³⁰⁸ Hakka, 69/28-29

³⁰⁹ Defa Belkâsım, *Nemûzec mine’l-İ’câzi’s-Savtî fi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mecelletu Kulliyeti’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye (Muhammed Haydar Üni.), S. 5, 2009, ss. 11-12.

³¹⁰ Abdurrahman b. Hasen Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu’l-Arabiyye*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk, 1996, C. II, s. 523; İbn Cinnî, 2003, II, 153.

³¹¹ Meydânî, 1996, II, 253.

boyutlarının izahını müfessir ve belâgat âlimleri izah etmişlerdir³¹². Seslerin delâleti noktasında ise fasılalardaki tekrarlardan söz edilebilir.

Fâsıla, iki kelamı birbirinden ayıran söz demektir. Ayet sonları, sonraki kelamla ayrıldığından birer fâsıladır. Kelamı güzelleştirme görevinin yanı sıra³¹³ fâsılanın tekrarı, bir mânâyâ delâlet amacı da taşıyabilir. Seyyit Kutup'a göre Kur'ân'da fâsılaların, her siyâkta bir görevi olup, anlatılan durumların ve sahnelerin çeşitliliğine göre çeşitlenmektedir³¹⁴.

2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Seslerin Delâleti

Kur'ân'ın delâlet yönüyle sessel özelliklerine değinildikten sonra bu başlık altında, Kur'ân'daki harf, med harfi, harekeler ile vurgu, tonlama, tempo, durak, ritim gibi parçalarüstü seslerin delâletinden bahsedilecektir. Kur'ân'ın her bir harfinin altında yatan, kalpleri titreten sırlar bulunmaktadır³¹⁵. Kur'ân'da bir lafız seçilmiş ise o lafız, mânâsına sesleri ile delâlet etmektedir. Bu olgu Kur'ân'daki uyumun (التناسق) bir parçasıdır³¹⁶.

2.3.1. Kur'ân'da Harflerin mânâyâ Delâleti

Kur'ân'da lafızların içerdiği harflerin, kastedilen mânâyâ delâlette sahip olduğu önemli görevler vardır. mânâyâ delâlet görevi olan harfin kaldırılması ya da değiştirilmesi murad edilen mânânın bozulmasına neden olur³¹⁷. Kur'ân'ın lugavî i'câzını araştıran âlimler, belâgat kitaplarında ظل ve جرس başlığında; Kur'ân'da murad edilen mânâyâ en iyi şekilde delâlet eden sesler kullanıldığını dile getirmişlerdir³¹⁸. Bu olguyu bazı örneklerle açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin, استلخ *styrilmak*, *derisini soymak*³¹⁹ kelimesindeki خ sesi fiildeki zorluğa

³¹² Bkz. Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* (thk.: İbrahim Şemsettin), 2. baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2007, ss. 148-159; İzzeddin Ali es-Seyyid, *et-Tekriru beyne'l-Müsiri ve't-Te'sir*, 2. baskı, Alemu'l-Kutub, 1986; Erdoğan Baş, *Kur'ân üslubunda Lafzî Tekrarlar* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

³¹³ Kattân, 2000, 153.

³¹⁴ Seyyit Kutup, 2005, 87.

³¹⁵ Neccâr, 2007, 286.

³¹⁶ Mut'inî, 1992, I, 262.

³¹⁷ Memduh İbrahim Mahmud Muhammed, *el-Mufradetu'l-Kur'âniyye beyne İbdai'l-Lafzî ve İbda'i'l-Ma'na*, Mecelletu Kulliyeti'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Üsyût, C. XXXV, S. 1, 2016, s. 447.

³¹⁸ Bkz. el-Mut'inî, 1992, I, 262.

³¹⁹ Araf, 7/175.

yansıtmaktadır³²⁰. *عَاشِيَةً kuşatacak bir azap*³²¹ kelimesi ش sesi içerdiği tefeşsi sıfatıyla, azabın yayılacağına delâlet etmektedir³²².

Kur'ân'daki ayetlerde bazı seslerin tekrarı ile ayetin genelinde istenilen mânâyâ delâlet sağlanmaktadır. Örneğin, sûrelerdeki fâsılalarda bazı seslerin tekrarı muayyen bir mânâyâ delâlet edebilir³²³. Şems sûresinde ayetlerin tamamı ها fasılası ile bitmektedir. ه sesi, mehmûs ve ihtikâkî bir harftir. Bu sûrede 15 defa tekrarlanarak ayetlerin siyâkına uygun bir delâlet oluşturulmuştur. Şems sûresinde, insan nefsinin yaptığı kötülüklerden ve karşılığında görülen cezalardan bahsetmekte; ها sesindeki keder, pişmanlık ve ümitsizlik mânâsı da ayetlere de yansımaktadır³²⁴.

Benzer biçimde, Nâs sûresinde, insanın vesvese veren şeytandan Allah'a sığınması istenmiştir. Sûrenin fâsıllarında tekrar eden س sesi, şeytanın vesvesesinin ve insanı aldatışının gizli olduğuna delâlet etmektedir. Zira س sesi mehmûs, ihtikâkî ve safir sıfatına sahip bir ses olduğundan fısıldama ve vesvese mânâsına en uygun seslerdendir. Fâsıla sonlarında ve sûre içerisinde (وسواس, ناس), (حناس) bu sesin sıkça geçmesi söz konusu gizlilik mânâsını en güzel şekilde yansıtmaktadır³²⁵.

Felâk sûresinde, Nâs sûresinin aksi bir durum söz konusudur. Sûrede insanı korkutan, karşı koymak için güçlü bir iman, bilgi ve bedeni kuvvet isteyen şer kuvvetlerinden Allah'a sığınılması istenmektedir. Fâsıla sonlarında (خلق, فلق), (حسد, عقد, وقب) kuvvetli seslerin olması, bu mânâyı destekleyen ve ruha etki eden bir olgu olduğu söylenebilir³²⁶.

2.3.2. Kur'ân'da Hareke ve Med Harflerinin mânâyâ Delâleti

Kur'ân'da hareke ve med harflerinin kullanımı, Kur'ân i'câzının ve sessel

³²⁰ Mut'înî, 1992, I, 259.

³²¹ Yusuf, 12/107.

³²² Ferâkıs Muhammed, 2017, 46.

³²³ Belkâsım, 2009, 29.

³²⁴ Belkâsım, 2009, 25.

³²⁵ Sehîr Kâzım Hasan, *el-Fâsılatu fî Surateyi'l-Felak ve'n-Nâs*, Mecelletu Âdâbi'l-Basra, S. 45, 2008, s. 140; Seyyit Kutup, 2005, 94.

³²⁶ S. Hasan, 2008, 140.

delâletinin bir parçasıdır. Kur’ân’da murad edilen mânâ, en iyi hareke ve med harfleri ile ifade edilmiş; şedde, bir sessel delâlet aracı olarak kullanılmış, kimi zaman idgâm yapılırken, kimi zaman idgâm terk edilmiş; bazen de dilbilgisi kurallarının dışında olduğu düşünülen lafızlarla, ayetler siyâka uygun şekilde getirilmiştir.

Şeddenin kastedilen mânâyâ delâletine örnek olarak ﴿يَوْمَ يُدْعُونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعَا﴾³²⁷ “Cehennem ateşine itilip atılacakları gün³²⁷” ayeti verilebilir. Bir yere atılan kişinin istemsizce çıkardığı sesi (ع) çağrıştıran يُدْعُونَ ve دَعَا lafızlarındaki şedde, yapılan işin kabalığına ve zorbalığına delâlet etmektedir³²⁸.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنَاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ﴾

“Ey iman edenler! Size ne oluyor da Allah yolunda savaşın dendiğinde, yere yapışıp kalıyorsunuz³²⁹.”

﴿أَنَاقَلْتُمْ﴾ lafzı tefâ’ul babından gelmiş, تنافل’nin ت’sı ت’ye çevrilerek şeddelenmiştir. Şeddenin dile olan ağırlığının, mânâyâ da yansıdığı görülmektedir³³⁰.

﴿وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ﴾

“Kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır³³¹.”

﴿يَصَّعَّدُ﴾ lafzının aslı يَصَّعَّد’dür. Kelimenin çift şeddeli oluşu telaffuzundaki zorlukla ve hareke sesleriyle, göğe çıkacak kadar daralma mânâsına, tek şeddeden daha iyi delâlet sağlamakta, mânâyı daha beliğ yansıtmaktadır³³².

Şedde ile şeddesiz kullanımın, mânâyâ delâlet açısından farkına Kur’ân’dan başka bir örnek, ﴿وَمَنْ يُشَاقَّ اللَّهَ﴾³³³ “Kim Allah’a karşı gelirse...”³³³ ve

³²⁷ Tur, 52/13.

³²⁸ Seyyit Kutup, 2005, 95.

³²⁹ Tevbe, 9/38.

³³⁰ Neccâr, 2007, 508.

³³¹ Enam, 6 /125.

³³² En-Neccâr, 2007, 514.

³³³ Haşr, 59/4.

﴿ وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ﴾ “Kim Resule karşı gelirse...”³³⁴ ayetleridir. Birinci ayette idgâm uygulanırken, ikincisinde idgâmın çözüldüğü görülmektedir. İlk ayette, Yahudilerin, Medine’de Allah’a ve resülüne karşı, izhar edemedikleri, gizli bir düşmanlık ve karşı gelme durumu söz konusudur. ؤ harfinin idgâm edilerek, idgâmdaki gizlenme mânâsının yansıtılması bu mânâyâ delâleti pekiştirmektedir. İkinci ayetin siyâkında ise, Yahudilerin gizledikleri düşmanlıklarını açığa vurmaları, resule aleni şekilde karşı gelmeleri söz konusu olduğundan, idgâmın çözümlenmesi, açıklık mânâsına delâlet için daha münasıptir³³⁵.

﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾

“Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir”³³⁶.

Bu ayet harekenin ses delâletine örnek olarak verilebilir. Ayette عَلَيْهِ lafzındaki zamirin kurala göre, önceki “ya” harfine uyumlu olarak kesra gelmesi gerekirken dammeli gelmiştir. Burada dilbilgisi kuralına aykırılık gerekçesi olarak ayetin nüzul sebebi gösterilmiştir. Zira bu ayet, Hudeybiye Anlaşması’nda müminlerin Hz. Peygamber’e yaptıkları bey’atten bahsetmektedir. Bu anlaşmanın önemine, ağırlığına ve büyüklüğüne uygun olması için عليه’deki zamir, en kuvvetli ve en ağır hareke olan damme ile harekelenmesi murad edilen mânâyâ daha münasip olduğu anlaşılmaktadır³³⁷.

Hareke seslerinin delâletine başka bir örnek رُسُل kelimesidir. En ağır hareke olan damme kelimedede tekrarlamıştır. Arap dilindeki tahfif olgusuna zıt olan bu kelimenin kullanıldığı yerlere bakıldığında damme harekesinin bir ifade değeri olduğu görülmektedir. Bu kelimenin geçtiği siyâklarda, resullerin gönderildikleri kavimler tarafından şiddet ve zorbalığa maruz kalmaları ve çağrılarına kulak asılmaması gibi şiddet ve zorluk ifade eden durumlardan bahsedildiği görülmektedir. Bu nedenle رسل lafzının da zorluk içeren damme harekesi ile bu

³³⁴ Nisa, 4/115.

³³⁵ Ousama Ekhtiar, *İdgamın Ses Selaletinde Rolü*, FÜİFD, C. XXII, S. 2, 2017, ss. 6-7.

³³⁶ Fetih, 48/10.

³³⁷ Neccâr, 2007, 378.

mânâyâ delâleti uygun hale gelmektedir³³⁸.

Harekelerin delâletine dair Kur'ân'da حياة kelimesinin kullanımı örnek verilebilir.

﴿ وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا هُتُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴾

“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi³³⁹.”

Ayette dünya hayatı için حياة lafzı kullanılırken, ahiret için حيوان lafzı kullanılmıştır. حيوان kalıbında peşpeşe tekrar eden fetha hareketleri, süreklilik mânâsına uygun delâleti sağlamaktadır³⁴⁰.

Med harflerinin Kur'ân'daki kullanımı da delâlette önem taşımaktadır. Tazim, yalvarış, şiddet, üzüntü gibi mânâlar ifade eden siyâklara uygun med harfleri kullanılmıştır. Bakara sûresinin son iki ayetinde tazarru ve dua makamına uygun olarak elif med harfi 80'den fazla kez tekrar etmektedir³⁴¹.

Kur'ân'da kıyâmeti ifade eden الحاقة, الصاحا, الطامة gibi kelimelerde, med harfi ve sonrasında gelen şedde, şiddetli ve baskılı telaffuzu ile kıyâmetin büyüklüğüne ve şiddetine delâlet etmektedir³⁴².

2.3.3. Kur'ân'da Vurgu

Kur'ân okuyuşu esnasında, bazı lafızlarda mânâ gözetilerek vurgu yapılması delâlet açısından önemlidir. Bir hece diğer bir heceden bir lafız diğerinden, vurgulu söylenmektedir. Örneğin Kur'ân'da geçen نَارُ, بِأَسْ kelimelerinde ilk hecelerde, مستقر, نستعين kelimelerinde son hecelerde vurgu vardır. Cümlede ise bir kelime diğerlerinden daha vurgulu söylenmektedir. Örneğin,

﴿ إِنَّ الْعُقُوتَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴾

“Bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli

³³⁸ Memdûh Muhammed, 2016, 465.

³³⁹ Ankebut, 29/64.

³⁴⁰ Memdûh Muhammed, 2016, 466.

³⁴¹ Neccâr, 2007, 411.

³⁴² Sağır, 2000, 170.

olduğunu önceden anlayabilselerdi³⁴³.”

﴿ هَلْ تُؤْتُونَ الْكُفَّارَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴾

“Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı³⁴⁴?”

Bu iki ayette اَلْمُؤَدَّة ve هَلْ lafızlarına vurgu yapılarak söylenmekte ve mânâyâ delâlet pekiştirilmektedir³⁴⁵.

Vurgunun önemi kadar vurgunun abartılması veya ihmal edilmesi ya da yanlış yerde yapılması mânânın bozulmasına sebep olabilmektedir.

﴿ فَسَقَىٰ هُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظِّلِّ ﴾

“Bunun üzerine Musa, onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi³⁴⁶.”

Bu ayette فَسَقَى lafzının ilk harfine vurgu yapılması durumunda kelimenin فسق (kötülük) kökünden olduğu zannedilir. Hâlbuki fiilin kökü سقى olduğundan ikinci harfe vurgu yapılmalıdır. Benzer durum فقست lafzında da geçerlidir. İlk harfe vurgu yapıldığında فسس kökünden olduğu anlaşılmaktadır³⁴⁷.

2.3.4. Kur’ân’da Tonlama

Kur’ân’da tonlamanın mânâyâ delâletteki görevi önemlidir. Yapılan tonlamayla, soru edatı olan cümle haber cümlesine dönüşebilir. Bazen de soru edatı olmadığı halde, yapılan tonlamayla soru mânâsına delâlet sağlanabilir.

﴿ قَالَ إِنِّي جَاعِلٌ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا بِنَأْلِ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴾

“Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. "Soyumdan da dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu³⁴⁸.”

Örneğin bu ayette, وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ kısmının soru olduğu ancak okuyuştaki yapılan soru namesi ile anlaşılır.

³⁴³ Bakara, 2/165.

³⁴⁴ Mutaffifin, 83/36.

³⁴⁵ Kaya, 2011, 85.

³⁴⁶ Kasas, 28/24.

³⁴⁷ Neccâr, 2007, 222.

³⁴⁸ Bakara, 2/124.

﴿ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا ﴾

“İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi³⁴⁹?”

Bu ayette ise soru edatı soru anlamına delâlet etmez. Zira هَلْ edatı قد mânâsında olup takrir mânâsı ifade etmektedir. Ayetteki *geçmedi mi* ifadesi *elbette geçti* mânâsındadır. Bu nedenle de هل lafzı soru tonlamasıyla söylenmemelidir³⁵⁰.

Kur’ân’da tonlamaya dikkat edilmediği takdirde mânânın nasıl fesada uğrayacağına örnek olarak şu ayet verilebilir:

﴿ فَلَمَّا أَنزَلْنَا مُوْتَقِنًا مِّن لَّدُنَّا مَا تَقُولُ وَكَيْلًا ﴾

“Ona güvencelerini verdiklerinde, “Allah söylediklerimize vekildir” dedi³⁵¹.”

Bu ayette sözü söyleyen Hz. Yakup’tur. Ancak tonlamasız, dikkatsiz bir okuyuşla *Allah bizim dediklerimize vekildir dedi* şeklinde bir mânâyâ da delâlet edebilir. Neseî bu ayetin tefsirinde “burada bazıları “الله Allah” lafzı ile “قال söyledi” arasını sekte ile ayırmaktadır. Ancak bu söz eylemi ile söylenen şey arasını ayırdığından caiz değildir. Burada evla olan Allah lafzı üzerinde yüksek bir tonlama ile sesi yükseltmektedir” diyerek Kur’ân’da tonlama olgusundan bahsetmiştir³⁵².

2.3.5. Kur’ân’da Tempo

Kıraat âlimleri, Kur’ân tilavetlerinde tempolu okuyuşu kullanmışlardır. Tahkîk, tedvir, hadr, tedvir, tertîl, zemzeme, tatrîb, terkîs, tahzîn, ter‘id, harekede yapılan revm, işmâm, ihtilâs, med gibi unsurlar tempo ile alakalı terimler olup Kur’ân seslendirmelerinde bunlara dikkat etmişlerdir³⁵³.

Kur’ân’da tempoya örnek olarak Hz. Yâkup’un durumunu anlatan şu ayet

³⁴⁹ İnsan, 76/1.

³⁵⁰ Neccâr, 2007, 230.

³⁵¹ Yusuf, 12/66.

³⁵² Ğanim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtu’s-Savtiyye ‘inde Ulemâi-t-Tecvîd*, 2. Baskı, Dâr Ammâr, Umman, 2003, s. 479.

³⁵³ Kaya, 2011, 88.

verilebilir:

﴿ وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَإِبيضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴾

“Onlardan yüz çevirdi ve “Vah! Yûsuf’a vah!” dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu³⁵⁴.”

Bu ayette *وتولي*, *ياأسفَى*, *كظِيمٌ* ifadelerinde, sırasıyla meddi tabii, meddi munfasıl ve meddi arız bulunmaktadır. Medler, sözün ağır ağır, hüznünlü bir ses tonuyla söylendiğini göstermekte; hüznün derinliğini ve uzun zamandır var olduğunu yansıtmaktadır. Cümledeki parçalar arası geçiş hızının düşük olması, verilmek istenen anlamı ve duygusal atmosferi aksettirmektedir. Görülüyor ki bu hissi boyuta uygun geçiş için okuyuş hızı düşük kelimeler seçilmiştir³⁵⁵.

Kur’ân’da bunun aksi hızlı geçişli, olayın çabucak olup biteceğini çağrıştıran örnekler de bulunmaktadır.

﴿ افترزت الساعة وأنشق القمر وإن يروا آية يُعرضوا ويُقولوا سحرٌ مُستمرٌ وكذبوا وأتبعوا أهواءهم وكلٌ أمرٌ مُستقرٌ ﴾

“Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler. Peygamberi yalanladılar, nefislerinin arzularına uydular. Hâlbuki her iş, (Allah nasıl takdir ettiyse öylece) gerçekleşecek (değişmeyecek)tir³⁵⁶.”

Ayette kıyâmetin hızlı gelişen sahnelerini hissetmek mümkündür. Ayetlerin peş peşe, ses uzatımı olmadan gelmesi, olayların birbirini kovaladığını ve kıyâmetin süratle yaklaştığını yansıtmaktadır³⁵⁷.

2.3.6. Kur’ân’da Durak

Kur’ân’da durak bilgisi, ayetlerin mânâsının anlaşılmasını ve ortaya çıkabilecek mânâ problemlerinden kaçınmayı sağlar³⁵⁸. Kıraat ilmine göre Kur’ân’da tam muhtâr, kâfi caiz, hasen mefhûm, kabîh metrûk olmak üzere dört çeşit vakıf bulunmaktadır. Duruş şekli açısından ise ihtiyarî, ızdırârî, intizârî, ihtibârî şeklinde dört çeşit vakıf vardır. Vakfın iyi ya da kötü oluşu, mânâyâ

³⁵⁴ Yusuf,12/84.

³⁵⁵ Kaya, 2011, 87.

³⁵⁶ Kamer, 54/1-3.

³⁵⁷ Kaya, 2011, 88.

³⁵⁸ Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘Ulûmi’l- Kur’ân*, (thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1972, C. I, s. 242.

delâlet açınsındandır. Murad edilen mânâyı ifade eden tam bir cümleinin, sonunda durmak iyi iken mânâyı bozan ya da mânâ tamamlanmadan önce yapılan vakıflar, kötü kabul edilmektedir³⁵⁹.

Ayetlerde hatalı yapılan durağın mânâyâ delâleti değıştirdiğine örnek olarak ﴿ وَلَا يَجْزِيكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴾ “Onların (inkârcıların) sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün güç Allah’ındır³⁶⁰” ayeti gösterilebilir. Bu ayette قَوْلُهُمْ kelimesinden sonra durulmadığı takdirde mânâ “Onların, “bütün güç Allah’ındır” sözü seni üzmesin” şeklinde olur ki bu kastedilen mânâdan uzaktır³⁶¹.

Benzer bir örnek olarak ﴿ تُوْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ ﴾ “Allah’a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edesiniz, ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah’ı tesbih edesiniz diye (Peygamber’i gönderdik.)³⁶²” ayeti verilebilir. تُوَقِّرُوهُ kelimesinden sonra durak olmadığı takdirde peygamberi tesbih edesiniz diye mânâsı anlaşılır. Hâlbuki وَتُسَبِّحُوهُ kelimesindeki zamir peygambere değil Allah’a aittir.

Bazen de ayette yanlış yerde durulması kastedilen mânâyı ihlal edebilir. ﴿ لَا الصَّلَاةَ سَكَرَى ﴾ “Sarhoşken namaza yaklaşmayın³⁶³” ayetinde الصَّلَاةَ kelimesinden sonra durulduğu takdirde “namaza yaklaşmayın, siz sarhoşsunuz” şeklinde yanlış algılamaya müsait bir mânâ çıkar³⁶⁴.

2.3.7. Kur’ân’da Ritim

Kur’ân’da çeşitli yönleriyle müzikal bir ritim olduğu ve genel duruma uyum sağladığı bir gerçektir³⁶⁵. Bir ayette ya da sûre bütünündeki ritim belli bir manzarayı göz önüne getirir veya ilgili mânâ aksettirir. Örneğin Hz. Nuh kıssasında suların yükselmesi ile oluşan korkutucu vaziyet aşağıdaki ayetin seslerinin ritminden anlaşılmalıdır:

³⁵⁹ Bkz. Bouarbi Abdulkadir, *el-Vakfu ve'l-İbtida'u fi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Yüksek Lisans Tezi), Belkayed Üni. Ar. dili ve Ed. Bl., Rabat, 2016; Kaya, 2011, 79.

³⁶⁰ Yunus, 10/65.

³⁶¹ Kaya, 2011, 79.

³⁶² Feth, 48/9.

³⁶³ Bakara, 2/43.

³⁶⁴ Kaya, 2011, 80.

³⁶⁵ Seyyit Kutup, 2005, 101.

﴿وَهِيَ تَجْرِي بِمِمَّ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ قَالَ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ
جِبِلَّ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ﴾

“Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: Yavrucuğum! (Sen de) bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma! diye seslendi. Oğlu: Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım, dedi. (Nuh): "Bugün Allah'ın emrinden (azabından), merhamet sahibi Allah'tan başka koruyacak kimse yoktur" dedi. Aralarına dalga girdi, böylece o da boğulanlardan oldu³⁶⁶.”

Bu ayetteki inişli çıkışlı musiki, tekrar eden med harfleri dalgalı, sallanıp duran korkutucu bir deniz sahnesini çağrıştırmaktadır.³⁶⁷

Benzer bir örnek olarak Âdiyât sûresi içerdiği mânâyâ göre üç farklı ritme sahiptir.

﴿وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُعِيرَاتِ صُبْحًا فَأَنْزَرَ بِهِ نَعْمًا فَوْسَطْنِ بِهِ جَمْعًا﴾

“Soluk soLuga süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki³⁶⁸...”

Bu ayetler, bir atlı grubun düşmana karşı giriştiği savaştan bahsetmektedir. Ayetler ritmik olarak, kısa ve seri, tamamı fiil cümlesi, fasılalar ise kısa med ile bitmektedir. Ayetlerin ritmi, mânâdaki serilik ve harekete uyumludur.

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَلِكٍ لَّشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾

“İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür. Hiç şüphesiz buna kendisi de şahittir. Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır³⁶⁹.”

Devamındaki bu ayetlerde ise, sûrenin insanın gafletini, mala sevgisini, nankörlüğünü yüzüne vuran kısmıdır. Ayetler isim cümlesi, fasılalar medli “dâl” harfi ile bitmektedir. Ayetlerde bulunan ritim ile mânâdaki takrir ve ifadelerin

³⁶⁶ Hud, 11/42.

³⁶⁷ Neccâr, 2007, 574.

³⁶⁸ Âdiyât, 100/1-5.

³⁶⁹ Âdiyât, 100/6-8.

sabitliği uyumludur.

﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ خَبِيرٌ﴾

“Acaba o bilmiyor mu ki, kabirlerde bulunanlar çıkarıldığı ve kalplerdeki ortaya konulduğu zaman, işte o gün onların Rabbi kendilerinin her hâinden mutlaka haberdardır³⁷⁰.”

Sûrenin son kısmı ise insanın ölümden sonraki durumunu ve onu bekleyenleri anlatmaktadır. İki fiil cümlesinden sonra isim cümlesi takip etmiş, fasılalar medli “râ” harfi ile bitmiştir. Bu ayetlerde de uzayan ve sakin ritim mânâdaki sabitlikle ve kesinlikle örtüşmektedir. Görüldüğü üzere sûrenin üç bölümü de kendine has, belli bir düzen ve ahenk içerisinde ritim ve mânâ birlikteliğine sahiptir³⁷¹.

2.4. Cennet ve Cehennem Lafızlarında Seslerin Delâleti

Cennet ödül, rahatlık, nimet mekânı, cehennem ise ceza, azap, sıkıntı mekânı olduğu Kur’ân’da ifade edilmektedir³⁷². Bu başlıkta cennet ve cehennem lafızlarında seslerin delâleti ele alınacaktır. Bu ifade ile Kur’ân’da zikredilen cennet ve cehennem isimleri ve ilgili ayetlerde seslerin delâleti kastedilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’in delâlet yönüyle ses özellikleri bölümünde belirtilen, Kur’ân’da güçlü mânâlara güçlü ve mufahham lafızların, zayıf mânâlara zayıf ve murakkak lafızların tercih edildiği verisinden hareketle; burada cennet ve cehennem lafızlarında harflerin kuvvet ve zayıflıklarının incelenmesi yapılacak, mufahham ve murakkak sıfatlarına göre karşılaştırılması üzerinde durulacaktır.

2.4.1. Cennet Lafızlarında Seslerin Delâleti

İnsanları imana, salih amele, takvaya teşvik için Kur’ân’da cennet olgusu, maddi ve manevi olarak tasvir edilmiştir. İnsanlar fitrat ve yaratılış itibariyle farklı olduğundan kimisi maddi nimetleri talep ederken, kimisi de uhrevî nimetleri arzulamaktadır. Bu sebeple de Kur’ân’da cennet, her iki şekilde tasvir edilmiştir³⁷³. Kur’ân’da cennetin anlatımı ruhlara etki eden ibarelerle, akıcı

³⁷⁰ Âdiyât, 100/9-11.

³⁷¹ Neccâr, 2007, 558-563.

³⁷² Örneğin bkz. Gâşiye, 88/1-26; Furkân, 25/11-17.

³⁷³ Eymen es-Seyyid ‘Alî es-Sayyâd, *et-Tasvîru’l-Kur’ânî li-’l-Cenneti ve’n-Nâr*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2016, s. 57.

üslupla ve beyânî i‘caz ile benzersiz bir tasvir sunmaktadır³⁷⁴.

Kur’ân’da cennete delâlet eden bazı isimler, nimetler ve özellikler zikredilmektedir. Cennet جنة lafzı, bu mânâyı ifade eden asıl kelime olup, diğer lafızlar birkaç yer dışında, cennet lafzı ile terkip halinde kullanılmaktadır³⁷⁵. Cennetin isimleri olduğu kabul edilen lafızlar; جنة Cennet, سلام Selâm, فردوس Firdevs, عدن Adn, نعيم Naîm, الحسنى Hüsnâdır³⁷⁶. Bu isimler dışında, الخلد *sonsuz* ve مأوي *varılacak yer* lafızlarına cennet ile cehennem için ortak isim olduğundan; دار المقامة *kalınacak yer*, مقام امين *güvenli bir yer*, مقعد صدق *hak meclisi*, دار الآخرة gibi terkiplere cenneti nitelediğinden burada yer verilmemiştir³⁷⁷.

2.4.1.1. جنة

جنة lafzı, فُعلة vezninde isim olup, Kur’ân’da sevap yurdu, Allah’ın salih kullarına hazırladığı şey mânâsındadır. Bu lafız Kur’ân-ı Kerîm’de müfred, tesniye ve cemî şekilleriyle 147 defa geçmekte; 25 yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ’nın iskân edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber’in, yanında Cebrâil’i gördüğü Sidretü’l-Müntehâ’nın civarında bulunan me’vâ cenneti³⁷⁸, diğer yerlerde de âhiret cenneti anlamında kullanılmıştır. Cennet, çeşitli hadislerde de hem bahçe hem âhiret cenneti anlamında yer almıştır³⁷⁹.

Lafzı oluşturan sesler:

ج sesi güçlü bir sestir. ن ve ة sesi ise zayıf sestir. Cennet lafzında mufahham ses yoktur. Lafzın tamamı (ج-ن-ن) murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti:

Cennet lafzını oluşturan ج ve ن sesi birlikte, bir şeyin kendisini kaplayan ya da içine alan şeyle yoğun şekilde örtülmesi mânâsındadır. Araplar insanı kaplayan

³⁷⁴ Sayyâd, 2016, 70.

³⁷⁵ ‘Ûde Halîl ebû ‘Ûde, *et-Tatavvuru’d-Delâli beyne Luğati’ş-Şi’ri’l-Câhili ve Luğati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1. baskı, Mektebetü’l-Menâr, Ürdün, 1985, s. 400.

³⁷⁶ Bkz. Bekir Topaloğlu, "Cennetin İsimleri", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII, İstanbul, 1993, s. 371.

³⁷⁷ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

³⁷⁸ Necm, 53/13-15.

³⁷⁹ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

zırha جُنَّة, ana rahmindeki çocuğa جنين, insanı içine alıp sardığı için kabre جَن, gözlerden gizlendiği için cine جَوَّ, evlerde yaşayan ince yılanı حَاة demişlerdir. Bu lafız ile ortak seslere sahip olan جنى kelimesi, meyvenin onu gizleyen ağaçtan koparılması mânâsındadır³⁸⁰.

Cennet lafzı da mânâsını örtmek ve gizlemekten almıştır. Cennette çok sık ağaçlar olduğundan içeride olanları örter, dışarıdan görünmez ve tamamen örttüğü için bir örtü anlamına gelir. Çöl sakini Arapların ruhunu en çok etkileyen şeylerden birisi ağaçların sarmaladığı, ortasından nehirlerin aktığı, çeşitli meyvelere sahip ağaçların arasından muhteşem sarayların görüldüğü bir bahçe hayalidir. Çölün yazın sıcağı, kışın ise kuru soğuğundan sıkıntı çeken Arapların İslam öncesinde cennet lafzından anladıkları mânâ budur. Kur'ân'da geçen cennet lafızları Kur'ân'la gelmiş bir terim olmayıp cahiliye döneminde şiirlerde geçen cennet lafızları ile aynı mânâdadır³⁸¹.

2.4.1.2. سلام

Selâm lafzı, Allah'ın isimlerinden olup Kur'ân'da cennet için, “ev, yurt” anlamındaki dâr kelimesiyle tamlamalı olarak iki yerde³⁸² دار السلام ifadesi kullanılmaktadır.

Bu lafız sözlükte güven mânâsında olup cennetin güven yurdu olduğuna delâlet etmektedir³⁸³. Ayrıca selâm Allah'ın isimlerinden de birisi olduğundan “Allah'ın evi” olan cennet mânâsı da anlaşılır. Ancak “kurtuluş evi” mânâsında anlaşılması da mümkündür³⁸⁴. Allah'ın seçilmiş kulları olan müminlerin ölüm sonrası hayatlarının hem kendi aralarında, hem de kendileriyle melekler ve Allah arasında geniş kapsamlı bir “selâm” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği ondan fazla âyette ifade edilmiştir³⁸⁵.

Lafzı oluşturan sesler:

³⁸⁰ Cebel, 2010, I, 338-340.

³⁸¹ Ebû 'Ûde, 1985, 401.

³⁸² Enam, 6/127; Yunus, 10/25.

³⁸³ el-Ezherî, 2001, XII, 309.

³⁸⁴ Sirâcuddin Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitab*, (thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvaz) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, C. VIII, s. 427.

³⁸⁵ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

Selâm lafzında güçlü ya da mufahham bir ses bulunmamaktadır. Lafzı oluşturan س ve م sesi zayıf, ل ise orta bir sestir. Lafzın tamamı (س-ل-ا-م) murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti:

Selâm lafzını oluşturan س ve ل sesleri çıkış mânâsına delâlet etmekte, م sesi ile birlikte ise kurtuluş mânâsına delâlet etmektedir. Bu lafzın ve diğer türevlerinin çoğunluğu kurtuluş, barış, sıhhat ve afiyet bulmak mânâsındadır. Yılan tarafından sokulan kimseye iyileşmesini ümit ederek, iyimser düşünceyle مسلوم denmesi, kayaya sağlamlığından dolayı مسلام denmesi, Allah'ın fanilikten uzak, ebedi ve ezeli olmasından dolayı سلام ismini alması böyledir. İslam الإسلام kelimesi de bu kökten türemiş, teslimiyet sonucu barış ve kurtuluşa ermek mânâsında kullanılmıştır. Cennet için selâm denmesi ise, bâki olan ve asla yok olmayacak olan Allah'a ait olmasından veya cehennemden ve azaptan kurtuluş yeri olmasından dolayıdır³⁸⁶. Ayrıca cennette, gürültü ve fuzulî kelamın yerine oradaki huzurlu ve sakin havaya uygun olan selâm sesi işitilmektedir³⁸⁷.

Cahiliye dönemindeki سلم maddesine, سلام ve إسلام kelimelerine bakıldığında, bu lafızların savaşın zıddı olarak kullanıldığı; huzuru ve barışı temsil ettiği görülmektedir³⁸⁸. Cahiliye döneminde السلام عليكم şeklinde verilen selâm ile, selâm verilenlerin savaştan uzak oldukları kastedilmiştir³⁸⁹.

2.4.1.3. فردوس

Kur'ân'da iki yerde geçen firdevs lafzı, bahçe mânâsında olup çoğunluk görüşüne göre Farsça'dan Arapçaya geçmiştir³⁹⁰. Bir âyette حنّات kelimesiyle kullanılmış³⁹¹, bir âyette de “âhiret cenneti” mânâsına tek başına³⁹² kullanılmıştır. Firdevs, cennetin tamamını ifade eden bir isim olabileceği gibi onun ortası, en

³⁸⁶ el-Ezherî, 2001, XII, 309; el-Halîl, 1988, VII, 265; İbn Manzur, 1985, XII, 189.

³⁸⁷ Seyyit Kutup, *Meşâhidü'l-Kiyâmeti fi'l-Kurân*, 7. baskı, Daru's-Şurûk, Beyrut, 1983, s. 119.

³⁸⁸ Ebû 'Üde, 1985, 253.

³⁸⁹ el-Ezherî, 2001, XII, 309.

³⁹⁰ el-Ezherî, 2001, XIII, 104; el-Halîl, 1988, VII, 339; İbn Manzur, 1985, VI, 163.

³⁹¹ Kehf 18/107.

³⁹² Mü'minûn 23/11.

yüksek ve en değerli bölgesinin özel adı da olabilir³⁹³.

Lafzı oluşturan sesler

ف sesi çok zayıf, و ve س zayıf, د güçlü, ر ise orta kuvvettedir. Seslerin tamamı (ف-ر-د-و-س) murakkak seslerden oluşmaktadır. Firdevs lafzında, lîn harfi olan vâv, en zayıf seslerden olan ف harfi bulunmaktadır.

Delâleti:

Lafzın muarrab olduğu görüşü kabul edilirse bu takdirde, Firdevs lafzı zendî dilinden (eski Farsça) gelmektedir. Lafzın aslı Pairi *yuarlak havuz*, daeza *yosun* kelimelerinin birleşimi olan pairidaeza'dır. Ancak lafzın Arapça olduğu kabul edilirse, lafız sulak, yeşillikle ve ağaçlarla dolu mânâlarına delâlet eder ve *doldurmak* mânâsına مُفردس kökünden gelir. Araplar فُرْدَسَتْ الْجَلَّةُ *sepet dolduruldu*, مُفردس çardaklanmış, رجل فُرْدَسَ *iri kemikli adam* şeklinde kullanmışlardır. Bu lafız, genel mânâda dolu ve verimli mânâlarına delâlet etmektedir³⁹⁴.

2.4.1.4. عدن

Kur'an'da 11 yerde geçen عدن lafzının tüm kullanımları cennet lafzı ile beraberdir³⁹⁵. Bazı araştırmacılar bu lafzın Arapça olmadığını söylemekte; bir kısmı da merkez, öz mânâsında Arapça olduğunu söylemektedirler³⁹⁶.

Lafzı Oluşturan Sesler:

Lafzı oluşturan ع sesi orta, د sesi güçlü, ن sesi ise zayıf bir sestir. Seslerin tamamı (ع-د-ن) murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti:

عدن lafzının asıl mânâsı, bir şeyin içinde bulunan sabit bir şeyi ifade etmektedir. Bu lafız, عَدَنَ فُلَانٌ بِأَلْمَكَانِ *mekâna yerleşti* cümlesinden alınmadır. Bu

³⁹³ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

³⁹⁴ Cebel, 2010, III, 1656.

³⁹⁵ Tevbe, 9/72; Ra'd, 13/23; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31; Meryem, 19/61; Tâ-Hâ, 20/76; Fâtır, 35/33; Sâd, 38/50; Mü'min, 40/8; Saff, 61/12; Beyyine, 98/8.

³⁹⁶ Ebû 'Ûde, 1985, 407.

kökten türeyen معدن lafzı yerin derinliklerine yerleşmiş madene, معدن maden arayana عدنان develerin yerini sevip ve ayrılmamasına, عدينة avret yerini örten yamaya denmiştir³⁹⁷.

Kur'ân'da عدن lafzı cennetin bir sıfatıdır. Cennetin ortası ve merkezini ifade etmektedir³⁹⁸. Bu lafız, Müslümanların zihninde Allah'ın kendileri için hazırladığı cennet nimetlerini ve ölümsüzlüğü çağrıştırmaktadır³⁹⁹.

2.4.1.5. النعيم

Kur'ân'da نعيم lafzı 15 âyette geçmektedir ve çoğunluğunda cennet lafzı ile terkip halinde kullanılmaktadır⁴⁰⁰. Arapça'da “refah, huzur, mutlu hayat” anlamına gelen نعمة kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan نعيم, insana mutluluk veren maddî ve mânevî bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre, Kur'ân'da geçen جَنَّاتِ النَّعِيمِ ifadesi “mutluluklarla dolu cennetler” mânasına gelir⁴⁰¹.

Lafzı oluşturan sesler:

ع sesi orta kuvvette bir ses, diğerleri ise zayıf seslerdir. Lafzın tüm sesleri (ن-ع-ي-م) murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti

Bir şeyin inceliği, yumuşaklığı, kabalık ve sertlikten uzak oluşuna delâlet etmektedir. نعامه tüyleri yumuşak olduğundan deve kuşuna, تنعيمه suda yetişen yaprakları yumuşak ağaca, ناعم elbise vs. yumuşak oluşuna, نعيم fiili cömert ve yumuşak kişiye, نعام sahibini kolay geçinmesine vesile olduğundan koyun, sığır gibi hayvanlara, نعيم bir şeyi kabullenmeye, نعيم bir şeyi fazla yapmaya ya da fazla

³⁹⁷ Cebel, 2010, III, 1425.

³⁹⁸ el-Ezherî, 2001, II, 129; el-Halîl, 1988, II, 42; İbn Manzur, 1985, XIII, 279.

³⁹⁹ Ebû 'Üde, 1985, 408.

⁴⁰⁰ Mâide, 5/65; Yûnus, 10/9; Hac, 22/56; Şu'arâ, 26/85; Lokmân, 31/8; Saffât, 37/43; Vâkı'a, 56/12, 89; Kalem, 68/34; Mutaffîfîn, 83/22, 24; Tekâsür, 102/8; Tevbe, 9/21; Meâric, 70/38; İnfîtâr, 82/13;

⁴⁰¹ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

olmaya denilmektedir⁴⁰². Bu mânâlardan hareketle lafzın inceliği ve delâlet ettiği mânâ arasında uyumdan söz edilebilir.

نعمة ve نعيم ise cahiliye dönemi şiirlerinde mal, çocuk, makam, ilim, sağlık, fazilet, meziyet gibi şeylerin tamamına verilen isim iken Kur'ân bu lafızları hususileştirmiştir. Özellikle Kur'ân siyâkında nimet ve benzerleri hem dünyada hem de ahirette Allah'tan gelen lütuf mânâsında kullanılmaktadır⁴⁰³.

نعيم kelimesi bir âyette, cehennem isimlerinden olan جحيم mukabilinde kullanılmıştır⁴⁰⁴. Bu lafızlar benzer vezinlere ve seslere sahiptir ancak نعيم lafzındaki ن sesi zayıf, karşılığı olan ج sesi ise güçlü bir sestir.

2.4.1.6. حسنى

İyilik yapanlara Allah tarafından daha büyük bir iyilikle karşılık verileceğini, ayrıca buna bir de ilâve (ziyade) yapılacağını ifade eden Yûnus sûresinde⁴⁰⁵, حسنى kelimesinin cennet anlamına geldiği müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Buna göre âyetteki “ziyade”den maksat da cennette Allah'ı görme şerefine nâil olmaktır. حسنى kelimesine, bu âyetin dışında yer aldığı on civarındaki⁴⁰⁶ âyette de bu mânâyı vermek mümkündür⁴⁰⁷.

Lafzı oluşturan sesler

ح sesi orta, diğer sesler ise zayıftır. Lafzın tamamı (ح-س-ن-ي), murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti

حسن maddesi, bir şeyin saf, temiz ve ince oluşunu ifade eder. *Kaslı olduğundan pazuya حَسَن, güzelliğinden dolayı aya حاسين, yüce ve temiz olduğundan kum tepesine حَسَن* denmektedir. Bu harflerle türetilen سحن lafzı da *yumuşaklık ve*

⁴⁰² Cebel, 2010, IV, 2226.

⁴⁰³ Ebû 'Ûde, 1985, 408.

⁴⁰⁴ el-İnfîrât, 82/13.

⁴⁰⁵ Yunus, 10/26.

⁴⁰⁶ Nisâ, 4/95; A'râf, 7/137; Tevbe, 9/107; Ra'd, 13/18; Nahl, 16/62; Kehf, 18/88; Enbiya, 21/101; Hadîd, 57/10.

⁴⁰⁷ Topaloğlu, 1993, VII, 377.

*incelik mânâlarına delâlet etmektedir*⁴⁰⁸.

Kur'ân'da bu lafzın geldiği tüm anlamların aslı ister zahirî ister batınî olsun söz, davranış, mevki, insanî ilişkilerdeki saflık ve temizliktir⁴⁰⁹.

﴿وَلَوْ أَعْرَبَكَ حَسَنُهُنَّ﴾ *Onların güzellikleri hoşuna gitse de*⁴¹⁰ ayetinde bedenî saflık ve güzellik, ﴿ثُمَّ اتَّقُوا وَأَحْسِنُوا﴾ *Allah'a karşı gelmekten sakınıp, salih ameller işledikleri takdirde*⁴¹¹ ayetinde manevî güzellik ve arınmışlık mânâsı vardır.

Cennet için kullanılan حسنى lafzı, güzellikte diğer herşeyden üstün olan mânâsına delâlet etmektedir⁴¹².

2.4.2. Cehennem Lafızlarında Seslerin Delâleti

Cehennem lafızları, Kur'ân'da ﴿لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ﴾ “*Cehennem'in yedi kapısı vardır*⁴¹³.” ayetinin tefsirinde, cehennem'in yedi kapısı veya isimleri olarak zikredilen lafızlardır. Bu lafızlar, جهنم Cehennem, سقر Sekar, جحيم Cahîm, سعير Saîr, لظى Lezâ, هاوية Hâviye, حطمة Hutame kelimeleridir⁴¹⁴.

2.4.2.1. هاوية - جحيم - جهنم

Bu üç lafız, ses yönüyle benzer olduklarından birlikte verilmiştir. Cehennem lafzı, 77 yerde yalın olarak veya عذاب نار lafızları ile kullanılmaktadır. Cehennem tabakalarına ait yedili tasnif sisteminde, azabı en hafif olan en üst tabakadır. Sünnî âlimlere göre burası günahkâr müminlerin azap yeri olacak, bunların azabı sona erdikten sonra ise boş kalacaktır. Bu durumda cehennem genel olarak, âhiretteki azap yerinin bütünüdür, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır. Cahîm 26 ayette cehennem yerine, birkaç ayette de tutuşturulan, yakıcı ateş anlamında kullanılmıştır. Hâviye ise Kur'ân'da sadece Kâri'a suresinde⁴¹⁵ geçmektedir⁴¹⁶.

⁴⁰⁸ el-Ezherî, 2001, IV, 185; el-Halîl, 1988, III, 143; İbn Manzur, 1985, XIII, 115.

⁴⁰⁹ Cebel, 2010, I, 430.

⁴¹⁰ Ahzab, 33/52.

⁴¹¹ Maide, 5/93.

⁴¹² Cebel, 2010, I, 430.

⁴¹³ Hicr, 15/45.

⁴¹⁴ Örneğin bkz. er-Razi, 1934, XIX, 146; İbn Atiyye, 2001, III, 363.

⁴¹⁵ Kâri'a, 102/9.

⁴¹⁶ Bekir Topaloğlu, "Cehennem'in İsimleri", *DİA*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII,

Lafzı oluşturan sesler

ج-ه-ن-م : ج güçlü bir ses, diğer sesler ise zayıftır. Lafzın tamamı (ج-ه-ن-م) murakkaktır.

ج-ح-ي-م : ج sesi güçlü, diğerleri zayıftır. Lafzın tamamı (ج-ح-ي-م) murakkak seslerden oluşmuştur.

هاوية : Lafzın tamamı, (ه-ا-و-ي-ة) zayıf ve murakkak seslerden oluşmaktadır.

Delâleti

جهنم : Bu lafız, bir görüşe göre Arapça asıllı olup (بئس جهنم وجهنم) derin kuyu mânâsında, başka bir görüşte ise Arapçalaştırılmış bir kelimedir. Kur'an'la birlikte bu lafız cennetin zıddı olarak zihinlere yerleşmiştir⁴¹⁷.

Bu kökten gelen جهم *yüzdeki çirkin ifadeye*, جهمة *büyük tencereye*, جهام *yağmuru boşalmış buluta* denmektedir⁴¹⁸.

Cehennem kelimesinde bulunan ه sesi içindeki boşluğu çağrıştırmaktadır. Peygamberimizin cehennemi derin ve geniş boşlukla tasviri de bunu teyit etmektedir⁴¹⁹.

جهيم : Kat kat yanan, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş mânâsında olan bu lafız ateş, savaş, rüzgar, öfkenin şiddetini ifadede kullanılmıştır. Ayrıca aslanın gözleri kızarıp genişlediğinde جهمة denmektedir. Bu lafız ile cehennem lafzı arasında ses yönüyle ilgiden söz edilebilir. Cehennem kelimesinde bulunan ه sesi ile cehîm kelimesindeki ح sesi kardeş harf olduğundan mânâlarında yakınlık söz konusudur. Ayrıca cehîm kelimesini; كَلُّ نَارٍ عَظِيمَةٍ فِي حُفْرَةٍ عَمِيقَةٍ *derin kuyudaki büyük ateştir* şeklinde tarif etmişlerdir⁴²⁰. Dolayısıyla derinlik ve ateş mânâsında cehennem ile cehim benzer delâlete sahiptir.

هاوية kökü yukarıdan aşağı inmek, düşmek mânâsındadır. Aşağı hızlı

1993, s. 227.

⁴¹⁷ Ebû 'Ûde, 1985, 418.

⁴¹⁸ el-Ezherî, 2001, VI, 44; el-Halîl, 1988, III, 396; İbn Manzur, 1985, XII, 111.

⁴¹⁹ Cebel, 2010, I, 353.

⁴²⁰ İbn Aşur, 1984, C.XXX, 91;

inen şeye هَوِيَ, derin çukura هُوَّة denmekte, Kur'ân'da geçen هَوِيَ meyletmek, هَوِيَ yere çarpmak mânâsındadır⁴²¹. هَاوِيَةٌ lafzı ise لَا يُدْرِكُ قَعَهَا كَلُّ مَهْوَاةٍ لَا يُدْرِكُ قَعَهَا derinliği bilinemeyen çukur olarak tarif edilmiştir⁴²².

Kısaca جَهِيمٌ, جَحِيمٌ ve هَاوِيَةٌ lafızları çukur, derinlik, boşluk ve genişlik mânâlarına delâlet etmektedir. Bu üç lafızda ortak olan ه ile ح seslerinin yakın mahreclere sahip oluşu ve mânâlarının da benzer olması sebebiyle, ه ve ح seslerinin bu kelimelerde, söz konusu mânâlara delâlet ettikleri anlaşılabilir⁴²³.

2.4.2.2. سعير - سقر

سقر lafzı, Kur'ân'da dört yerde geçmektedir. Üç tanesi Müddessir sûresinde⁴²⁴ birisi de Kamer sûresi 48. ayettedir.

سعير lafzı, 16 ayette⁴²⁵, çoğulu سَعِيرٌ ise iki ayette geçmektedir⁴²⁶. Bazı ayetlerde ال takısı ile marife (السعير) kullanılırken, bazı ayetlerde ise nekra (سعيرا) geçmektedir.

Lafzı oluşturan sesler

سقر: ق sesi hem güçlü hem mufahham bir sestir. Tefhîm sıfatından dolayı telaffuz esnasında dil yukarı kalkar ve ses ağzı doldurur. ر orta, س sesleri ise zayıf olup murakkaktırlar.

سعير: س sesi zayıf, ر ve ع sesi orta kuvvette bir sestir. Lafzın tüm sesleri murakkaktır.

Delâletleri

سقر: Mu'cemlerde bu lafız için صقر ve سقر şeklinde س harfinin aynı mahreclen

⁴²¹ İbrahim, 13/37, Necm, 53/53.

⁴²² el-Halîl, 1988, IV, 105; el-Ezherî, 2001, VI, 259; İbn Manzur, 1985, XV, 373.

⁴²³ Bu üç kelime arasında birinci bölümde bahsedilen; İbn Cinnî'nin yakın lafızların yakın mânâlara delâleti teorisinin varlığı mülâhaza edilmiştir (bkz. s. 36).

⁴²⁴ Müddessir, 74/26, 27, 42.

⁴²⁵ Nisâ, 4/10, 55; İsrâ, 17/97; Hac, 22/4; Furkân, 25/11; Lokmân, 31/21; Sebe', 34/12; Ahzâb, 33/64; Fâtır, 35/6; Şûrâ, 42/7; Feth, 48/13; İnşikâk, 84/12; Mülk, 67/5, 10, 11;

⁴²⁶ Kamer, 54/24, 47.

gelen ص ve ز ile de okunduğu söylenmiştir⁴²⁷. سقر bir görüşe göre aslen Arapça değildir. Arapça olduğunu söyleyenlere göre ise bu kelime, سقرته الشمس güneş onu eritti sözünden türemiştir. Eşeklerin dağıldığı demire ساقور, hurmanın balının sıcaktan akmasına سقر demişlerdir. Cehenneme سقر denmesi, ruhları ve bedenleri eritmesinden dolayıdır⁴²⁸.

Müddessir sûresinde geçen ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ﴾ “Sizi Sekar’a(cehenneme) ne soktu?”⁴²⁹ ayeti inkâr eden zalimlerin azabını sesleri ile tasvir etmekte; ك ve س seslerinin tekrarı, ر ve ق sesleri bir araya geldiğinde özel bir tonlama ve ezgi oluşturmakta, kötüleme ve azarlama mânâsı çağrıştırmaktadır. Zira ayette soru mânâsı değil, kınama ve azarlama mânâsı bulunmaktadır. Ayrıca س sesindeki safir sıfatı inanmayanın kıyâmette karşılaşacağı sıkıntı ve ızdırâbı simgelemekte, mehmûs oluşu ile de his ve vicdana dokunmaktadır⁴³⁰.

سعر: Bu lafız tutuşturmak, alevlendirmek anlamında kullanılmakta, savaşın ya da ateşin tutuşmasına سقر denmekte, sıcaktan kişinin içi kavrulduğunda veya susuzluktan tutuştuğunda سعار, açlıktan kıvranmaya ve delirmeye سقر-سقر, aşkın ateşinden yanana مستعر lafızları kullanılmaktadır⁴³¹.

Arap coğrafyasındaki bedevi hayat tasavvur edildiğinde, en çok sıkıntı çektikleri ve korktukları şeyler, aşırı sıcaklar ve aniden gelişen savaşlardı. Ömürleri sürekli yolculukla, konargöçer şekilde geçirdi. Bu nedenle Kur’ânda, onları en çok korkutacak şekilde uyarılmış, derilerini kavuracak, boğazlarını kurutacak, korkudan tüylerini diken diken edecek bir kelime seçildiği görülmektedir⁴³².

﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ “Artık alevli ateşteki Allah’ın rahmetinden uzak

⁴²⁷ İbn Manzur, 1985, IV, 372; bkz. Zemahşeri, I, 15; III, 498.

⁴²⁸ İbn Manzur, 1985, IV, 372; Cebel, 2010, II, 1034.

⁴²⁹ Müddessir, 74/42.

⁴³⁰ Muhammed Selmân Merzûk er-Rakab, *Zahiratu't-Tasî'di'l-Hitâbî fi's-Suveri'l-Mekkiyye*, Dar Yafa el-İlmiyye, Amman, 2011, s. 101.

⁴³¹ el-Halîl, 1988, I, 329; el-Ezherî, 2001, II, 53; İbn Manzur, 1985, IV, 365.

⁴³² Ebû 'Ûde, 1985, 421.

olsun!⁴³³” ayetinde سعيير lafzındaki mehmûs ve ihtikâkî sıfatlara sahip س cehennemin ya da cehenneme doldurulanların çıkardığı sesleri yansıtmaktadır. Mechur ع sesi ise azabın şiddetini, med harfleri ise tekrar eden elemin şiddetini göstermektedir⁴³⁴.

2.4.2.3. لظى

لظى lafzı, Meâric sûresinde geçmekte ve cehennem ateşi için kullanılmaktadır⁴³⁵. Bu lafzın fiil formu olan تلظى lafzı da Kur’ân’da bir yerde geçmektedir⁴³⁶.

Lafzı oluşturan sesler

ل sesi, zayıf ve murakkak, ظ ise kuvvetli ve mufahham bir sestir. Bu nedenle, telaffuz esnasında dil yukarı kalktığından ağzı doldurmaktadır

Delâleti

لظى kelimesi saf ateş mânâsında olup Kur’ân’da ﴿نَزَاعَةٌ لِّلشَّوْىِ﴾ “Bedenin azalarını kavuran” şeklinde nitelendirilmektedir. Bu lafzın لظ’dan müştak olduğu kabul edilirse yapışmak, ısrar etmek mânâsına delâlet eder. ظنَّيْتُ fiilindeki gibi fiilin son harfi ي’ya çevrilmiştir. Cehenneme لظى denmesi ateşin deriye yapışmasından dolayıdır. Bu kökten gelen تلظى kelimesi ateşin şiddetlenmesi, öfkenin kabarması mânâlarına gelmektedir⁴³⁷.

ظ sesi haşinlik, ağırlık ve şiddet mânâlarına delâlet etmektedir. Mufahham, mechûr bir ses olan ظ, Kur’ân’da ve Arap dilinde en az kullanılan sestir. Dolayısıyla sesi içeren لظى lafzı ahirette kâfirlere hazırlanan azabın şiddetine uygun bir kelimedir⁴³⁸.

⁴³³ Mülk, 67/12.

⁴³⁴ <http://eshtar.net/4484/الصوت-المفردة-القرآنية-ومناس> (Erişim Tarihi: 20.12.2018)

⁴³⁵ Meâric, 70/15-16.

⁴³⁶ Leyl, 92/14.

⁴³⁷ Ezheri, 2001, XIV, 284; Hâلیل, 1988, VIII, 169; İbn Manzur, 1985, XV, 248.

⁴³⁸ Neccâr, 2007, 338.

2.4.2.4. حطمة

حطمة lafzı, Hümeze sûresinde iki defa cehennem mânâsında kullanılmakta, farklı müştaklarla birlikte, Kur'ân'da toplam altı yerde geçmektedir⁴³⁹. حطمة, cehennemın bütününe ait bir isim olabileceği gibi belli bir kısmını ifade etmek üzere de kullanılmış olabilir. Âhiretteki cezayı ve dolayısıyla cehennem ateşini maddî değil de mânevî olarak kabul edenler Hutamenin âyetteki izahına dayanarak “kalpleri saran ateşli kaygı” şeklinde bir yorum getirirler. Ancak cehennem azabıyla ilgili âyetlerin bütününe bakıldığında böyle bir yorumu doğru bulmak mümkün görünmemektedir⁴⁴⁰.

Lafzı oluşturan sesler

ط çok kuvvetli ve mufahham bir ses; ح, م, ة sesleri, zayıf ve murakkak seslerdir.

Delâleti

حطم kökü, farklı müştakları ile birlikte *kırmak, ufalayıp tahrip etmek* anlamındadır. Araplar koyunların yayılmasına ve otlamasına izin vermeyen çobana حطّم, kabenin duvarına yıkık gibi durduğundan حطيم, çok yiyen, her şeyi bitirene حطمة demişlerdir⁴⁴¹.

Kur'ân'da حطمة lafzı ﴿وَمَا أَذْرَاكَ مَا الْحُطْمَةُ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ﴾ “*Bilir misin nedir Hutame? O, Allah'ın, yüreklere işleyen tutuşturulmuş ateşidir.*”⁴⁴² ayetinde cehennem ateşi için mübalağa ifade eden bir sıfattır. Bu lafzın kullanımı, cehenneme atılan kimseye ateşin yaptıklarını en iyi şekilde tasvir etmektedir. ط sesi mufahham, şiddet, itbâk, kalkale sıfatlarına sahip en kuvvetli sestir. الطامة kelimesinde olduğu gibi cehennemın azgınlığı ve taşkınlığını, her şeyi yok etmesini tasvir eden bir kelimedir⁴⁴³.

⁴³⁹ Hümeze, 104/4-7; Neml,27/18; Zümer, 39/21; Vâkı'a, 56/65; Hadîd, 57/20.

⁴⁴⁰ Topaloğlu, VII, 1993, 227.

⁴⁴¹ Ezheri, 2001, IV, 231; İbn Manzur, 1985, XII, 137.

⁴⁴² Hümeze, 104/4-7

⁴⁴³ Neccâr, 2007, 489.

2.4.3. Cennet ve Cehennem Ayetlerinde Seslerin Delâleti

Kur'ân'daki cennet ve cehennem tasvir özelliklerinin en önemlisi, insanın sanki eliyle dokunuyor ve hissediyormuş gibi maddi ve hissi olarak tasvir edilene somutlaştırmasıdır. Bunu yapış şekli ise anlatılan sahneye uygun bir ahenk için lafızların ses ve tınısı, temsiller, benzetmeler, zıtlıklar iledir⁴⁴⁴.

2.4.3.1. Cennet Ayetlerinde Seslerin Delâleti

Cennet, cennet ashâbı ve hallerinin anlatıldığı ayetlerde Kur'ân o güzel havayı seslerin delâleti ile kulaklara ve hislere yansıtır. Kehf sûresindeki şu ayetler söz konusu yansıtmaya örnektir:

﴿أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا﴾

“İşte onlar için içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Orada tahtlar üzerine kurularak altın bileziklerle süslenecekler, ince ve kalın ipekten yeşil giysiler giyeceklerdir. O ne güzel karşılıktır! Cennet de ne güzel bir yaslanacak yerdir!”⁴⁴⁵

Ayetteki çoğunluk sesler (س-ح-ه) mehmûstur. Bu harfler yumuşaklığı ve sakinliği ile cennet ve nimetlerini tasvir etmeye ve dinleyenleri cezbetmeye uygun harflerdir⁴⁴⁶.

Fâtır sûresinde cennetin maddi ve hissi nimetlerini tasvir eden ayetlerin sesleri ile mânâları tam bir uyum içindedir.

﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَأُلُؤُلَآءٍ وَلِيَسَاهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ﴾

“Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir. Şöyle derler: “Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.” “O, lütfuyla bizi kalınacak yurda yerleştirendir. Bize orada

⁴⁴⁴Muhammed Kutup Abdu'l-‘Âl, *min Cemâliyyati't-Tasvîr fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Vekâletu's-Sahafeti'l-Arabiyye, Kahire, 2017, s. 73.

⁴⁴⁵ Kehf, 18/31.

⁴⁴⁶ Ferâkıs Muhammed, 2017, 35.

bir yorgunluk dokunmaz. Bize orada usanç da gelmez⁴⁴⁷.”

Seyyit Kutup bu ayetlerdeki seslerin delâletini şöyle açıklamıştır: “Ayetlerin tamamında yansıyan hava rahatlık, kolaylık, bolluk ve nimettir. Lafızlar sesleri, melodileri ve ritmi ile bu merhamet ve şefkat yüklü hava ahenk içerisindedir. حَزَنَ lafzının ز harfinin sükun yerine hafif olan fetha ile okunuşu bu ahenge dahildir..Bütün ifadelerin müzikal ahengi sakin, yumuşak ve monotondur⁴⁴⁸.”

Muhammed sûresinde geçen ayette tekrarlanan bir lafzın sessel delâleti ile anlatılanlar dinleyene somut olarak hissettirilmektedir:

﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ حَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ﴾

“Allah’a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır⁴⁴⁹.”

Ayette su, süt, şarap ve bal şeklinde ayrılan dört nehir geçmektedir. Tek bir lafızla; فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَ مِنْ حَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى diyebileceksen, her biri için ayrı ayrı انهار lafzını kullanılmıştır. Bu lafız göze ve kulağa hitap etmektedir. Göz bu lafzın akışına bakıldığında güzellik tatmakta, kulaklar ise kelimenin içerisindeki melodik ahenkten huzur ve ferah etkisi hâsıl olmaktadır⁴⁵⁰. Cennet ayetlerinde, seslerin delâletinin lafız tercihlerindeki etkisine örnek olarak Ra’d sûresinde geçen şu ayetler verilebilir:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَا بٍ﴾

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur. İnanan ve salih amel

⁴⁴⁷ Fatır, 35/33-35.

⁴⁴⁸ Seyyit Kutup, 1983, 117.

⁴⁴⁹ Muhammed, 47/15.

⁴⁵⁰ Abdu’l-‘Âl, 2017, 92.

*işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır*⁴⁵¹.”

Bu ayetlerde iman edip salih amel işlemekle birlikte, kalpleri Allah'ın zikri ile mutmain olanların mükâfatının büyüklüğünü ifade için mufahham lafız olan طوبى kullanılmıştır. Ancak Kehf sûresindeki ﴿وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحَسَنَى﴾ “*Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var.*⁴⁵²” ayetinde ise Ra'd sûresinde zikredilen itmi'nan olmadığından mufahham olmayan حسنى kullanılmıştır⁴⁵³. Vâkı'a sûresindeki şu ayetlerde müminin Rabbi katında ulaşacağı rahmet, nimet ve rahatlığın sahnesi resmedilmiştir:

﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ﴾

*“Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.*⁴⁵⁴”

Mehmûs ve ihtikâkî bir harf olan ح ve lîn harfî olan و cennette mevcut olan bu rahat, sekînet ve huzuru zihinlerde çağrıştırmaktadır⁴⁵⁵.

2.4.3.2. Cehennem Ayetlerinde Seslerin Delâleti

Cennet ayetlerindeki hitap ince ve yumuşak iken cehennemden bahseden ayetlerde korkunun, azabın büyüklüğünü göstermek maksadıyla şiddet sıfatı içeren güçlü sesler bulunmaktadır⁴⁵⁶. Örneğin kıyâmet, âhîret, cehennemden bahseden ayetlerde güçlü sesler bulunmaktadır.

﴿فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ وَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ

حَدِيدٍ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يُخْرَجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾

“İnkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir! Bununla, karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritilecektir! Bir de onlar için demir kamçılar vardır! İstıraptan dolayı oradan her çıkmak istediklerinde, oraya geri döndürülürler ve: "Tadın bu yakıcı

⁴⁵¹ Ra'd, 13/28-29.

⁴⁵² Kehf, 18/89.

⁴⁵³ Hassân, 1993, 289.

⁴⁵⁴ Vâkı'a, 56/88.

⁴⁵⁵ İsa Müttekizâde, Halîl Pervînî, Mutahara Nezâhet, Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kurâni'l-Kerîm Dirâse Savtiyye fi Surati'l-Vâkı'a', el-Hâkka ve'l-İnşikâk, Âfaku'l-Hadâratî'l-İslâmiyye, 2014, S. 2, s. 56.

⁴⁵⁶ Ebu Zeyd, 1990, 307.

azabı!" (denilir)⁴⁵⁷. ”

Ayette, cehennem azabının şiddetli manzaralarından birisi anlatılmakta, manzaraya uygun kuvvetli sıfatlara sahip güçlü ve şiddetli sesler bulunmaktadır. Ayetlerde geçen حَصَمَانِ ‘deki خ sesi, فَطَعَتْ lafzındaki şeddeli ط ve dammeli ق sesleri, ط lafzında bulunan ص sesi, رُؤُوسِهِمْ ‘deki ötreki hemze, وَاجْتُلُودُ lafızlarındaki ط sesi, ج ve sakın خ sesi, ب, ج, د seslerinin dammeli oluşları, يَخْرُجُوا ‘daki ötreli ج ve sakın خ sesi, ذ lafzındaki ötreli ذ ve حَدِيدِ lafzındaki kesreli د sesleri ile o korkunç manzaraya delâlet sağlanmıştır⁴⁵⁸.

Hâkka sûresinde, kitabı sol tarafından verilenlerin duydukları pişmanlık, üzüntü, sızlanmalarından bahseden konuşmalarında, حِسَابِيَّةٌ, مَالِيَّةٌ, سُلْطَانِيَّةٌ gibi sonunda hâ-i sekt bulunan kelimelerle hareketsiz ve sabit bir sahne yansıtılmıştır. Ancak pişmanlıkların karşılığı olan azap, cehennem ve cezalara geçildiğinde sakinlik yerini korku ve dehşete bırakmıştır⁴⁵⁹:

﴿خُدُوهُ فَعُلُوهُ تَمُّ الْجَحِيمِ صَلْوُهُ تَمُّ فِي سَلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَلَا يَخْضَعُ عَلَيَّ طَعَامَ الْمِسْكِينِ فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ﴾

“(Allah, şöyle der:) “Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın. Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan zincire vurun onu. Çünkü o, azamet sahibi Allah’a iman etmiyordu. Yoksulu doyurmağa teşvik etmiyordu. Bu sebeple, bugün burada onun samimi bir dostu yoktur. Kanlı irinden başka bir yiyeceği de yoktur. Onu günahkârlardan başkası yemez⁴⁶⁰. ”

Bu ayetlerde cehennem azabı ayrıntılı bir şekilde verilmesinin yanında kelimelerin ses tınısı, ifadelerin uyum ve ahengi istenilen tesiri, arzedilen sahneyle eşleşmektedir⁴⁶¹. خُدُوهُ فَعُلُوهُ lafızlarındaki ruha etki eden sessel ezgiyi sürdürmek adına الْجَحِيمِ ve سَلْسِلَةٍ kelimeleri amillerine takdim etmiştir. Bu lafızlarda ه sesinden önceki dammeli uzayan med harfi azabın şiddetini, ayet başlarındaki تَمُّ

⁴⁵⁷ Hac, 22/19.

⁴⁵⁸ Memdûh Muhammed, 2016, 459; Ebu Zeyd, 1990, 308

⁴⁵⁹ Seyyit Kutup, 1983, 215.

⁴⁶⁰ Hakka, 69/30-37.

⁴⁶¹ Seyyit Kutup, 1983, 215.

lafızlarındaki şeddeli م harfi o andaki öfkeyi çağrıştırmaktadır⁴⁶². Ayetin devamında geçen غسلين lafzı, bir şeyin atığı ve pisliğini, غ harfinin mahrec olarak geride; boğaz temizlerken yapılan gargara noktasında olması nedeniyle de zor yutulan bir şeyi çağrıştırmaktadır; zira غ tiksinnmeyi ifade etmek için sakın olarak (غ غ غ) kullanılmaktadır⁴⁶³. Vâkı‘a sûresindeki cehennemliklerin azabından bahseden şu ayette geçen زُقُوم lafzı sesleri ile azabın dehşetini yansıtmaktadır:

﴿زُقُومٌ إِنَّكُمْ أَهْلِهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ لَا يَكُلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ﴾

“Sonra siz ey haktan sapan yalanlayıcılar! Mutlaka (cehennemde) bir ağaçtan, zakkumdan yiyeceksiniz⁴⁶⁴.”

زُقُوم lafzı, iki kötü şeyi çağrıştırmaktadır. Birincisi, زُقُوم lafzının maddesi, س ve ز ortak harflerinden dolayı سقم hastalık ile lafzen ve manen örtüşmektedir. Bu sessel benzerlikten dolayı zakkum hastalığı çağrıştırmaktadır⁴⁶⁵. İkincisi ise lafızda bulunan ق sesinin mahrecinin boğaza yakın olması, şeddeli ve medli oluşu mânânın boğazla ilgili olduğunu ve zorluk ifade ettiğini simgelemektedir. زُقُوم ile لُقُوم lafzının iki ortak sese sahip oluşu da bu çağrışımı desteklemektedir⁴⁶⁶.

2.4.3.3. Cennet ve Cehennem Lafızları Karşılaştırması

Cennet ve cehennem lafızlarından seçilen örnekler sayı, ses ve delâlet yönüyle karşılaştırıldığında ve cennet cehennem ayetlerinin sessel delâletleri incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Tezimizde ele alınan cennet lafızları, Kur’ân’da 147 defa kullanılırken, cehennem lafızları ise 130 yerde geçmektedir⁴⁶⁷. Cennet lafızlarında 32 harf bulunmakta; bunların üçü kuvvetli, altı tanesi orta, 22 tanesi zayıf seslerdir.

⁴⁶² Nermîn Ğalib Ahmed, *Eseru'l-Mustevâ's-Savti fi Teşkili'd-Delâle Sûratu'l-Hâkka Nemûzecen*, Mecelletu Havliyyâti't-Turâs, S. 16, 2016, s. 48; Husain Aswad, *Kur'ân'ın Fonetik Yapısındaki Tasvir*, DEUİFD, C. XLVIII, 2018, s. 282;

⁴⁶³ Hassân, 1993, 294.

⁴⁶⁴ Vâkı‘a, 56/59.

⁴⁶⁵ Hassân, 1993, 293.

⁴⁶⁶ Hassân, 1993, 294.

⁴⁶⁷ Cennet lafızlarından جنة 114, نعيم 10, عدن 11, فردوس 2, الحسنی 8, سلام 2; cehennem lafızlarından جہنم 77, سقر 4, سعير 18, ححيم 26, اهاوية 1, لظي 2, حطمة 2 kere kullanılmıştır.

Cennet lafızlarının tamamı murakkak seslerden oluşmakta, mufahham ses içermemektedir. Cehennem lafızlarında 28 harf bulunmakta; bunların altı tanesi kuvvetli, dört tanesi orta, 19 tanesi zayıf seslerden oluşmaktadır. Cehennem lafızlarının üç tanesinde mufahham ses bulunmakta, dört lafız ise murakkak seslerden oluşmaktadır. Ses açısından bakıldığında, cennet lafızlarının cehennem lafızlarına göre daha zayıf seslerden oluştuğu ve murakkak lafızlar olduğu görülmektedir.

Cennet lafızları, gerek sesleriyle gerekse sözlük mânâlarıyla güzellik, incelik, genişlik, yumuşaklığa delâlet etmektedir. Cehennem lafızlarının sessel ve sözlüksel delâletleri ise ağırlık ve acı veren, şiddet ve büyüklük içeren mânâlardır. Cennet, cennet ashabı ve nimetlerinden bahseden ayetlerdeki zayıf, mehmûs, murakkak sesler ve fetha harekeler; cennetteki güzellik, incelik, genişlik ve yumuşaklık mânâlarını yansıttığı görülmektedir. Cehennem, cehennem ashabı ve azaplarından bahseden ayetlerde ise güçlü, mechûr, mufahham sesler içeren lafızların yoğunluğu, damme hareke vurgusu ve şeddeli kelimelerin, cehennemin içerdiği korku, acı ve dehşet havasını yansıttığı söylenebilir.

Yüce Allah Kur'ân'da, bazen cennet ayetleri ile teşvik ederek (التغيب); bazen de cehennem ayetleri ile korkutarak (الترهيب) kullarını imana ve ibadete çağırmıştır. İbn Kesîr bu hususta şöyle demektedir: “Allah, bazen kullarına cenneti anlatarak ve cennetkilere teşvik ederek bazen de cehennemi, cehennem azabını, kıyâmeti ve onun korkusunu anlatarak kendisine çağırır. Bazen ise herkesin hesabına uygun düşeni alması için cennet ve cehennemi birlikte zikreder⁴⁶⁸.” Cennet ayetlerini okuyan kimse, lafızların seslerindeki inceliği ve yumuşaklığı duyduğunda, Allah'ın rahmet ve şefkatini hissederken, cehennem ayetlerindeki lafızların korkutucu ve insanı ürperten sesleriyle cehennemin dehşetini yaşatmaktadır. Bu iki zıt olgunun Kur'ân'daki yansımaları olan ayetler ve lafızlar arasında kalemlerin yazmaktan, zihinlerin anlamaktan aciz kalacağı sessel, ifadesel farklılıklar bulunmaktadır⁴⁶⁹.

⁴⁶⁸ Ebü'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed), Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi'ş-Şeyh li't-Turâs, Cize, t.y., C. III, s. 483.

⁴⁶⁹ Sayyâd, 2016, 110-114.

SONUÇ

Seslerin mânâyla olan ilişkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu ilişki, sayılı ses ve kelimelerle sınırlıdır fakat insanı hayrette bırakan, ruha ve kalbe tesir eden bir gizeme sahiptir.

İlk dönem Arap dilcilerinin ses-mânâ ilişkisine dair tespitleri, Arap dilinde seslerin delâleti araştırmalarına kaynak teşkil etmektedir. el-Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi, ses-mânâ ilişkisine, verdikleri örneklerle işaret etmiş, İbn Cinnî ise meseleyi daha detaylı ve etraflıca ele almıştır. Bu anlamda, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis* kitabı seslerin delâleti araştırmalarında en temel kaynak konumundadır.

İbn Cinnî dillerin uzlaşım sonucu, tevkîfî ya da doğal olarak ortaya çıktığı görüşleri arasında tam bir tercih yapmasa da, Arap dilindeki lafızların anlamlarıyla sıkı bir ilişkisi olduğunu söylemektedir. İbn Cinnî, üç harfli kökten türeyen kelimelerin, seslerinin yer değiştirdiği diğer türevleri ile birlikte üst bir anlamın şemsiyesi altında toplanacağını ileri sürererek iştikâk-ı ekber teorisini ortaya atmaktadır. Ona göre bazı harf grupları, içinde buldukları lafızlarda benzer mânâlara delâlet eder. Ayrıca sıfat ve mahrec bakımından yakın olan harflerin benzer mânâlara; harflerin sesleri, dizilişleri hatta söyleniş şeklinin kelimenin mânâsına delâlet ettiğini söylemektedir.

Modern dönemde, İbn Cinnî'den etkilenen bazı dilciler, Arap dilinde salt seslerin veya bazı ses gruplarının mânâyâ delâlet ettiğini görüşüne varmıştır. el-‘Âlâyilî, el-‘Akkâd, Corcî Zeydân gibi dilciler bu konuda daha da ileri giderek, her harfe bir mânâ belirlemeye çalışmışlardır. Ancak bu dilciler arasında birlik olmadığından, her dilci sesleri kendi görüşüne göre yorumlamıştır. Subhî es-Sâlih ise her bir sesin bir mânâyâ delâlet ettiğini kabul etmekte ise de, bu mânâları açıklamayarak ortada yer almıştır.

İbrahim Enîs seslerin zatiyla bir mânâ ifade ettiğini kabul etmemektedir. Ancak *Delâletu'l-Elfâz*'da, seslerin çağrışımına ayırdığı bölüm ve ses çağrışımı ile ilgili uyguladığı anket çalışması seslerin delâletine olan ilgisinin göstergesidir. Ona göre seslerle mânâ arasında dilbilimin açıklayamadığı bir bağ söz konusudur. Enîs'in uyguladığı ses sembolizmi ile ilgili anketin, Arap dili eğitimi noktasında da, uygulanabilirliği hususu araştırılmalıdır.

Kur'ân ise seslerin delâleti açısından, geniş bir araştırma sahası konumundadır. Kur'ân, satırlarda yazılı olarak değil, ses olarak inzal olmuş, nazmıyla ve sesleriyle Arapların ilk olarak kulaklarına sonra da gönüllerine tesir etmiştir. Seslerin delâleti, Kur'ân'ın bu tesirinin bir parçasını oluşturmaktadır.

Kur'ân'ın edebi yönü düşünüldüğünde, pek çok ayetin siyâkla uyumlu olması adına, lafızların seslerinin ve vezinlerinin mânâ ile uyumlu geldiği görülmektedir. Böylelikle Kur'ân, dilin ses, yapı, terkiib gibi düzeylerinin mânâ ile güçlü bir ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışma, cennet ve cehennem lafızlarının, bahsedilen Kur'ân üslubunun küçük bir örneğini temsil ettiğini göstermektedir. Bu anlamda, cennet cehennem lafızları ve ayetlerinde siyâka uygun sesler kullanıldığı, yapılan tasvirlerde lafızların mânâyla uyumlu olduğu görülmüştür. Cennet lafızlarındaki incelik, aynı oranda cehennem lafızlarındaki sertlik ve tefhîm ile tam bir örtüşme içindedir. Cennet nimetlerinden bahseden ayetlerde sakin, zayıf sesler ve hafif hareketler bulunurken, cehennem azabından bahseden ayetlerde sert, güçlü sesler ve damme hareketler bulunmaktadır. Kur'ân'ın belâgatı ve i'câzı gibi geniş bir alanda bu mütevazı çalışma, Kur'ândaki diğer mefhumlarda ve olgularda, seslerin delâletinin araştırma konusu yapılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Hasan, *Hasâisu'l-Hurûfi'l-'Arabiyye ve Ma'ânihâ*, İttihâdu'l-Kuttabi'l-Arab, Dımaşk, 1998.
- Abdu'l-Âl, Muhammed Kutup, *min Cemâliyyati't-Tasvîr fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Vekâletu's-Sahâfeti'l-'Arabiyye, Kahire, 2017.
- 'Abdulcelîl, Menkûr, *'İlmu'd-Delâle -Usûluhû ve Mebâhisuhû fi't-Turâsi'l-'Arabî*, İttihâdu Kuttâbi'l-'Arabî, Dımaşk, 2001.
- Abdulkâdir, Bouarbi, *el-Vakfu ve'l-İbtidâ'u fi'l-Ku'râni'l-Kerîm* (Yüksek Lisans Tezi), Belkâyed Üniversitesi Arap dili ve Edebiyatı Bölümü, Rabat, 2016.
- Abdurrahman, Memdûh, *el-Kıymetu'l-Vazîfiyye li's-Savâit -Dirâse Lugaviyye-*, Dâru'l-Ma'rife, İskenderiye, 1998.
- Abduttevvâb, Ramazan, *el-Medhal ilâ İlmi'l-Luga*, 3. Baskı, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1997.
- Ahmed, Nermîn Ğâlib, "Eseru'l-Müsteva's-Savtî fi Teşkîli'd-Delâle Sûratu'l-Hâkka Nemûzecen", *Mecelletu Havliyyâti't-Turâs*, S. 16, 2016, ss. 39-54.
- el-'Akkâd, Abbâs Mahmûd, *Eştât Müctemeât*, 3. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1970.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- el-Alâyilî, Abdullah, *Tezhibu'l-Mukaddimeti'l-Lugaviyye*, 3. Baskı, Daru's-Suâl, Dımaşk, 1985.
- Altuntaş, Halil, ve Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- el-Âmidî, Seyfeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (Cilt 1-8), Dâru'l-Kütübi'l-Hidiviyye, Kahire, 1914.
- 'Âmir, Saîd, "ed-Delâletu's-Savtiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm-et-Tecelliyât ve'l-Müsteveyât", *el-Mümârasâtu'l-Lugaviyye*, C. V, S. 29, 2014, ss. 35-52.
- el-Antâkî, Mahmûd, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luga*, 4. Baskı, Dâru's-Şarki'l-'Arabî, Beyrut, 1969.

- el-Antâkî, Muhammed, *el-Muhît fî Asvâti'l-Arabiyye*, 3. Baskı, (Cilt 1-3), Dâru'ş-Şarkı'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Asutay, Muhammet Mücahit, *Arap Anlam Bilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasais'teki Temelleri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.
- Aswad, Husain, "Kur'ân'ın Fonetik Yapısındaki Tasvîr", *DEUİFD*, C. XLVIII, 2018, ss. 269-288.
- Ay, Didem Akyıldız, "Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* C. LVII, S. 57, 2017, ss. 17-27.
- Bâkillânî, Kadı Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib, *İ'cazü'l-Kur'ân*, Daru İhyai'l-'Ulûm, Beyrut, 1990.
- Baş, Erdoğan, *Kur'ân üslubunda Lafzî Tekrarlar* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Belkâsım, Defâ, "Nemûcez mine'l-İ'câzi's-Savtî fi'l-Ku'râni'l-Kerîm", *Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, Muhammed Hiydar Üniversitesi*, S. 5, 2009.
- Beşîr, Kâmilî, *es-Savtu ve'd-Delâletu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Yüksek Lisans Tezi), d'ORan Univercity Faculte des sciences humaines et de la civilisation islamique, Oran, 2013.
- Bevâdî, Muhammed, *Elfazu'l-Akaid ve'l-'İbâdât ve'l-Muâmelât fi Sahîhi Buhârî* (Doktora Tezi), Abbas Ferhat Setif Üniversitesi, Sanat ve Diller Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Setif, 2010.
- Bikâ'î, Ebu'l-Hasen Burhânuddîn İbrahîm b. Ömer b. Hasan er-Rubâd, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver*, (Cilt 1-22), Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1984.
- el-Buhterî, *Dîvan*, (thk.: Hasan Kâmil es-Sayrafî), 3. Baskı, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1963.
- Bulut, Ahmet, "Arap Dilinde Sesler", *UÜİFD*, C. V, S. 5, 1993, ss. 331-356.
- el-Bustî, Ebu'l-Feth, *Divân*, (thk.: Düriyye el-Hatîb), Lutfî Es-Sakkâl, Matbûât

- Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimaşk, 1979
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Bünyetü'l-'Akli'l-'Arabî*, Merkezu'd-Dirâsâtu'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1986.
- el-Câmî, Abdurrahman b. Ahmed Nureddin, *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, (thk. Ali Muhammed Mustafa), Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2009.
- Cassirer, Ernst, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (çev. Necla Arat), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Cebel, Muhammed Hasan Hasan, *el-Mucemu'l-İştikaki'l-Muassil li-Elfazi'l-Kur'ân*, I-IV, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 2010.
- Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, (thk. Abdulhamîd Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- , *Mu'cemu't-Ta'rifât*, (thk. Muhammed Sıddık Minşâvî), Dâru'l-Fadîle, Kahire, 2004.
- Dağdeviren, Alican, "Kur'ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler", *SÜİFD*, S. 17, 2008, ss. 47-81.
- Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Marmara Ünverstesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Demirci, Kerim, "Fonem Teorisinin Önemi Hakkında", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume C. VI, S. 2*, Spring 2011, ss. 359-366.
- Dûmî, Hâlid Kâsım Benî, *Delâlâtu'z-Zâhireti's-Savtiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Âlemu'l-Kutubi'l-Hadîs*, Ummân, 2007.
- Ebu 'Asi, Hamdân Rıdvân, "el-Eda'âtu'l-Musâhibe li'l-Kelâm ve Eseruhâ fi'l-Ma'na", *Mecelletu'l-Camiati'l-İslamiyye*, C. XVII, S. 2, Haziran 2009, ss. 57-90.
- Ebû 'Ûde, Ûde Halil, *et-Tatavvuru'd-Delâlî beyne Lugati's-Şi'ri'l-Câhilî ve Lugati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985.
- Ebu Zeyd, Ahmed, *et-Tenâsubu'l-Beyânî fi'l-Kur'ân*, Matbaatu'n-Necâhi'l-Cedide, Rabat, 1990.

- ed-Dâye, Fâyiz, *'İlmu'd-Delâleti'l-'Arabiyye -en-Nazariyye ve't-Tatbîk-*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Beyrut, 1996.
- Ekhtiar, Ousama, "İdgamın Ses Selaletinde Rolü", *FÜİFD*, C. XXII, S. 2, 2017, ss. 1-13.
- Elsen, Hilke, "The Two Meanings of Sound Symbolism", *Open Linguistics*, 2017, ss. 491-499.
- Emile Benveniste, *Problems in General Linguistics*, (çev. M. E. Meek), University of Miami Press, Florida, 1971.
- Enîs, İbrahim, *Delâletu'l-Elfâz*, 7. Baskı, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1993.
- , *min Esrâri'l-Luga*, 6. Baskı, Mektebetu'l-Anglo el-Mısriyye, Kahire, 1978.
- Erol, Pelin Önder, "Bir Göstergibilim Alanı Olarak Dil", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VII, S. 31, 2014, ss. 207-214.
- el-Fahiri, Salih Selim Abdulkadir, *ed-Delâletu's-Savtiyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Mektebu'l-Arabî el-Hadîs, İskenderiye, 2011.
- Ferezdak, *Dîvân*, Dâr Beyrût, Beyrut, 1984.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd *Meâni'l-Kur'ân*, (thk.: Muhammed Alî en-Neccâr, Ahmed Yûsuf Necâtî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1983.
- Gazâl, Ahmed el-Ahdar, "Felsefetu'l-Harekât fi'l-Lugati'l-'Arabiyye", *Mecelletu'l-Lisani'l-Arab*, S. 10, 1973, ss. 66-71.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-usûl*, (thk. Muhammed Hasan Heytû), Dâru'l-fikr, Dımaşk, 1980.
- , *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, (thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz), (Cilt 1-3), Seriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbbâ' ve'n-Neşr, Cidde, 1992.
- , *Mi'yâru'l-'Ulûm fi Fenni'l-Mantık* (nşr. Süleyman Dünya), 3. Baskı, Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut, 1961.
- el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-'Ayn*, (thk. Mehdî Mahzumi, İbrahim Samerrâî), (Cilt 1-8), Silsiletu'l-Ma'âcim ve'l-Fehâris, Beyrut, 1988.
- Hamed, Ganîm Kaddûrî, *ed-Dirâsâtu's-Savtiyye inde Ulemâi-t-Tecvid*, 2. Baskı,

- Dâr Ammâr, Umman, 2003.
- Hasan, Sehîr Kâzım, "el-Fâsılatu fi Surateyi'l-Felak ve'n-Nâs", *Mecelletu Âdâbi'l-Basra*, S. 45, 2008, ss. 125-150.
- Hassân, Temmâm, *el-Beyân fi Ravâii'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1993.
- , *el-Lugatu'l-'Arabiyye, Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, Dâru's-Sekâfe, ed-Dâru'l-Beydâ, 1994.
- , *Menâhîcu'l-Bahs fi'l-Luga*, Mektebetu'l-Anglo, Kahire, 1955.
- Hâşım, Muhammed "Asvatu'l-Harekati'l-Arabiyye", *el-Mecelletu'l-Urduniyye*, C. VI, S. 3, Temmuz 2010, ss. 121-162.
- el-Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, *Beyânu İ'câzi'l-Kurân*, (Selâsü Resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'ân içinde, thk. M. Halefullah - M. Zağlûl Sellâm). Dârü'l-Ma'rife, Kahire, 1976.
- el-Hindâvî, Abdulhamîd, *el-İ'câzu's-Savti fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Daru's-Sikâfiyye, Kahire, 2004.
- İbn Âdil, Sirâcuddin Ömer b. Ali el-Hanbelî, *el-Lübâb fi 'Ulûmi'l-Kitab*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavvaz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Atıyye, Abdu'l-Hak b. Temmâm, *el-Muharreru'l-Vecîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, *el-Hasâis*, (Cilt 1-3), (nşr. Abdulhamîd Hindâvî), 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbn Düreyd. *el-İştikak*. 1. Düzenleyen Abdusselam Muhamed Harun. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1991.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed, *es-Sâhibî fi Fikhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- , *Mu'cemu mekâyisi'l-Luga*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, Kahire, 1979.

- İbn Furek, Muhammed, *Makalatu's-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eşari*, 1. Baskı, (thk.: Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, Mektebetu's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire, 2005.
- İbn Hamza, Yahyâ, *ed-Dirâz li Esrâri'l-Belâğa ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'caz*, Mektebetu'l-Unsuriyye, Beyrut, 2002.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ts.
- İbn Kasım, Ebu Ali el-Kâli İsmail, *el-Maksuru ve'l-Memdud*, (thk. Abdulmecîd el-Herîdî), Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1999.
- İbn Kayyım el-Cevzî, *Bedâi'u'l-Fevaid*, (thk. Ali M. Umran), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk., Mustafâ es-Seyyid Muhammed), (Cilt 1-9), Müessesetu Kurtuba ve Mektebetu Evlâdi's-Şeyh li't-Turâs, Cîze, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah bin Muslim, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'an*, (thk. İbrahim Şemsettin), 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2007.
- İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdullâh Ebû 'Abdullâh Cemâluddîn, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*, (thk.: Muhammed Kâmil Berakât), Dâr-u'l-Kitâbi'l-'Arabî, Bağdat, 1967.
- İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Cilt 1-15), Dar Sadr, Beyrut, 1985.
- İbn Sübk, Taceddin Ebu'n-Nasr el-Vahhab, *Refu'l-Hacib an Muhtasari İbn Hacib*, Alemlu'l-Kutub, Beyrut, 1999.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Feth Ziyaüddin, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dâru'l-Kütübi'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Imai, Mutsumi, Sotaro Kita, Miho Nagumo ve Hiroyuku Okada, "Sound Symbolism Facilitates Early Verb Learning", *Cognition*, S. 109, 2008, ss. 54-65.
- İsa el-Akûbî, "Cemâliyyâtu'l-Müfredeti'l-Kurâniyye 'inde İbni'l-Esîr", *Mecelletu't-Turasi'l-Arabî*, S. 44, Temmuz 1991, ss. 35-52.

- el-İsfahânî, Râğîb, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kurân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1991.
- Jendraschek, Gerd, "Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones" *Turkic Languages*, S. 5, 2001, ss. 88-103.
- Karaman, Burcu İlkay, "Dilin Kökeni", *Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, S. 1, Sonbahar 2017, ss. 21-33.
- Kattân, Menna' bin Halil, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Mektebetu'l-Maarif, Kahire, 2000.
- Kaya, Mustafa, *Arap Dili Fonetigi Ses-Anlam İlgisi*, Eser Matbaası, Erzurum, 2011.
- el-Kazvinî, Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsu'l-Miftâh*, Mektebetu'l-Buşrâ, Karaçi, 2010.
- el-Kerâ'ayn, Ahmed Na'îm, *İlmu'd-Delâle - beyne'n-Nazar ve't-Tatbîk-*, 1. Baskı, el-Müessesetu'l-Câmi'iyye, Beyrut, 1993.
- Kılıç, Hulusi, "İştikak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, (C. 23, s. 439).
- Köhler, Wolfgang, *Gestalt Psychology, an introduction to new concepts in modern psychology*, Ny. Liveright, New York, 1992.
- el-Kûsî, Muhammed Abduşşâfi, *'Abkariyyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, ISESCO, Rabat, 2016.
- Kutup, Seyyit, *et-Tasviru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, 17. Baskı, Daru'ş-Şurûk, Kahire, 2004.
- , *Meşâhidü'l-Kiyâmeti fi'l-Kurân*, 7. Baskı, Daru'ş-Şurûk, Beyrut, 1983.
- el-Lebîb, Saîd, *el-Mushafu'l-Murattel*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, Kahire, 1967.
- Leech, Geoffrey, *Semantics*, 2. Baskı, Penguin Books, Suffolk, 1981.
- Lyons, John, *el-Luga ve İlmu'l-Luga*, (çev.Mustafa et-Tûnî), 1. Baskı, Daru'n-Nehdati'l-Arabi, Kahire, 1987.
- el-Mekkî, Ebu Muhammed bin ebî Talib el-Kaysî, *er-Riâye*, (thk. Ahmed Hasan Ferhât), 3. Baskı, Dâr Ammâr, Amman, 1996.

- el-Meydânî, Abdurrahman b. Hasen Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1996.
- Mubârek, Muhammed, *Fıkhü'l-Luga ve Hasâ'isu'l-'Arabiyye*, 2. Baskı, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1960.
- Muhammed, Ferâkîs, "ed-Delâletü's-Savtiyye li's-Sifâti'l-Âmme ve'l-Hâssa fi'l-Kur'ân", *Mecelletu Ceyli'd-Dirâsâti'l-Edebiyye ve'l-Fikriyye*, S. 34, Ekim 2017, ss. 33-57.
- Muhammed, Memdûh İbrahim Mahmûd, "el-Müfredetü'l-Kur'âniyye beyne İbdâ'i'l-Lafzi ve İbdâ'i'l-Ma'nâ", *Mecelletu Kulliyeti'l-Lugati'l-Arabiyye bi-Üsyût*, C. XXXV, S. 1, 2016, s.. 420-627.
- el-Munâvî, 'Abdurraûf, *et-Tevkîf alâ Mühimmâti't-Teârîf*, (thk. Abdulhamid Salih Hamdân), Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1990.
- Mustafâ, Vedî' Vâsîf, *İbn Hazm ve Mevkıfuhû mine'l-Felsefe ve'l-Mantık*, el-Mecmeu's-Sekâfi, Abu Dabi, 2000.
- el-Mut'inî, Abdul'azîm İbrahim Muhammed, *Hasâisu't-Ta'biru'l-Kur'ânî ve Simâtuhu'l-Belâğıyye*, Mektebetu'l-Vehbe, Kahire, 1992.
- Muz'il, Hâlid Tevfik, ve Hafız Kûzî 'Abdu'l-Âlî, "Delâletü'l-Ceras ve'l-İka' fi'l-Müfredeti'l-Kur'âniyye", *Mecelletu Kulliyeti'l-Fıkh*, S. 11, Kasım 2010.
- Müslim, Mustafa, *Mebâhis fi İcâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 2005.
- Mütenebbî, *Dîvân*, (nşr. Abdülvehhâb Azzâm), Kahire, 1944.
- Müttekîzâde, İsâ , Halîl Pervînî ve Mutahhara Zehâdet, "Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kurâni'l-Kerîm Dirâse Savtiyye fi Surati'l-Vâkı'a', el-Hâkka ve'l-İnşikâk", *Âfaku'l-Hadârati'l-İslâmiyye*, S. 2, 2014, ss. 45-72.
- Müttekîzâde, İsâ, ve Kavâ Hudârî, "Delâletü'l-Asvât fi'l-Kur'ân -Sûratu'n-Necm ve'l-Kamer Nemûzecen-", *Mecelletu Âfâki'l-Hadârati'l-İslamiyye*, S. 2, Nisan 2013, ss. 93-113.
- en-Neccâr, Mâcid, *ed-Delâletü's-Savtiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İsfahân, 2007.
- en-Nûrî, Muhammed Cevâd, *İlmu Asvâti'l-Arabiyye*, Menşûrâtu Camiati'l Kuds el-Meftûha, Amman, 2007.

- 'Ömer, Abdulmecit et-Tayyib, *Menziletu'l-Lugati'l-Arabiyye beyne'l-Lüğâti'l-Muâsıra*, 2. Baskı, el-Bahsu'l-İlmi ve İhyâu't-Turasi'l-İslamî, Kahire, 2016.
- 'Ömer, Ahmed Muhtâr, *'İlmu'd-Delâle*, 6. Baskı, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2006.
- , *ed-Dirâsetus'-Savti'l-Lugavî*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1997.
- , *el-Bahsu'l-Lugavi 'İnde'l-'Arab*, 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 2003.
- Özdoğan, M. Akif, *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018.
- Palmer, Frank Robert, *'İlmu'd-Delâle*, (çev. Mecîd el-Mâşida), 2. Baskı, Matbaatu'l-Ummâli'l-Merkeziyye, Bağdat, 1975.
- Parault, S. J. , ve P. J. Schwanenflugel, "Sound symbolism: A Piece in The Puzzle of Word Learning", *Journal of Psycholinguistic Research*, S. 35, 2006, ss. 329-351.
- Pei, Mario, *Üsüsü 'İlmi'l-Luga*, (çev.: A.Muhtar), 'Âlemu'l-Kutub, Kahire, 1983.
- er-Râfiî, Mustafa Sâdık, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatu'n-Nebeviyye*, 8. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 2005.
- er-Râğıb, Abdusselam Ahmed, *Vazifetu's-Sûrati'l-Fenniyye fi'l-Kur'ân*, Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, Haleb, 2001.
- er-Rakab, Muhammed Selmân Merzûk, *Zahiratu't-Tasî'di'l-Hitâbî fi's-Suveri'l-Mekkiyye*, Dar Yâfâ el-İlmiyye, Amman, 2011.
- er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fi 'İlmi Usûli'l-Fıkh*, (thk. T. Câbir Feyyâz el-'Alevânî), Müessesetü'r-Risâle, Kahire, ts.
- , *et-Tefsirü'l-Kebîr (Mefâtihü'l-ğayb)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1934.
- Rebih, Ammar, "el-Vakfu ve's-Sektu fi'l-Arabiyye ve Eseruhumâ fi'n-Nahv", *Mecelletu'l-Eser*, S. 28, 2017, ss. 213-224.
- Roman Jakobson, *Sittu Muhadarat fi's-Savti ve'l-Ma'nâ*, 1. Baskı, (çev.: Ali Hâkim Sâlih Hasan Nâzım), el-Merkezu's-Sikâfi el-Arabî, Beyrut, 1994.
- er-Rummânî, Ali b. İsa, *en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*, (Selâsü Resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'ân içinde, thk. M. Halefullah - M. Zağlûl Sellâm), Dâru'l-maârif, Kahire, 1976.

- es-Sağîr, Muhammed Hüseyin Ali, *es-Savtu'l-Lugavi fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Muverrihi'l-Arabi, Lübnan, 2000.
- es-Sâlih, Subhî, *Dirâsât fi Fıkhi'l-Luga*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2009.
- Saussure, Ferdinand, *İlmu'l-Lugati'l-Âm*, (çev.: Yûil Yusuf Aziz), 1. Baskı, Âfâk 'Arabiyye, Musul, 1984.
- Sav, Bahattin, "Cratylos 'tan Cours 'a, Dil Göstergesinin Felsefi Temelleri", *GÜEFD*, C. XXX, S. 2, 2010, ss. 615-628.
- es-Sayyâd, Eymen es-Seyyid 'Alî, *et-Tasvîru'l-Kur'ânî li-'l-Cenneti ve'n-Nâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2016.
- Sellûm, Tamâr, *Nazariyyetu'l-Luga ve'l-Cemâl fi'n-Nakdi'l-Arabi*, Dâru'l-Hıvâr, Lazkiye, 1983.
- es-Sevdî, Necîb Ali Abdullah, "ed-Delâletu'l-Îhâiyye li-Sıfati's-Savti fi'l-Kur'ân", *Mecelletu'd-Dirâsâti'l-İctimâiyye*, S. 36, Mart 2013, ss. 158-220.
- es-Seyyid, İzzeddin Ali, *et-Tekriru beyne'l-Mûsiri ve 't-Te'sir*, 2. Baskı, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1986.
- Shrum, L. J. ve Tina Lowrey, "Sounds Convey Meaning: The Implications of Phonetic Symbolism for Brand Name Construction", *Psycholinguistic Phenomena in Marketing Communications*, Ocak 2007, ss. 40-58.
- Sîbeveyhi, Ebu'l-Bişr 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1998.
- es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Lugati ve Envâ'ihâ. Menşûrâtu'l-Mektebetu'l-'Asriyye*, Beyrut, 1986.
- es-Sübkî, Ebû Nasr Tacuddîn Abdulvahhâb b. Ali b. Abdulkâfi, *Raf'u'l-Hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, (thk. Ali Muhammed Muavvez - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut, 1999.
- es-Süheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman, *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Şâkir, Mahmud Muhammed, *Cemheratu'l-Makâlât*, Mektebetu'l-Hânci, Kahire, 2003.

- et-Taberî, Ebû Cafer, *Câmiü'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, ts.
- Topaloğlu, Bekir, "Cennetin İsimleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, (C. 7, s. 371).
- , "Cehennem'in İsimleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1993, (C. 7, s. 227).
- Tuleymât, Ğazî Muhtâr, *fi 'İlmi'l-Luga*, 2. Baskı, Dâru Talas, Dımaşk, 2000.
- 'Ukkâşe, Mahmûd, *et-Tahlilu'l-Lugavi fi Dav'i İlmi'd-Delale*, Daru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, Kahire, 2011.
- Ullmann, Stephen, *Semantics: Introduction to the Science of Meaning*, Barnes and Noble Inc., New York, 1964.
- 'Ulviye, Na'îm, *Buhûs Lisâniyye*, 2. Baskı, el-Müessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsat, Beyrut, 1986.
- el-Vâfi, Abdulvahid, *İlmu'l-Luga*, 9. Baskı, Nehda Mısır, Giza, 2004.
- Yıldırım, Mustafa, "Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine", *İstem Dergisi*, S. 16, 2010, ss. 161 - 179.
- Yüksel, Ahmet, ve Soner Gündüzöz, "Arap Filolojisindeki İştikâk-ı Ekber-Sünâiyye Kuramları ve Müsellelat Olgusuna Courtenay'ın Fonem Kuramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım Denemesi", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 22, Kış 2005, ss. 211-224.
- ez-Zerkâ, Ahmed, *Esrâru'l-Hurûf*, 1. Baskı, Dâru'l-Hasad, Dımaşk, 1993.
- ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Bahru'l-Muhît fi Usuli'l-Fıkh*, (thk. Abdulkadir Abdullah el-'Avnî), Kuveyt, 1992.
- , *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk.: Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1972.
- ez-Zeydî, Kâsıd Yâsir. *Fıkhul-Lugati'l-Arabiyye*. Amman: Dâru'l-Furkân, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Bilal Aydın
Doğum Yeri-Tarihî	Fatih- 1991
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	2012-2015 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (İSMEK)- Arapça Usta Öğretici 2016- Diyanet İşleri Başkanlığı- İmam Hatip
İletişim	
E-Posta Adresi	kaamus37@gmail.com
Tarih	02/05/2019